

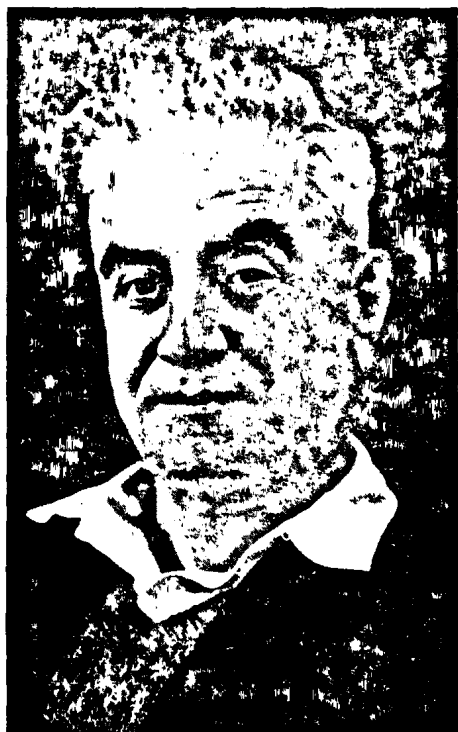
Ս Ի Ո Ն

1983

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 12

Յ. ՕՇԱԿԱՆ
(1883 — 1948)

ԻՐ ԾՆՆԴԵԱՆ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻՅՈՎ

Handwritten signature/initials

200-98

digitised by

A.R.A.R.@

ՄԻՈՒ

ԱՄԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԾԷ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

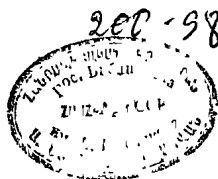
1983	Դեկտեմբեր	Թիւ 12
1983	December	No. 12

S I O N

VOL. 57

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE- JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

10000-850

ՓՈՒՄԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ՕՇԱԿԱՆ ԵՐԷԿ ԵՆ ԱՅՈՍՐ

Ո՛չ լուսանկար. ո՛չ դիմաստուեր. Օշականէն իմ միտքիս մէջ կը մնայ չսքողուող դէմք մը, տրտմանուէ՛ր բայց խօսուն յուշ մը, միշտ բացխփիկ, իր անցեալը ներկայի վերածող: Կ'ուզեմ սիրտէս փրթած քանի մը տողերով իր հետ ըլլալ, ոգեկոչել իր անձը անգամ մը ևս, ապրիլ իր յիշատակը՝ ինչպէս որ էր ան քառասուն տարիներ առաջ, լսել իր ձայնը, որ յանկարծ իմ մէջս կը հնչէ վերստին, իր ծննդեան հարիւրամեակին և զրական զործունէութեան յիսնամեակին առիթով:

Հարուստներ են անոնք, մեծ և առատածեռն, որոնք զիտեն իրենց մտքին ու հոգիին քանքարներովը հարստացնել մեր մտքին զանձարանը և դարձեալ հարուստ մնալ, նման զօրավարի մը, որ յալթանակի բազմաթիւ ճակատամարտներ է շահած և շքանշաններով զարդարուած: Եթէ իր անձէն դէպի իր զործը իջնենք և զործէն ալ կեանքին բարձրանանք, վերելք մը կատարած կ'ըլլանք, թէև դժուար՝ բայց հաճելի, իսկ այս առիթով՝ արդար և պարտաւորիչ:

Իր զրականութիւնը ճառագայթն է իր բացառիկ էութեան, որուն մէջ կարելի է հաստատել կեանքի բոլոր գոտիները: Հարուստ՝ իր ենթահողով, իր զարտուղի անձնաւորութեամբ, ինչպէս նաև իր առատաշնորհ բխումներովը: Օշականի զործերը, իբրև ծաւալ և ոգեղէն խտութիւն. կու գան նախ զիւղէն: Իր տաղանդին տպաւորապաշտ էլերը իրենց արմատները արձակած են խորունկ կերպով նախ զիւղական բարձրու հոգեբանութեան ծոցը, անոնցմէ առնելով ոչ միայն անունդ, մարմին, ոսկոր, այլ նաև հոգի, Ձկար բան մը իր մէջ, որ կեանքէն չզար արուեստի վերածուելու, կենդանի և իմեցատիպ: Ահա կարևոր երկու վերադիրներ, որոնք քիչ անգամ քով քովի կու գան, լուսաւորելու և հանրութեան համակրանքին յանձնելու զրականութեան մէջ սկսող անուն մը:

Յաճախ կը սիրէր ըսել թէ հատորներ անբաւական պիտի գային նուաճելու համար վայրագ քաղցրութիւնը հողին, հաճախ ու խուլ մրմունջները սերմին ու արեան: Օշական զիւղին մէջ զգաց իր անդրանիկ ընկալչութեան ծարաւը: Ինքը միշտ ընդունած է որ հոգիին կազմութիւնը կ'ամբողջանար մինչև դուռները պատանութեան:

Օշականի պատանութեան, յետոյ առաջին երիտասարդութեան, երբ կը գրէր Երբ պատանի եմ, Խոնարհները, Երբ պզտիկ եմ, Խոնարհներու մեծեանքը, հայ զիւղը կը բացակայէր մեր զրականութենէն, եղբրական կորուստի մը զինով: Այս կերպով կը կրկնուէր մեր հին զրականութեան վրիպանքը, որ ժողովուրդը հեռու կը պահէ իր էլերէն, հիմնովին անգիտանալով զիւղը: Օշական եթէ ոչ միակը՝ բայց առաջիններէն եղաւ պատմելու արամարհուած՝ բայց զերազանցապէս հարազատ ներքնաշխարհը զիւղացիներուն, որոնք մեր ցեղին ամենէն դիմացկուն և զուլալ յատկութիւնները, դարերէ ի վեր շաղկած,

կը բերէին: Որոնք տակաւին իրենց անխառն բարութեան, անհաւասարելի չար-
քաշութեան և ազգայնական յամառութեան մէջ կը մերժէին, փառաբանուած
բայց հոգեով բոլորի, վաճառական ու քաղքենի տիպարին ստորոգելիները: Օ-
շական առաջին մէկ օրէն զգաց թէ հոն է պատմութեան փոշիով և քաղաքա-
կանութեան մշուշով այլափոխուած հողամասը, որ զագաթ, խորամուխ ան-
դունդ և հեղեղատ ըլլալէ առաջ, բարի պատասառն է արտին, չուրին, անտա-
ռին, որ կը շինուի մարդերու պէս և ձև ու երանգ կը ստանայ իր վրայ թա-
փող յուզումներէն:

Ոչ թիկատինցին, ոչ ալ Հրոնդը կրցան իրենց տիպարները հիմնովին
աղատսդրել արևմտահայ գրականութեան ապագայնացած ոլորտէն, ուր մար-
դերը կ'ընկղմէին դարբու դասականութեան մը մէջ կամ կը վերցուէին անի-
րական ուսման թիկով: Հոս պէտք է ճշդել թէ Օշականի գիւղանկարչութիւնը
կ'անջատուի արևելահայ գրականութեան մէջ հայեցի պիտակին տակ ճանչցուած
տափակ և սովորական գունաւորումէն: Արտայայտուած կեանքը չէ որ գործ մը
հայեցի կ'ընէ, այլ այդ կեանքը տալու ձևին մէջն է որ կը թաքնուի արուեստի
մը, գրականութեան մը անթարգմանելի ոգին:

Իր հոգեյատակը կազմուած էր գիւղէն վերջ՝ քաղաքէն: Անոնք որ Օ-
շականի աշխարհը պիտի աշխատին խորաշափել, պիտի զարմանան անդունդնե-
րէն բխող ալիքներու յորդութեամբ կեանքի այն հեղեղէն, որ կը լողայ, ընդ-
երկրեայ բայց խռովայոյզ, քաղքենի անոր վէպերուն յատկներն ի վար: Մնա-
ցողացի դժոխքը, ինչպէս ինքը կը սիրէր ըսել, պիտի յօրինուէր այդ հոգե-
բանութեամբ, եթէ այդ մեծ վէպը կիսատ չմնար:

Տասնչորս տարիներ շարունակ բախտը ունեցայ վայելելու բարեկամու-
թիւնը Օշականի, որ օրհնութեան մը պէս կը տարածուէր շուրջս: Մեր ծանո-
թութեան առաջին օրէն զգացի իր մտքին բացառիկ որակը և իր հոգիին շնորհ-
ները: Սիրեցի զինքը այն խոր համակրանքով որ հիացումէն կը ծնի: Ինքը գի-
տէր ասիկա և հօր մը զգացումով կը նայէր ինձի և կը հակէր վրաս: Անկա-
նման չէր իմ ճանչցած գրագէտներուն: Անձնաւորութիւնը զօրաւոր էր իր մէջ,
որովհետև կամքի ուժէ, հոգեկան կորով և մանաւանդ աշխատութեան անհուն
խանդէ և կարողութենէ էր շինուած: Իր մտածումները կեանքի վրայ լարուած
միտքէ մը կու գային:

Օշական մեր երեք սերունդներով պայմանաւոր գրագէտ մըն էր — հին,
միջին, նոր: Հին էր հայրենի աւանդութիւններով և անցեալով, միջին՝ տարի-
քով, նոր՝ իր ըմբռնումներով, լեզուով, ոճով, տեսնելու, զգալու և դատելու
եղանակով: Յառաջապահ գրագէտը մնաց միշտ, յանդուգն, պայքարող, կոտ-
րող-թափող, չծալուող: Իր գրական համոզումներն ու տեսակէտները գիտէր
պաշտպանել հաւատքով, շերմութեամբ, կիրքով: Բաց էր իր կուրծքը հարուած-
ներ ընդունելու համար և չլապիւնդ ու սոթաւած թեքերը՝ հարուածներ տալու:

Շատեր ըսին թէ եսապաշտ գրող մըն է ան: Սակայն կարելի է եւ
ընկալել մարդ մը, մանաւանդ գրագէտ մը որ եւ չունենայ: Այդպիսին անհա-
տ անհանձնէ գուրկ մահկանացու մըն է: Օշականի նմը իր անձին վերաբերող
յատկանիշ մը չէ, կեդրոնը իր անձը չէ, այլ իր ժողովուրդը, անոր գրականութիւնը:

Իր միտքն ու հոգին գեղուն էին և յորդագեղ։ Հանդարտ լոյս մը կը ճառագայթէր կարծես իրմէ։ Եւ այդ լոյսը չէր շլացնէր, բայց յարածուն քաղցրութեամբ կը լեցնէր իր շուրջը և սխրանքով կը համակէր իր մտերմութեան մէջ եղողները։ Իսկուհիները զինք զխոտորները իր անաշխարհային ու հաստ կճեպին տակ ոչինչ կրնային նշմարել։ Այգայիսիններուն համար Օշական անունն մըն էր միայն։ Մեծանունը զրազեւոր նման էր սակայն այն նկարներուն, որոնք առաջին ականարկով չէն գրաւէր քեզ, որոնք մէջ սակայն չկասկածուած գեղեցկութիւն մը կայ, որ նոր հիացումով կ'առնինքնէ քեզ։ Մեծիկ, լեռնային, անտաշ, երկաթախառն գանգուած մը, լայն ուսերուն վրայ թաւամազ, խոշոր զուլի մը, հայու աչքեր՝ հոծ խորհուրդով, զիւղացիի երկոյթով, դանդաղաշարժ, բայց անսպառ կենսունակութեամբ լեցուն։ Զետեղեցէք բազմատարր այս գանգուածը բարութեան մը, անհուն գուրգուբանքի հոսանուածի մը մէջ, հայրական հոգածութեան մը գեղումով, և դուք կ'ունենաք Օշականը։ Սակայն իր դիմանկարին տիրական գիծը իր անպարագրելի տաղանդն էր, ամենի բայց խոնարհ դրսեւերկի մը ներքեւ տրուած։

1937ին երբ Փարիզէն կը վերադառնար, ընկճուած էր ու բեկուած ինք իր մէջ։ Մեծ ուստանի ամենագէտ բժիշկները միայն վեց ամիս ապրելու իրաւունք տուած էին իրեն։ «Այսպէ՛ս պիտի ըլլար Օշականը» ըսուեւ, խզուած ձայնով։ Քիմիէն ինչ սև է շուրջն։ Կեանքը որ կը վառէր մէջն աստղի մը նման, մոխիր է այլևս, որովհետև մօայլ աղէտին դէմքը կը ճնշէ վրաս, անծանօթ հրէշի մը պէս»։

Այդ օրերուն մահը կը հետևէր իրեն, մանաւանդ իր սրտի հարուածէն յետոյ։ Ինք կը զգար ասիկա և ամէն ճիգ կ'ընէր ողորջելու անկաշառ այդ ոգեհանը։ «Համիտեան ոստիկանութիւնը կարելի է կաշառել, բայց մահը անկաշառ է», կ'ըսէր յաճախ, և իմաստասիրօրէն ու դառնութեամբ կը յաւելուր, «և ասիկա գուցէ մեծագոյն բարիքներէն մէկն է կեանքին»։ Ինչ տրտում բայց քաղցր մտածում։ Մահուան բարիքը որոնել կեանքի չարիքին դէմ, ամոքելու համար իր չարչարուող հոգին։

Զկրցայ խօսիլ իր դամբանականը, յարգելու մեր տարիներու համաձայնութիւնը, զորս իբրև տրտում և զուարթ կատակ յաճախ կ'ընէինք իրարու։ Այս տողերը զրա՞ծ պահուս կը լեցուի նորէն հողիս անորակելի վիշտով։ Մենք որ կեանքի մէջ այնքան օժտ եղանք իրարու և նեցուկ մէկգմէկու, իր մահուան մէջ եղանք հեռու իրարմէ։ Իր մահուան զոյժը չլացուց գիս, վիշտին և անուրնակին թափը արգիլեցին զայն, և շշմած ու թառամած չի վերայ սոյ սիւրեցեղոյն, խեղճ, բայց անմոռանալի Օշական, ըսի ինքզինքիս։ Բայց դառն ժպիտ մը պրկեց շրթներս, վասնզի հեռուէն կարծես լսեցի իր ձայնը որ կ'ըսէր. «Յիմար, մահուան մէջ իշխանն ու մուրացիկը հաւասար իրաւունքով կը կենան»։ Ինքը իշխան մը եղաւ ինչպէս մահուան՝ այնպէս ալ կեանքին մէջ, բայց նաև հայցորդը այդ մահէն, այն քանի մը աւելորդ տարիներուն համար, իր սրտի և մտքի աշխարհակալութիւնը կատարեալ ընելու հայ զրականութեան դաշտին վրայ։

Կեանքի մէջ մինակ մնաց միշտ, և քալեց այն փառքին՝ որ իրենն էր և իրմով հայ զրականութեան։ Սակայն մահուան մէջ հազարներ ուղեցին իր հետ

ըլլալ։ Ահա մեծ հակադրութիւնը կեանքին, որ բաժինն է եղած բոլոր մեծերուն։ Ի զուր չէ որ հալածուող և քարկոծուող մարտիրոսներու գերեզմանը յետոյ ուխտավայր ըլլայ աշխարհներու։

Ի վերջոյ, մարդեր կան որոնք չար տատղիներք և են ծներ։ Ինչ կերպով ալ որ ուզենք արժեւորել կամ հասկնալ այս բացատրութիւնը, ան կը ֆնայ անխախտ իրողութիւնը շատ մը կեանքերու, որոնք միշտ պիտի տառապին և նոյն իսկ հալածուին իրենց ունեցածին շատութեանը համար։ Նոր չէ որ աստուածներու կրակը մարդոց բարիքին բերողները կանչուին քաւելու իրենց չունեցած մեղքը։

Պարզ էր և ազնիւ, մանուկի մը չափ բացսիրտ, հակառակ որ գիտէր աշխարհի չարն ու բարին, սրբազան մատեններու խոստումը և բոլոր ժամանակներու իմաստուններուն վճիռը։ Միւս կողմէն սակայն ոչ մէկ խորհուրդ իրենին չափ եղաւ լեցուն, ամենի և անսփարձակ։ Իր սրտի բարութիւնը և մտքի տուրքը ճառագայթուն կերպով կը բաշխուէին մանաւանդ իր ուսուցիչի կերպարին շրջան, հաւատաւոր և ոգեշունչ։ Եթէ Եղիշէ Դուրեան իր սրբազան շունչը կը բերէր զինքը ունկնդրող աշակերտութեան։ Օշական հայ մտքին և աշակերտին աւագանը նոր կայաններով լեցնելու վայելքով կ'արեւնար։ Ուսուցիչ՝ այն իմաստով, որ բառերէն և խօսքերէն դիտէ հեռու երթալ, որ կա խարդանքով մը գիտէ հոգիներուն իշխել և հոն բորբոքել հրաբքը իր ուսուցումներուն, որոնք կը դադրին քաղուածոյ ծանօթութիւններ ըլլալէ և կը դառնան մարդակերտ և անձնադրոշմ խմորումներ։ Դասարանէն ներս կը մտնէր խուժուածով, զանգուածային աշխուժով և դասարանը կը վերածուէր խորտուն և զուարթ մթնոլորտի մը։ Գուրգուրանք և Վերմութիւն էր դասարանէն ներս։ Հակառակ որ դէմ է, այսպէս կոչուած մանկավարժական բոլոր տեսութիւններուն, զնահատուած և փնտռուած ուսուցիչ մը եղաւ միշտ, ինչպէս նաև մանկավարժ ուսուցիչ մը, եթէ մանկավարժութեան գերագոյն նպատակը աշակերտի մը կարողութիւններուն յայտնաբերումն է, վաղուան սերունդի պատրաստութեան մէջ։

Տխուր մարդ մը եղաւ կեանքին համար, ոչ անշուշտ այն տխրութիւններէն, որոնք յաճախ արտաքին են և աղաղակող, այլ սրտի այն պարապէն, զոր ոչինչ կրնայ լեցնել յաճախ։ Այդ տխրութիւնը կը բխէր զուցէ մանկութեան վճիռ երջանկութեան մը պակասէն, զուցէ հոգեկան խառնուածքէն և կամ զաղափարական անտւարտ հետամտութենէ մը։ Կեանքը իր առօրեայով հրապոյր չունէր իրեն համար։ Այդ պակասը կը լեցուէր այն քաղցր հակումով, զոր ունեցաւ միշտ ուրիշներու մտքի և հոգիի կարիքներուն նկատմամբ։ Մտդոց բաշխուելու այս յօժարամտութիւնը ապրում էր իր երազներէն հալածական այս մարդուն մէջ։ Արեւ, շուրջ, ծառը, իրենց անզսպելի բարիքն ու հարստութիւնն է որ կու տան։ Կեանքը կու տայ, մանն է միայն որ կ'անէ։

Յետոյ պէտք չէ մոռնալ որ վիշտը իր ուրոյն ազդեւորները ունի։ Զգալուն հոգին, որ իրեն ու երեւոյթները իրենց բացարձակին, խեղալին կը տանի, իր մէջ կը կրէ աշխարհ մը շատ աւելի մեծ ու պայծառ, և որ կը տառապի իր ունեցածին շատութեանը համար։ Մեծ անձնաւորութիւններ՝ անոնք կոչուին

հերոս, արուեստագետ կամ սուրբ, մարդեր են, որոնք հարուստ են մարդկային և աստուածային կարողութիւններէն: Նարեկացին իր վիշտը ունի, վասնզի իր զաղափարատիպին նմանելու զերագոյն ըզձանքին մէջ, կը հետապնդէ զինք անհունացնող տեսիլքը: Սգաւոր է Տանթէն, վասնզի քաւարանի և դժոխքի մուծ արահետներէն որոսեց միշտ իրմէն խուսափող պատկերը, զինք ամբողջացնող կէսը: Դիտունը բաժնուած իր ճշմարտութենէն, արուեստագետը՝ իր տեսիլքէն և հաւատացեալը՝ Աստուծոյ, տխուր են: Տարբեր չէր կրնար ըլլար Օշական մեծ արուեստագէտը. և կեանքին նայող իր հոգին առանց տառապանքի չէր որ ետ կու գար:

Սրտառուչ էր ճիզը, հակառակ իր կիսուած սրտին, ինքզինքէն շինս-յելու մեծ փառասիրութիւններէն մէկ երկուքը իրենց լրուսին տանելու: Ան իր կեանքը ըրաւ թիպարտի վաստակ մը և մտքի Քափիւի մը պէս, հակառակ ամբաստանութեան և ուրացումին՝ ստեղծեց: Խանդավառիչ տեսիլ էր հեռակի իր լուսեանը, երբ ատամները կղպած, ամբողջ մարմինը բանտարկած, հոգին փակած իր գործէն դուրս որևէ համի, վայելքի, յամառեցաւ դիմանալ: Մտքին ալ Քափիւները իրաւ են: Գտաւ ինքզինքը սփոփելու միջոցներէն ամենէն ապահովը բայց ամենէն դժուարը, մտքի սկեպտուսիւնը, որով դիմաւորեց պարսաւը, ուրացումը, և ստեղծագործեց, ընդդէմ աշխարհ մը արգելքներուն: Մարդը եղաւ ան, որուն հէքեաթը տժգունելու տեղ, ժամանակին հետ ամբացաւ և ժալոացաւ, թէ՛ Սփիւռքի և թէ մանաւանդ Մայր Հայրենիքի մէջ:

Ըսին թէ կը մեծամտէր, բայց ես գիտեմ թէ ան պարզ էր և արդար, մեռելաճաշերուն բաժնուած հացին պէս: Ըսին թէ չէր հանդուրժեր իրաւ արժէքները, երբ անոնց մօտ չէր հոտատներ իր ճաշակին զոհացում ճարող տարբեր: Բայց ես գիտեմ որ ան մեծագոյն հիացումներուն դիւցազններգակ մուսնետիկը եղաւ, իրաւ փառքերը փառաւորելու ատեն, հակառակ անոր որ այնքան դիւրին էր ուրիշներու պէս ըլլալ:

Յեղափոխականներու վախճանը կառափնատն է յաճախ: Օշական հայ զրականութեան արժէքներուն յեղաշրջողը և հին ըմբռնումներու յեղափոխականը եղաւ և շատ բնական է որ կրէր իր պատիժը: Մարդերը փորձեցին չտեսնել զինքը, բայց ան աւելին էր, քան ինչ որ իրենք կրնային անտեսել: Իր զրականութեան աշխարհը հայ ժողովուրդը եղաւ, իր մեծ ու փոքր տիպարներով, աւանդութիւններով, յոյգերով և երազներով: Ինչ փոյթ թէ այդ ժողովուրդը յաճախ անգիտացաւ զինքը: Բայց ան յամառեցաւ ու գրեց, իր վերջին օրերուն, մեր զրականութեան Համապատկերը, երբ գիտութեան ոստիկանները կ'արգիլէին իրեն գիրը:

Մերձանցեալը տեսնելու իր կերպը տարբեր էր պատմա-բանասիրական չոր ու գիտուն մեթոտներէն: Փորձեց այդ անցեալը հասկնալ իբրև արուեստի տնկարան, ուր մեր հոգին իր արմատները արձակած էր: Իրն է արժանիքը այդ մարդոց ստեղծագործութիւններուն մէջ տեսնելու իրական արուեստի քանի մը տարբեր, որոնք մեր նուաւստացած հոգիներուն մէջ փառքի մարմարներու վերածուէին: Ինչ յուզիչ խանդաղատանքով ան գիտէր ժողով մեր մագաղաթներուն և անցեալէն մեզի եկած փշրանքներուն վրայ, իր զաւկին խանձարուրը

քակող մօր մը սիրով, Երբ կը խօսէր մեր երախտաւոր մեծ մեռելներէն, կը զգայինք թէ այդ մարդերը անուններ չէին իր շրթունքներուն՝ այլ արժէքներ և կանգուն հոսականներ իր հոգիին մէջ։ Անկարելի է առանց յուզումի՝ խօսիլ մարդու մը մասին, որ աւելի քան կէս դար վազեց, իր մեծ հաւատքը միայն ունենալով իբրև երիվար, իր զրականութեան վաստակին մէջէն, աշխարհի հօգորներէն ուզելու արևուն տակ տեղը իր ժողովուրդին։

Մեծ մարդոց հոգիին բացատրութիւնը պէտք է որոնել հոգիին մէջ այն ժողովուրդին, որուն ծոցածին զաւակներն են անոնք։ Որովհետեւ ամէն մարդ իր ժամանակին պատկանելէ առաջ՝ իր ժողովուրդին է ամբողջապէս։ Մարդոց հօգորներէն սկսեալ մինչև անշափահաս տղան, կնիքին տակն են իրենցմէ վեր այս օրէնքին։ Մեծ մարդերը հետեւաբար անձնաւորեալ արտայայտութիւնն են իրենց ցեղին և ժամանակին։ Անոնց կեանքի պատմութիւնը պէտք է որոնել ոչ թէ հոյ մը թուականներու և ծանօթութիւններու մէջ, որոնցմով կը հիւսուի կենսագրութիւն մը, այլ լուսաբանութեան մէջ այն ձգտումներուն՝ որոնք կը յատկանշեն անոնց ժամանակն ու միջավայրը։ Օշական այն քիչերէն էր, որ ըրած էր Թափանցումը մեր պատմութեան, ոչ իբրև թիւ և անուն, թուական և առաքում, այլ իբրև իրաւ այն աշխարհը, ուր իրարու ետեւ հարիւրաւոր սերունդներ աճեցան արեան և կրակի մէջ, արտադրեցին նոյն պայմաններով, նուաճեցին հողը, դէպքերը, և մնացին տէր իրենց արդար իրաւունքներուն։

Հպարտ էր մեր պատմութեամբ, մեր զրականութեամբ, զօր չէր իւզահարեր յաճախ պատուտելու զայն, հասնելու համար ցեղի ողիին։ Հակառակ իր ժխտումներուն և յարձակումներուն, պարկեշտ մտաւորականներէն ոչ ոք զրեթէ դէմ էր իրեն, հաստատելով իր մէջ ազնիւ և անկաշառ աշխատաւորը հայ միտքին։ Դարբինն էր, որ մեր անցեալի մուրին ու ծուխին մէջէն, կրակի կտորներու և ցայտքերու մէջէն կը փորձէր յօրինել արժէքները անցեալին և տեսիլքը վաղուան։ Աւելցուցէք այս բոլորին վրայ անկախութեան իր զգացումը անհատական և հանրային կեանքի մէջ, դուք չափով մը կը մօտենաք իր ուրուանկարին։

Իր լայն ընթերցողները և անոնց կարգին յուսախարութիւնները մարդոց դիրքերու, համբաւներու հանդէպ, կը տառապեցնէին զինքը և հետեւաբար կ'արդարացնէին իր դաժանութիւնը, իր բացասական կեցուածքը, թէ և երեւմն սահմանազանց։ Բայց արթուն պահակ մը միանգամայն, երբ յանկարծ մատղաշ գեղեցկութիւն մը յայտնուէր, որուն հանդէպ զիտէր զուրգուրալ ու խանդավառուիլ։ Այս զուրգուրանքին արդիւնքն է արդէն այն հսկայական ճիւղը, որ Օշականի զրական վաստակն է, տեսակ մը աշտարակաշինութիւն, հաստատ հիմքերու վրայ դրուած։

Բ.

Այս առիթով, կ'ուզէի անգամ մը ևս թարմացնել իր մարդու կերպարը և զրազէտի արժանիքները միտքերուն մէջ բոլոր անոնց՝ որոնք բարեկամ են զրականութեան։ Խօսիլ զրազէտ բարեկամի մը մասին ուրիշ բարեկամներու։ Մեր կենսագիրները միշտ ժլատ եղած են մարդերու ապրումներէն տեղեկու-

թիւներ բերելու, թողով որ գործը խօսի, որպէսզի ապագայ սերունդները անոր նային իրենց ուրոյն հասկացողութեամբ, անոր փոխ տալով լեզուն իրենց սեփական զգացումներուն և մտածումին: Կան ուրիշներ որոնք կը կարծեն թէ անձերը տւելի կ'արժեն իրենց գործէն, որ յաճախ շուք ու մոխիր է երբ համեմատութեան գրուի անոնց անձնական հմայքին հետ: Այս վերջին տեսակէտը սակայն, առաւելաբար հանրային գործիչներու վերաբերող, դուրս է գրականութեան և արուեստի սահմանէն: Օշականի պարագային պէտք է ըսել թէ իր կեանքին և գրականութեան միջև եթէ անուղղակի անդրադարձումներ կան, որ շատ բնական է, անմիջական և սերտ ողբերս մը գոյութիւն չունի: Իր գրականութիւնը հայելին չէ իր կեանքին և անձին, նման Զօհրապին, օրինակի համար, որուն գործը առաւելաբար պատկերն ու անդրադարձը եղաւ իր կեանքին:

Իհարկին չէ Օշականը ներկայացնել իբրև մարդ և գրագէտ՝ անիկա բացառիկ էր, ինքնատիպ և իր նմանը չունի մեր հին և նոր գրականութեան մէջ: Կապարի, պիլնձի և ոսկիի խառնուրդ ձուլածոյ մը, ուր գիւղացին, մարդն ու գրագէտը երջանիկ շաղապատումով գիրար կը լրացնէին: Դժուար էր իր կապարը կշռել, պղինձը ծակել, սակայն հեշտանք էր իր ոսկիի արձակած փայլքին նայիլ: Իբրև նրբատաղանդ զարծաւոր իր ներքին արժէքներուն, ան զիտացաւ զանոնք յիշել և անճշտել, արձակել տալու անոնց աղամանդեայ շուքը եղերական գեղեցկութեամբ: Հպարտ էր իր տաղանդին օտաւարտովը, սակայն համեստ ու քաղցր:

Օշական այն մարդերէն էր, որ երբ զրիչը ձեռք առնէ՝ կը մոռնար թէ առկէ աւելի սրբազան պարտք կրնար կենալ իր ուսերուն: Այդ խղճմտանքին մէջ ան ազատագրել զիտացաւ իր զգայնութիւնները, երազներն ու վիշտերը, բայց մանաւանդ փառասիրութիւնները՝ պատահական, արտաքին վիճակներէ, անոնց հագցնելով իր հարուստ մտքին պատմութեանը: Ինչ որ ելած է իր զրէն՝ հոգեկան հարուստ, խոր, տարօրէն լեցուն տաքնապի մը արտայայտութիւնն է: Անիկա տարիներով լուռ մենակեացը եղաւ, առանց իր անունը հրապարակի վրայ թարմ ծախելու վարկպարագի տաքնապէն և զրական նախաճառութենէն: Յիսուն տարիներ շարունակ չթողուց զրիչը իր ձեռքէն, հակառակ շատ անգամ իրեն վիճակուած զփնդակ պայմաններուն: Գրեց ու ստեղծեց, թելադրանքին տակ իր անդրանիկ հոգեկանութեան և հանգանակներուն, զատուելով զինքը կշռնող և յաջորդող սերունդներու ըմբռնողութենէն: Գրելու, ստեղծելու իր ահաւոր թափը, մոլեռանդութիւնը, հերետիկոսութիւնը յիսուն տարիներ շարունակ պարտադրելը, խնամելը, անոր հետ ամէնօրեայ մտերմութեամբ ապրիլը, այլապէս ողբերգութիւն մը իր կեանքին:

Անիկա բնաւ չմիացաւ խմբագրողներու բանակին: Եղաւ միշտ մտքով հզօր և խառնուածքով պարկեշտ, և յաջողեցաւ զսպել աճապարոտ փառասիրութիւնը, ունայնամտութիւնը բոլոր աժան կերպով փայլիլ ձգտողներուն: Խմբագրութիւն, յօդուած՝ պարտադրուած կապապար մըն է գրեթէ բոլոր մեր գրողներուն համար, շատերու ասպարէզին արշալոյսն ու վերջալոյսը: Մեր գրագէտներէն շատեր չեն տառապած արուեստի տաքնապով և ենթակայ են միւս շարժուն բանակին: Ի վերջոյ պէտք է գիտնալ թէ գրագիտութիւնը ամ-

բոլորին է, արուեստը՝ անհատին։ Այս երկու ըմբռնումները զրեթէ ներհակ յղացքներ են։ Առավելնր ինքզինքը ուրիշներու վրայ բաշխելու, ուրիշները նմանցնելու հետնակ աշխատանք է։ Երկրորդը ուրիշներէն զատուելու, ուրիշները նուաճելու հակայ երկունք մը։ Օշական մտաւորական մըն էր, այսինքն մէկը, որ կը սիրէր աշխատիլ ընկերութենէն անկախ, հանրային կեանքէն հեռու, ընկերային շարժումներուն անտարբեր, զեկավարելու տենչէն անմասն։ Որ իր իմացական ծաղկումին մէջ կ'աշխատի դնել ցեղին մտաւորական կարողութեանց բոլոր կարելիութիւնները։ Իր այս ճիգին մէջ, ան առաջ է իր ժամանակէն, իր ժողովուրդէն, ինչպէս նաև բարոյական և ընկերային հաստատուն թուաբերէն։

Իմ երեւակայութեան մէջ, ան կը մօտենայ Պարսիկ մեծ բանաստեղծ Ֆիրտուսիի, իր նկարագրով, այլամերժութեամբ, հպարտութեամբ ու հանճարով։ Նման անոր՝ ոչինչէն սկսած և մինչև բարձունքները հասած։ Միշտ մախանքի և հալածանքի ենթակայ, մեծութիւններու վիճակուած՝ ճակատագրով։ Մէկը որ երիցս մահապարտ ըլլալէ յետոյ զարտեց իր զուլիք, զայն ճերմակ մագերու փուշէ պսակի մը վերածելէ վերջ։

Երկունքն ալ, Ֆիրտուսի և Օշական, կու գային զիւրդէն, լեցուն՝ հողին շունչովը, այսինքն իրենց ժողովուրդի խորունկ ձայներովը։ Հողը հողեղէն հզօր կառոյցն է ներքին մարդուն, որ զիտէ աճեցնել, բեղմնաւորել ու մարմնացնել հողին, մայրագորով և աննահանջ։

Հակառակ իր զիւրդացիի չարքաշութեան, երկաթեայ կամբին, տրտում էր Օշական։ Ան իր սրտին մէջ ունէր պարապ մը, զոր ոչինչ կրնար լեցնել։ Տրտմութիւնը, որ իր խորհրդանշիչ շղարշներովը մեր կեանքին մանրաթելը կը կազմէ, ըստ ինքեան արժէք մը չէ, սակայն բոլոր անոնք՝ որոնք այս աշխարհի վրայ գիտակից և խորունկ կեանք մը կ'ապրին, ունին այդ տրտմութիւնը։ Ո՞վ վրայ գիտակից և խորունկ կեանքի հիմնայատակը ցաւ է, թէ գերազոյն նկատուած հաճոյքի գիտեր թէ կեանքի հիմնայատակը ցաւ է, թէ գերազոյն նկատուած հաճոյքներն իսկ, վերջին գումարի մը մէջ, անոր պիտի վերածուին։ Սուր, ծանր, մութ և խուլ տառապանքը բոլոր այն բաներուն պէս, որոնք մեզի հաշիւ չեն տար, բայց կը պարտագրեն զիրենք մեզի։ Տառապանքը, որ կը ծնի մեր աշխատանքէն, հաճոյքներէն, կ'ընկերանայ մեր առաքինութիւններուն, շուքի մը պէս ետնէ է մեր սէրերուն և բարեկամութիւններուն։ Կը սպաքէ մեր մարմինը, կ'արկնէ հողին հոն՝ ու չէինք սպասեր իրեն։ Միայն ծանծաղամիտներ չեն զգար անոր սեղմ ու ծանր օդակները, որոնք օրերուն հետ կու գան սեղմելու մեր հողին, Վիշտը իր ուրոյն ալբիւրները ունի, զգայուն հողին՝ որ իրեն ու երկոյթները իրենց բացարձակին, իտէալին կը տանի, որ իր մէջ կը կրէ աշխարհ մը շատ աւելի մեծ ու տպածառ, և որ կը տառապի յաճախ իր ունեցածին շատութեանը համար, իր մեծութեան տրտմութիւնը ունի։ Մարդիկ՝ որոնք վիշտը արդիւնք չէ կեանքէն պատճառուած անբախտութիւններու կամ ներքին բեռններու։ որոնք տրտում են ոչ թէ երկրին երեսը ծածկող մութին համար, այլ Աստուծոյ գէմքը սքողող մշուշէն։

Տրտում է արուեստագէտը՝ կեանքին նայող իր հողին առանց տառապանքի չէ որ ետ կու գայ։ Մեր շուրջը անորոշուած քառսէն արուեստագէտը

կը ճգնի վերքերել երազը մարդուն՝ որ կը յապաղի լերան ետին, յոյսը սիրտե-
րուն՝ որ թռչունի թևով կը հեռանայ, ու վառ յիշատակը քիչ քիչ ցամաքող
կեանքին: Տրտում է արուեստագէտը իր այս նոր աշխարհաշինութեան համար
և տրտում՝ իր նորակերտ աշխարհին մէջ:

Լուռ մարդ ժն էր Օշական, այսինքն մէկը՝ որուն մտածումներն ու
զգացումները գերազանց էին խօսքերէն: Մեծ արուեստագէտները չեն պարպեր
ինքզինքնին խօսակցութիւններով, որովհետեւ եթէ խօսիլը ցանկ է, մտիկ ընելը
քաղել է: Օշական խոյս կու տար ամէն բանէ որ աղմուկ էր, հետադարձութիւն և
բարբառնչանք: Իր լուսութեանը մէջ ոյժ մը կար սակայն որ սպառնալիքի մը նման
կը կախուէր շատագորոյցներու զխուսն: Բոլոր մեծ ու գեղեցիկ մտածումները կը
ծնին ու կը դարբնուին լուսութեան մէջ: Մարդիկ իրապէս կ'ապրին երբ լուռ են:

«Իր զարմանամա՛ կ'ըսէր յաճախ ինծի, չոր քեզի եկողներուն հետ կրնաս
այսքան երկար և ախորժակով խօսիլ: Ինծի պէս յիմար գիւղացի, ուրկէ՞ սով-
բած ես մարդոց հետ յարաբերելու և պատշաճելու և անոնց մտածումներուն
համաձայն խօսելու արուեստը»: Կը տաղտկանար երբ մարդիկ իր շուրջը շաղա-
կրատէին, և ասիկա ականջներու յոգնութիւն մը չէր միայն, այլ մտքի ձանձրոյթ:

Օշական հեռու պահած է ինքզինքը միշտ առաջնորդելու դեր ստանձնող
հին և նոր սերունդի ներկայացուցիչներէն, երբ անոնք հանրային գործիչի և
հրապարակագրի գրաւիչ պատմութեաններով կը սիրէին սոնքալ: Թոյլ չէ տուած
ինքզինքին ընաւ որ իր անունը լրագրական սիւնակներէն վազէ, կամ հասա-
րակական հարցերու յաճախ ունայն վերլուծումներով սպառի: Ունէր հանրային
հետաքրքրութիւններ, բայց ոչ մէկ հոսանքի կը պատկանէր: Մեր պապերը
աւելի իմաստուն էին, կ'ըսէր յաճախ: Անոնք ալ ունէին անշուշտ եղբրախոյս
իրենց ետը, զիրար կործանելու մոլուցքը, դարաւոր վէրքը մեր պատմութեան,
սակայն խիճերով պատ հիւսելու չափ միամիտ չէին: Մեր երազատեսի միամը-
տութիւնը միշտ իրողութիւններէն դուրս գործեց, բախտախաղի դնելու աստի-
ճան մեր գոյութիւնը: Մենք արի արանց զինուորները հանդիսացանք մեր աղէ-
տին, անարգասիք յանդգնութեամբ հրաւիրելով մահը: Խոր հիւսցում ունէր մեր
ժողովուրդի ողջ մտութեան վրայ, եթէ օտար հովեր չգային գայն այլայլելու:
«Ողջ մտութիւնը ժողովուրդի միտքն է», կ'ըսէր, «եթէ մեզի պակասած է յաճախ
իմաստութիւնը, բայց արթուն եղած է մեր մէջ ողջ մտութիւնը, մարդուն ա-
մենէն չքնաղ առաքինութիւններէն մին, բնագոյի, բանականութեան և փորձա-
նութեան համադրումներէն բաղադրուած: Պարտաւոր էինք նախազգալ աղէտը
որ կը նիւթուէր, մեր ժողովուրդին գոյութիւնն իսկ սպառնալու: Նշելու չափ
ընդարձակ: Միւս կողմէն սակայն, գուժկան մունետիկ մը չէր և խոր համակ-
րանք ունէր իր ժողովուրդի առաքինութիւններուն և սրբութիւններուն նկատ-
մամբ: Օշական գիւղացի էր. անոր համար հողը, հայրենիքը, ժողովուրդը ու-
րիշ զգացում և տարողութիւն ունէին: Հայրենասիրութիւն մը, որ ողբով ու
աւանդութեամբ չ'ուռիւր, այլ կը մնայ իբրեւ անսպառ և քաղցրագին լոյսը իր հո-
գիին, մեր աւերներուն, մութերուն և փառքերուն վրայ առկախ: Իրեն համար
հայրենիքը հող էր, իբրեւ յղացք ու զգայութիւն, իբրեւ ցեղային ոյժ, ստաց-
ուածք և ապահովութիւն, սուրբ գերեզման մեր հայրերուն, օրրան սերունդ-

Ներուհն, հնձան մշակոյթին, առանց որոնց կարելի չէր դիմանալ, ապա՝ իբրև կոստուած երազ և նիւթ տարսիողանքի:

Միևս կողմէն, զրականութիւնը հանրային երևոյթ կը նկատէր և զրազէտը հանրութեան կը ծառայէր իր ճամբով: Այն ուզեր ընդունիլ այն տեսակէտը թէ զրականութիւնը իբրև հանրային երևոյթ հանրութեան պէտք էր հասցէտա-զրուէր, զոհացում տալով օրուան հարցերուն և մարդոց ախորժակներուն: Օ-շական ևս Անտոնէ Ժիտին հետ կրնար ըսել. «Ես կը զրեմ անոնց համար որ պիտի գան»: Որովհետև արուեստի գործը ուղղուած չէ ներկային, այլ ապա-գային: Գրագէտը իր յրջանի արտազրութիւնը չէ միայն, այլ ժամանակակից է այն դարաշրջանին որ ի լինելութեան է: Գործ մը, ըստ իրեն, կատարեալին կը մօտենար երբ ներկայացնէր իր ժամանակի հարազատ պատկերը և դառնար մարդագէտութիւն մը ապագային համար: Որքան իրաւունք ունէր Օսկար Ուայլտ երբ կ'ըսէր. «Գրագէտը ապագան է, Թագաւորը իր ժամանակին միայն կ'իշխէ, իսկ արուեստագէտը՝ բոլոր ժամանակներուն»:

Ձեռ ուզեր կանգ առնել իր անձնաւորութեան այն մանրամասնութիւններուն առկէ, որոնցմէ աւելի թերեւ մեզմէ չատեր պիտի ուզէին ցոյց տալ իբր տարր մարդերու կեանքին: Չմոռնանք, միւս կողմէն, թէ մարդեր տալը կը նշանակէ հոգեբանական կարգ մը երեսներու և անոնցմով պայմանաւոր գաղափարներու համադրութիւնը ընել և կամ առնուազն զանոնք հոգեպրել զէթ իրենց կեանքի մեծ փուլերուն վրայ: Յրոյտեան վերլուծումով մը գուցէ կարելի ըլլար մասամբ մօտենալ անոր խառնուածքի հէնքին: Կիրք, արիւն, հոգեկան վիճակներ, սեռային սլոքին տակ իր գրականութեան նուագին ստեղծաշարը կը կազմեն: Իր իմացական կառոյցը, զգացական ու բնազդային լծակներէ զսպանակուած, ենթագիտակցական էր, ուր սեռայինը կ'առաջնորդէր զինքը յաճախ առանց իր կամքին:

[illegible]

է բոլոր «միակերպութեան»։ Մեծ զործերը ի վերջոյ մենութեան մէջ կը խնայն և կեանքէն բխող և իր զործը ընդգրկող այս առանձնապաշտութիւնը մէկ կողմէն պաշտպանած է անոր զործը, միւս կողմէն բոլոր զինքը կարգացողները լեցուցած է վայրադ մտապատկերներով իր մասին։ Գիտեմ տասնէն աւելի մարդեր, որոնք հակառակ իրենց փափաքին՝ իրեն այցելութեան մը նեղութիւնը կ'ուզէին խնայել, խորհելով բիրտ և դաժան մարդու մը հետ շփման մը անսեղութենէն։ Սակայն մեծ կ'ըլլար նման խորհողներու զարմանքը, երբ կարծր և անհանդուրժելի նկատուած Օշականի փոխարէն, որ Արամազդի մը կատաղութեամբ միշտ հալածեց յաւակնութեամբ և բռնութեամբ «Տիրոջ աղին» մտնել ուղղուները, կը դիմաւորուէին մանուկի մը չափ պարզ և հին բարեկամի մը նման։

Օշականի մէջ, ի հեճուկո իր արտաքին անտաշ պարզութեան, մեծ բանաստեղծ մը կ'ապրէր, իր զրաւան հունձքին առաջին պտուղները բաբախուն վկայութիւններ են այդ ուղղութեամբ։ Ունէր ուժեղ և ճառագայթուն երևակայութիւն և իրենք դիմաւորելու քաղցր յօժարամտութիւն, որ միակ զաղտնիքն է ստեղծագործութեան։ Մարդը որ գիտէր զգալ վայրադ թշուառութիւնը բոլոր անոնց՝ որոնք հաճոյքի համար կ'ապրէին լոկ, և արտակարգ ու պանդոյր խեղճութիւնը հարուստներուն։ Խոնարհներու և անժառանգներու նկատմամբ իր սէրը, զոր այնքան սրտառուչ կերպով տուաւ, կը բխէր այս զգացումէն։

Օշականի միտքն ու հոգին, հակառակ իրենց պարզութեան, հարուստ էին իշխանի մը զանձարանին չափ։ Աժան զովասանք մը ըրած չենք ըլլար իրեն երբ ըստնք թէ Նիդիէ Դուրեանէն վերջ աւ մեր մեծագոյն հմուտը եղաւ։ Կը ճանչնար պատմութիւնը ոչ իբրեւ թիւ ու անուն, այլ իբրեւ ներքին այն իրականութիւնը՝ որուն մտատեսութիւնը ունէր։

Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմի նախօրեակին, Օշական Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց սրահին մէջ խօսեցաւ սկսող աղէտէն և անոր ճակատագրէն։ «Մօժիսօն», ըսաւ, «զոր Եւրոպայի պաշտպանութեան բերդը կը նկատեն Դաշնակիցները, ոչինչի պիտի ծառայէ։ Գերմանները յիմար չեն մէկ ու կէս միլիոն զինուոր զոհելու անոր զրաւումին համար։ Անոնք Պելճիքայի հաւաքէն պիտի բանան զիծը Ֆրանսա մտնելու։ Անգլիա երկար ատեն պիտի դիմանայ, անորոշ ճակատագրով։ Իսկ եթէ Հիթլեր գերագոյն յիմարութիւնը զործէ Ռուսիոյ վրայ յարձակելու, յաղթանակը անկասկած Դաշնակիցներուն է»։

Արտակարգ լուսամտութեամբ կշռեց թափուող արեան քանակը՝ պարտըւողին ու յաղթողին համահաւասար։ Գերմանիա չի կրնար շահիլ, պէտք չէ որ շահի պատերազմը։ Ըստ իրեն, ասիկա պիտի նշանակէր բիրտ ուժին յաղթանակը մտքին վրայ։ Այս խօսքերը զրական հմայք մը չէր որ կը լուսաւորէին, այլ կու գային յայտնատեսութենէ մը, մշուշէն անդին տեսնել կարենալու կարողութենէն, զոր միշտ ունեցեր էր մտքի այս կախարդը։

Գիտէր նոյնպէս մեր Նեկեղեցին, իբրեւ սրբազան մասը մեր պատմութեան. ոչ իբրեւ գաւազանաղորդ մը, այլ իբրեւ կրկէս մը իրարմէ հզօր առաքինութեանց, որոնցմով դօտեպլինդ՝ մեր հայրապետները անցեր են արիւնի և կրակի մէջէն։ Կը ճանչնար մեր հին և նոր մատենագրութիւնը իր խորութեան և գեղեցկութեան մէջ, և ոչ ոք իրեն չափ կրնար հաղորդ ընել մեզ անոնց

հոգեկան, ցեղային և մանաւանդ զեղազդիտական արժէքներուն: Եւանջէլ
նոյնպէս օտար մատենազրուքեան, իր յայն և խոր երեանքով: Տեղեակ էր
զիտական, հոգեբանական և նոյնիսկ բժշկական ուսումններու որոշ և ընդարձակ
զօտիներուն և զիտէր ընդգրկել այս բոլորը, մասնագիտական ըսուելու չսփ
մանրամասն ճշգրտութեամբ:

Ոչ ոք պիտի ուզէր համամիտ չլլալ ինծի՝ իր հազարուոր աշակերտներէն և սակայն թիւով քիչ բարեկամներէն, եթէ ըսեմ թէ Օշական մեր ամենէն պարզ, ազնիւ և օգտակար ըլլալու զգացումով տոգորուած անձն էր։ Ոյս վերադիրները եթէ ուրիշներու պարագային բացուելու պէտք չունին, Օշականի անունին առջև անհրաժեշտ բացատրութեան կը կարօտին։ Օշական որուն զրականութեան մէջ զոյութիւն չունին կարծես ածական ու մակրայ, որ ամէն բանէ աւելի պահանջեց, ինչպէս կեանքի՝ այնպէս ալ զրականութեան մէջ, պարզութիւն և իրաւութիւն, իմ հանդիպած ամենապարզ մարդերէն էր։ Պարզ էր իր ընկերային յարաբերութիւններուն մէջ, պարզ՝ իր աշակերտներուն և բարեկամներուն նկատմամբ։ Սիրտն էր կեդրոնը իր էութեան։ Հակառակ իր մեծ մտաւորական մը ըլլալուն, պարզ մարդոց ընկերակցութիւնն աւ մտերմութիւնը կը նախընտրէր։ Միամիտ չէր, այլ բարի և անոխակալ։ Գիտէր չարը իբրովանդակ զազրերիութեանը մէջ, բայց նոյն ատեն չէր օգեր հաւատալ կարծես չարիքի սկզբունքին, հակառակ այն իրողութեան որ կը ճանչնար Թուրքը։

Ազնիւ էր Օշական, մանուկի մը պէս բացսրտա: Ռենանի մը ուղեղը ունէր, բայց մանուկի մը հոգին: Գիտէր աշխարհի չարն ու բարին, սրբազան մատենաներու խոստումը, բոլոր ժամանակներու զիտուններուն վճիռը, բայց խորապէս կը սիրէր գեղ'ցիւթիւնը մանուկի հոգիին և կ'ազդուէր հաւատքով ծունկի եկող տէրտէրի ազօթքէն: Թերեւս ասկէ կու գայ այն տարօրինակ վիճակը, որուն նմանը մենք յաճախ կը հանդիպինք Րաֆֆիի և Ահարոնեանի մօտ: Ատիկա առհաւական ազնուութիւնն է զուցէ իր ժողովուրդին և կտակը իր արեան, որուն զինովն է որ մենք մեր բոլոր գերութեան ընթացքին պահեր եւք մեր հոգեկան միութիւնը, զոր մեր ժողովուրդը ունէր կանխող դարեւուն:

Իր գործին մէջ խորունկ անդունդներ, հոգեբանական անմատոյց բարձունքներ, ծանրածանր մեղքերու ճահիճ, ինչպէս ամենէն զաղիր ոճրագործներու ջոյի, անբաւական կու գան պղտորելու այս քառասյուսթիւնը որ զգալի է Տոստոյեւսկիի ալ գործին մէջ, որ Օշականի գործին նման թէ Թանձր, աշխատուշի մէջ խորասոյգ, չի դադրիր քրիստոնէական սիրոյ բոցավառ աշխարհ յամուշի մէջ խորասոյգ, չի դադրիր քրիստոնէական սիրոյ բոցավառ աշխարհ մը ըլլալէ։ Ռուսին միատիքը և Հայուն ազնուութիւնը, Օշականի զգայնութիւնը նուազ ներգործական է, սակայն շղարշային ծփանքով կը փռուի իրերուն վրայ և մարդոց մէջ կը դնէ անօրինակ խռովք և քաղցրութիւն։ Իր թափանցումին սրութիւնը կենդանի մարդերն ու անցեալ կենանքերը գիտէ ճեղքել ու անցնել։ Հակառակ իր հատութեան և լայն հորիզոնումին, Օշականի միտքը մեծաքաջ թաշկինակի մը նման քայցր էր ու ծփուն, և մանուկի մը ափը պիտի բաւէր զայն ամբողջապէս իր մէջ ունենալու։ Շատ քիչ բարեկամներ ունէր, վառագիտ քիչերուն կրնար ընտելանալ։ Սակայն իր անկերապահ բարեկամու վառագիտ քիչերուն կրնար ընտելանալ։ Սակայն իր անկերապահ բարեկամու վառագիտ քիչերուն կրնար ընտելանալ։ Սակայն իր անկերապահ բարեկամու վառագիտ քիչերուն կրնար ընտելանալ։

նման: Կը հաւատար թէ մարդկային որակէ յարաբերութիւն կատարեալ չէ, եթէ չէ պսակուած բարեկամութեամբ:

Ընկերութեան մէջ երբ մտայնութիւնն ու մթնոլորտը չխօսէին իրեն, ժամերով կրնար լուռ մնալ: Իսկ երբ շրջակէին պայմանները, այն ատեն դիւրահաղորդ կը դառնար: Ժուժկալ էր, պերճանքէ փախչող: Պարզ էր իր նիստ ու կացին ու վարժունքին մէջ, իր կեանքէն աքսորելով բոլոր արուեստական սենակութիւնները: Կրնար մուճակներով և զիշերագոգեստով հիւր ընդունիլ, չծօռով խօսիլ, ճկնիկ ըսել նազելաշուք և սնգուբուած տիկնոջ մը: Վեհաբար, ներքու հեղինակը խոնարհ ու զարասողի էր իր բարքերուն, իր շարժումներուն, իր նիստ ու կացին, խօսքին ու վերաբերմունքին մէջ: Պարզութեան մէջ բարդ ու բարդութեան մէջ պարզ: Բիրտ էր և ինքնիշխան, հաւատար ընտանութեամբ և ազատութեամբ կրնար խօսիլ ինչպէս սովորական մարդերու՝ այնպէս ալ դրամատիկներու և պատրիարքներու հետ:

Իր նախատարիներու աղքատութեան սարսափը և ապագայի անորոշութիւնը կը քալէին իր հետ, ստիպելու զինքը որ ըլլար վերջին ծայր խնայասէր: Ձեռքիս տակ ունիմ իր երկու նամակները, Թորգոմ Սրբազանի գրուած: Առաջինին մէջ կը խնդրէ որ Սրբազանը ազատէ զինքը հացի հարցէն, որպէսզի կարելիութիւն աւուէր իրեն իրազործելու գրական իր երազները: Այդ օրերուն, ան աւելէր իր մտքին մէջ իրազործելի համապատկերը իր ժողովուրդի շնորհներուն, ինչպէս մտատեսութիւնը՝ այդ շնորհներով իրազործելի բարիքներուն, կարելի այս պայմաններու ստեղծումով շտկելու իր մէջքը, Հայ գրագէտի ու վարժապետի դերագոյն կարիքը, կրել կարենալու այն սրբազան բեռը, որ մեր ժողովուրդին էր: Երկրորդ նամակով Սրբազանին միջնորդութիւնը կը խնդրէր մեկննաս մը ճարեւու Վտեփաննոս Սիւնեցիի քնարախաղին:

Ինքը, որ այնքան խոր գիտէր թափանցել իր հերոսներու հոգիին, շատ անգամ զուրկ էր առօրեայ կեանքին մէջ զինքը շրջապատող մարդերը հասկընալէ: Իր շուրջի մարդոց առհասարակ կը վստահէր, շարունակելով մնալ վերապահ նոյն ատեն: Այս երկուութիւնը, աւելի ճիշդ՝ ճշմարտագանցութիւնը, հաւատք ըլլալէ աւելի վիճակ էր իր մէջ: Պէտք չէ մոռնալ որ գիւղացին որքան պարզ և հաւատաւոր, նոյնքան վեհերոտ և անվճռական է ընկերային յարաբերութիւններուն մէջ, անոնց յարափոփոխ ու միջին ալիքներուն վրայ դիւրութեամբ նստել չկրնալուն համար գուցէ:

Գ.

Ճակատագիր է որ տգիտնին կտաւները, խորշումին մարմարները, ալօտին էջերը: Այս օրէնքը քիչ բացառութեամբ արորած է իր անողոք խստութեան ներքեւ ինչ որ իբրեւ քաղաքակրթութեան նշանակ, սաէպ չբեղ իրազործում, հասած է մեզի: Անկէ զերծ ոչ մէկ իրացում այն սնորակելի արժէքներէն՝ որոնցմով կազմուած է հայ գրականութիւնն ու մշակոյթը: Միւս կողմէ սակայն, ժամանակը կը դալկացնէ ու կը տորէ կեղծը, կը մոխրացնէ անիրաւիանը միայն, որոնք չեն դիմանար ժամանակի ալիքներուն, նման ծովափին չինուած աւազէ աշտաբակներուն:

Մարդեր կան իմաստի ինչպէս գործունէութեան բոլոր մարզերէն՝ որոնց ստեղծած հոսանքները կ'անցնին գիրենք, Ուրիշներ, որոնց տրտուած փառքը պատանքի պէս կը պարուրէ անոնց զիակաները։ Օշական առաջին կարգին կը պատկանի, իբրև մին զրչի մեր մշակներէն, որուն շատ բան կը պարտի արեւմտահայ գրականութիւնը։ Մատղաշ երիտասարդութենէն մինչև իր մահը, Թորինակ որքան խովայոյզ պայմաններու տակ անդադար զրիշ շարժեց, առանց պատրանաթափ ըլլալու պայմաններու ճշունմէն՝ ապով իրմէ վերջ եկող երկու սերունդներուն իմացական ու զգացական հետաքրքրութեանց կարելի հանգանակները։

Նման բացառիկ ընտրեալներուն, Օշական ճակատագրուած էր չպատկանելու իր ժամանակին, ըլլալու համար մարդը բոլոր ժամանակներու: Յաճախ բացառիկ խառնուածք մը, ստէպ ներքին զարտուղութիւն մը ինքզինքը ըլլալու, պատճառներ են այս հէրթաթունակ փառքին: Ոմանք գինքը կը նկատեն կամուրջ մը ընդմէջ երկու սերունդներու: Օշական կը պատկանի ոչ թէ կ'սերունդի: Անիկա երկուք մըն է մեր զրականութեան մէջ, տաղանդ մը՝ որ իր ներաշխարհով կը տնանէր, տնցնելու համար իրմէն և կեանքէն անդին՝ անոնց մէջ նուաճումներուն:

Սովորութիւն է գրողներու կազմաւորման մէջ որոշ ազդեակներ ճարել կամ ենթադրել ու վերլուծել զանոնք: Այս պարագան չի լսւծեր օտակախ տա-
ղանդներու տեսակարար տարողութիւնը: Օշական զինք անուցանող բոլոր շըր-
ջաններու և ազդեցութիւններու հոսանքն ի վեր թիւովաող մը եղած է, բաժ-
նելով այսկերպ բոլոր մեծ ու հարազատ գրողներու ճակատագիրը:

[illegible]

ծածկուած ճշմարտութիւնները, որոնք կը խլորին իր մարին մէջ և որոնք տ-
մենէն խորունկներն են մեր դիտակցութեան: Օշականի խոնարհները, իրենց
պարզ բայց եղեռական գեղեցկութեամբ ու պատրանքներովը, Եր Պատանի ենը
իրենց սարսուռներովն ու երազներովը կը բանան նոր վարագոյրը Հայ Գիւղին,
հրեղէն գծագրութեամբ և ինքնատիպ ստեղծ: Մակ Պետկը՝ սիրոյ խորունկ բա-
բախումներով և հերոսական տիպարներու գծագրութեամբ: Մնացորդացը զիւ-
ղական գերդաստաններու փոթորիկ մըն է, ժառանգութեան պահպանման ա-
խորժակներով, ինչպէս նաև սիրոյ և ոճի իր եղեռական հանգէսով:

Իբր թատերագիր ունի Նոր Պսակը, Ստեփանոս Սիւնեցի, Եր Մեռնիլ
Գիտեցի, Արիլէսի Կրօնկից Տակ և ուրիշներ, առնուած առօրեայ կեանքէն և
մեր անցեալէն, որոնք մնայուն արժէքներ պիտի մնան մեր բժմին:

Մեր զրականութիւնը տկար ընծայող պատճառներէն մէկն ալ իր որոշ
չափով իմաստէ, աւելի յաւակնոտ բառով մը՝ իմաստասիրութենէ զուրկ ըլլալն
է: Մեղի, պակասած է մարապէս կաթակերպուած զաղափարներու սարուածը,
որ իբր խորիսխառ հիմք պաշտպանէք ստեղծումները: Մեր զրագէտները չեն
տառապած զաղափարներու տաղանայովը, ուր միտքը զանցառելի տարր մը կը
մնայ: Պատկերացած իրենց թափանցումին սփռուը և կոկոզած՝ զգայնութեան
աննշան խոռոչին մէջ՝ կեանքը ձևած են իրենց ուղեղին նիհար ոսպնեակովը
միայն: Արուեստի գործերը պէտք է ազատագրուին հասարակ տեղիքէն: Լէոնիս
Անտրիէվ աղու յանգչութեամբ մը կը ջնջէ իր զրածններէն երկրորդական տար-
րերուն միծ մասը ու կը հանի հզօր յառաջականութեան մը՝ որուն լարերը ի-
րարմէ կը ստանան իրենց ուժգին խռովքը: Կառուցումի մը պարագային, նոր
միտք մը պէտք է ոգևորէ մարդկային գործունէութեան բոլոր ձևերը: Մար-
սէլ Փրուստ կը յաջողի երկրորդական իրապաշտութիւնը փոխարինել նոր ու
անակնկալ ճառագայթումով մը, ուր կեանքը գործողութիւն կը գտնէ ուրիշ
խաւերու ներքեւ: Տոստոյեւսի ևս ազատ է երկրորդականին բռնութենէն: Գոր-
ծողութիւն և իմաստ երկու երեսներն են միևնոյն իրողութեան, զոր կեանք
կ'անուանենք: Գրականութիւնը զիրքերու անհատական պատմութիւն մը ըլլալէ
աւելի, անոնց մարմնաւորութիւնը պարտադրող զաղափարներուն և ասոնց ճնշու
մովը կազմուած պատկերներուն արձանագրութիւնն է: Գիրք մը շատ բաներ
ըլլալէ առաջ շեշտ անհատականութիւն մըն է: Կեանքը՝ ամէն բանէ վեր: Կհա
իր վարդապետութիւնը, սակայն ոչ մակերեսէն տրուածը, այլ առնուած իր
ներքին, հոգեկան ապրումներովը: Ահա իր խօսքը, պատահօրէն ըսուած, թէ
«ողորմելի բայց ողջ կատու մը հազար անգամ աւելի կ'արժէ քան սատկած
առիծ մը»: Անկցի ուրեմն հետաորութիւնը, շարքը, կեղծիքը: Կեցցէ իրականու-
թիւնը, որուն մէջ մարդու հոգին խօսի և անով՝ հաւաքականութեան մը սիրտը:

Օշական չէր զրեւ ուրիշները զարմացնելու կամ իր զրածններուն աղիւս-
կովը հեշտանալու համար: Սրտառուշ էր իր պարագան: Նոյնիսկ աչք առաւ
խորտակուիլ կիսուած սրտէն, իր փառասիրութիւններէն ոմանք իրենց լրումին
տանելու համար: Սրտի հարուածէն յետոյ, քաջութիւնը շունչը սկսելու ճշա-
մապատկերքը՝ Կիսաւարտ ձգած էր «Մնացորդացը» բժիշկներու թելագրանքով
և ալժմէ՝ նոյն բժիշկներու հրահանգով, կը զգուշանար մտքի ծանր աշխատանքէ:

Մահուան մզմաւանջը կը հալածէր զինքը, «կէս մարդ եմ» կ'ըսէր յաճախ և աչքերը կը լեցուէին: Անհամեստութիւն թող չնկատուի եթէ ըսեմ թէ իմ թելադրանքովն ու ստիպումներով էր որ ձեռնամուխ եղաւ այս կոթողական գործին: Ամէն անգամ երբ կը լրացնէր հեղինակ մը, սրբազան պարտք մը կատարողի գոհունակութեամբ և թեթեւեղ սրտով կ'ըսէր. «Տղայ, կարծեմ թէ իրաւունք ունէիր ըսելու թէ աշխատանքը կը մաքրէ ժամանակի ժանդը մեր շիղեքէն և աւելի դանդաղ քայլերով կը տանի մեզ մահուան»:

Գրելէ առաջ անիկա ունէր ամփոփումի սուղ պահեր՝ որոնք զինքը կը մղէին սեղանին: Անգամ մը մտնելէ վերջ իր նիւթի կաղապարին մէջ, այլևս ժամերը գոյութիւն չունէին իրեն համար: Մղուած իր մտապատկերներէն, իր կիրքերը ունենալով իրեն զահաւորակ, ան կը զեղուր իրմէ ինչ որ տարիներու մթերումն էր եղած: Հակառակ իր կուտակուած դառնութիւններուն, պահեց մինչև իր մահը մտաւորականի յատուկ զգայութեանց թարմութիւնը: Իր ամուր գիւղացիի խմորը իրեն բերաւ դիմանալու ուժէն գուրս՝ չլլանալու, դասալիք չըլլալու բարիքը: Վսեմ շեղումներու մարդը եղաւ իր խառնուածքով, զործով ու զարտուղութիւններով, որ սակայն իրեն յատուկ ներդաշնակութեան հասաւ, ըլլալու համար աններդաշնակ ներդաշնակութիւնը մեր գրականութեան:

Թերևս շատերուն անծանօթ է թէ Օշական զրչի մէկ յեղումով կը լեցնէր էջերը, առանց վերստին անդրադառնալու և սրբագրելու իր գրածը: Գուցէ այդ է պատճառ որ եթէ ոչ կրկնութիւններով՝ գէթ վերաշեղումներու կը հանդիպինք իր մօտ յաճախ: Յետոյ, իր գրածները յիշելու դժուարութիւն ունէր, որ յիշողութեան պակասէն աւելի արդիւնք էր իր մտքի տեղան ու արտակարգ յորդումին: Ա. Խահակեանի եօթանասնամեակին ատիթով, խնդրեցինք Օշականէն որ գրէր «Քարպետ»ին մասին, մեղմելով անցեալին իր յայտնած մեղադրանքները անոր գործին նկատմամբ: Օշական երկար յօդուած մը գրեց «Սիոն»ի համար, առանց շատ ըսն զեղչելու իր տեսակէտներէն: Ստիպուեցանք ի պատիւ յորեկարին գուրս ձգել իր արտայայտութիւններէն ստուար մաս մը և դրականի վերածել բացասական արտայայտութիւններէն ոմանք: «Սիոն»ի լոյս տեսնելէն վերջ, Օշական չանդրադարձաւ տեղի ունեցած փոփոխութեան: Անդրադարձաւ այն ատեն միայն երբ Պէյրութի յառաջդիմական մամուլը զինքը կեղծաւոր ու անպարկեշտ յայտարարեց, քանի որ տարիներ առաջ հրատարակուած «Փիւնիկ» շաբաթաթերթին մէջ Օշական տարբեր չափանիշերով կշռած էր Խահակեանի գործը:

Վերոյիշեալ իրողութիւնը հաստատող աւելի կ'ընտրէր պարզայ մը: Եւ հան Պէյրութեանի խնդրանքով յաճախ Օշականի կողմէ քննարկադիր կը գրուէին, քրուսադէմի ժառանգաւորաց Վարժարանի և Ընծայարանի տղոց կողմէն ներկայացուելու համար: Զանոնք բեմին յարմարեցնելու նպատակով, կը կրճատուէին և որոշ փոփոխութիւններու կ'ենթարկուէին: Օշական ներկայ ըլլալէ յետոյ բեմադրութիւններուն, չէր անդրադառնար եղածին:

Օշական իբրև վիպագիր՝ խոտոր ճամբաներու մարդն է: Անոր համար վէպը պատմութիւն մը չէ միայն, դէպքերու հետաքրքրական յաշորդականութեամբ, հերոսներու տողանցքով կամ էմթիկներու ճարտարամտութեամբ:

Անոր վէպը բուռն սէրերու և կիրքերու բախումը կը բերէ մեզի, արտակարգ աճուսով, ապա կործանումը մահուամբ, այսինքն ճակատագրական վախճանու մովը դէպքերու բռնութեան: Օշականի մօտ մարդերը հետաքրքրական չեն իրենց արտաքին երեսներովը, ուշագրաւը անոնց հոգին է, իրենց յոյգերու ալիքներովը, սիրոյ, կիրքի, ատելութեան հրավառ պահերուն մէջ: Իր տիպարները յաճախ թէ՛ հերոս են և թէ՛ ոճրագործ, լոյս ու ցեխ, նման Տոստոյևսկիի կերպարներուն: Անոնց հոգին կը վարուի ճակատագրի ձեռքէն, որուն գործիքներն են լոկ մարմինները:

Իր գրականութիւնը բխում էր և ապրում՝ իրագործում ըլլալէ առաջ: Ներշնչումները իր մտապատկերներուն հոգին ընդերքէն քաժուռոյ շիթեր չէին իր մօտ, այլ յորդազգի վազքը ջրվէժին: Հակառակ ատոր, զրելու աստեռն ան զիտէր հնազանդիլ խիստ և անբացատրելիօրէն նուրբ օրէնքներու: Նիցշէի պատկերով կը պարէր շվիթներուն մէջ՝ այն օրէնքներուն, որոնք յաւիտենական և անխախտ են և զոր մարդ չի կրնար անպատիժ թաղակոխ ընել: Օշական անոնց սեղմոյ ծանրութեան ներքե և շարժէր թեւակ մը ներքին խայտանքով, զոր իրեն կ'առթէր իր խառնուածքը և ուրիշ անցաւոր ու փոփոխական պայմաններու հնարաւորութիւնը: Չէր հաւատար իրմէ դուրս գալիք ներշնչումին, այդ վիճակը իր մէջ՝ ենթացիկացական էր, ուր կը շինուին մտածումներն ու զգացումները, որոնք իրենց խորքով թէ՛ քիչ մը անորոշ, բայց իրենց արտայայտութեան կերպին մէջ՝ յստակօրէն յարադրուած տպաւորութիւններու կը վերածուին, որ անոնց զխառն արժէքը կը կազմէ: Անոր կը նպաստէ աշխատութիւնը, երբ կը կատարուի տենդազին ոգևորութեամբ, բեղմնաւորելով միտքը և յղանալով ծրագիրներ, հետզհետէ իրագործելի, ուր զիտալից խորհրդածութիւնը և անգիտակից բնագործ բնականօրէն կը խառնուին իրարու: Ի վերջոյ, ընդհանրաւոր օրն ի բուռն աշխատիլն է:

Յօրինումի իր գործը սովորական զրազէտներու յատուկ յատակագիծը չունէր: Անիկա ինքզինքին դէմ չէր դնէր, կ'իրագործէր առանց ինքնիրեն եկածէն անդին անցնելու, բայց առանց կորսնցնելու նոյն աստեռն ընդլայնելու պատեհութիւնը, երբ ինքնիրեն կը ներկայանար ան: Այս կերպով կատարուած ընդլայնումները լաւագոյններն են, որովհետեւ իրենց ստեղծման թափին ներքին կշռոյթէն կը թելադրուին:

Օշական իրեն եկած մտածումներէն սովորութիւն չունէր ընտրելու ամենէն մեծերը, կամ մտքին շլացում ու հաճոյք պատճառօր, այլ անոնք՝ որոնք կը ծառայէին հետապնդուած նպատակին: Իր զրելիքը որոշելէն վերջ՝ կ'որոնէր անոր բերածը միայն, անգիթօրէն մերժելով փնացածը, որ իրեն համար սին շահեկանութիւն մը միայն կրնար ներկայացնել: Միւս կողմէ, չէր վախճար ծանրաբեռնումներէ, որոնք սովորական զրոյին քով զիրար կը ճգմեն, սակայն իր մօտ յառաջ կը բերեն լայն տպաւորութիւններու միութիւն մը, որոնք կոհակ առ կոհակ կը յառաջանան, առանց խախտելու ծաւալումին օրէնքները և պարզութեան հարստութիւնը:

Ոմանք կը կարծեն թէ Օշական յաճախ թոյլ կու տայ որ իր մտածումները բախտին ճամբաներէն ընթանան, քանի որ արուեստագետին վրայ զազափարի

ազդեցութեան կը յաջորդէ գաղափարին վրայ արուեստագէտին ազդեցութիւնը, Թորինսը Լատին կարգին հնազանդիլ է։ Օշական ճիշդ է որ չունէր այս ճշգրտութիւնը, անիկա կը հնազանդէր ուրիշ կարգի մը, Իր յօրինումը բնական փթթումն է առաջին գաղափարին, հարստացած բոլոր այն էական տարրերով, զորս իրեն կը հայթայթէ նոյնիսկ իրմէն ներշնչուած որոնումին աշխատանքը։ Օշականի մօտ կեանքի բխումը այնքան բուռն է և հզօր, որ յաճախ զիտէ իրարու ետեւէ շարել ձգտումնաւոր այն շեղումները, որոնք ռուսներու պէս կը պայթին դեռ ձեռքէն դուրս չեկած։ Օշականի մէջ տրամաբանութեամբ յօրինուած մասերը շատ են, սակայն եթէ տրամաբանութիւնը արգելք հանդիսանայ իր գնացքին, ան իր ներքին մտայղացքներուն կը դառնայ։ Հոգին, զոր ոչինչ կրնայ կաշկանդել, իրաւունք ունի իր Վիմարութիւնը մեր Վիմարութեան» տեղը դնելու։ Ըշմարտութեան օրէնքն է այս։ Ինչպէս որ յղացումի ճշմարտութիւն կայ՝ եթէ իրերուն վրայ ձեռնած է ան, նոյնպէս ալ յօրինումի ճշմարտութիւն մը կայ՝ եթէ յղացումի վրայ ձեռնի ան։

Ընդհէ թէ գրուածք մը այնպէս կը յօրինուի, ինչպէս շինուած են բոլոր բնական կազմութիւնները, մասնիկները, բիւրեղները, տունկերը, զիւղանկարները կամ տիեզերքը ինքնին։ Եթէ գրուածքին մէջ ընդգրկումի աւելի լայնութիւն կայ, պատճառը այն է որ միտքը աւելի հարուստ է քան նիւթը։ Բայց այդ ըսել չէ թէ յօրինումը հնազանդութիւնը չէ գործնական օրէնքներու։ Ի գործ դրուելիք կարողութիւնը հոս զլիսաւորաբար երևակայութիւնը և զգացողութիւնը չէ ուրեմն, թէև կարեւոր ըլլան անոնք, այլ համակերպողացած դատումը, ողջմտութիւնը և մէջն բաղակցութիւն, զեղազիտական կամ գործնական, պէտք է պատասխանէ ակնբերութիւններու, պէտք է պարզ գործողութիւններով յառաջ երթայ, պէտք է հնազանդի պատշաճեցումի սկզբունքին, պէտք է իրազործէ և մինչև վերջ պահէ կատարեալ միութիւն մը։ Ատոր համար է որ ըսուած է, թէ մարդուն ամենէն զեղեցիկ ճարտարապետութիւնն է ցորենի շրաղացքը։ Սակայն Օշական գործնական միութենէն աւելի հոգեկան միութեան կը ձգտի, ան ամբողջը ունի ի մտի, նման մեծ գրողներուն, անոր համայնապատկերով ճշգրտաշեղու մտերուն յարաբերութիւնը։ Օշական սիրոյ կարգով կ'ընթանայ, աւելի կ'ուզէ տաքցնել քան թէ սովորեցնել, վասնզի բարձրագոյնն էս մը կը կատարէ յօրինումի այդ գործը իր մէջ։

Ինչպէս մարմին, այնպէս ալ գրական գործի մը բոլոր մասերը իրարու կապուած են։ Զանգուածէն մաս մը բաժնել ուզելը՝ զայն մեռած գոյացութեանց կարգը դասել է։ Այս կերպով միայն կարելի է ունենալ տպաւորութեան միութիւնը, հետևաբար ուժը ինչպէս նաև զեղեցիկութիւնը։ Որովհետև միութիւնը զեղեցիկին ձևն է։ Գեղեցիկ բայց ցրիւ բաները անդամալնական կտորներու առնթերադրութիւն մըն են միայն, բայց վէպը կամ պատմուածքը կենդանի բան մըն է։ Թորինսը ծնունդ տալ է հետևաբար պէտք է յօրինել ոչ թէ յաջորդական բայց անշատ հպումներով, այլ զանգուածովի, լաւ հսկելով մասերու հաւասարակշռութեան վրայ։

Թորինսմէն ետքը կու գայ ընդլայնումը, որով գաղափարներէն դուրս կը հանենք կարելիին տարրերը, այսինքն անոր մէջ պարունակուած ամբողջ

լոյսը, Զերմուքիւնը, ոյժը, Ընդլայնել ըսելով պէտք է հասկնալ ուրեմն ոչ թէ մտածումը կամ զգացումը թրել՝ իբրև տարբեր հեղուկի մը մէջ, այլ անոնց ընկերացնել իրենցմէ կախում ունեցող ուրիշ զգացումներ և զաղափարներ, Լաւ ընդլայնում մը կեդրոնացում ալ է: Ընդլայնելը հայթայթել է զաղափարներուն իրենց բնական աճումը: Ընդլայնելը գտնել է զխաւոր ձայնին դաշնաւորները, համահնչին երկրորդական այն զաղափարները, որոնց մէջ բնականօրէն կը փթթի հիմնական զաղափարը: Կայ մակերեսի վրայ ընդլայնում մը, որ կը կատարուի զաղափարին կցելով ինչ որ կրնայ լուսաւորել և ամբողջացնել զայն. և կայ խորութեան մէջ ընդլայնում մը, որ կը պեղէ և կը ջանայ լաւագոյնալթափանցել հարցին: Օշականի համար էական օրէնքը այն է, որ ընդլայնումը ներսէն կատարուի, ինչպէս է կեանքի պարագային:

Ընդլայնումի ընթացքին տրամաբանութիւնը մէկզի կը հրուի Օշականի մէջ, բառական և բանական տրամաբանութիւնները տեղի կու տան յուզական տրամաբանութեան մը՝ որ սրտինն է: Ան տրամաբանող մը չէ. այս վերջինը իր ազդիւնն է միայն: Ծարտարագէտ մը չէ, սակայն ճարտարագիտութիւնը կը հնազանդի իրեն: Օշական զգացումի մարդ էր, իմացապաշտութիւնը զրականաւորութենէ վտարելու աստիճան: Իր զգացական ու հոգեբանական այդ վիճակը սակայն չէր հեռացներ զինքը իրականութենէն: Գրականութիւնը իրեն համար ոչ կատակ էր, ոչ ալ զուարճալիք, այլ եղբական իրողութիւն մը՝ զոր պէտք էր նուաճել:

Հակառակ մեծ զրազէտ մը ըլլալուն՝ քիչ է թիւը Օշականի հիացողներուն: Իլիւսոն առարկութիւնը իր դէմ ան է, թէ իր վերլուծումները յաճախ կը գերանցեն զգալու սովորական աստիճանը և իր հերոսները կը գործեն մեզի անծանօթ անպատասխանատուութեան մը մէջէն, իրենց յատուկ ներքին մղածաւանջով, հոգեբանութեամբ, երազներով և յոգնեցուցիչ զարտուղութիւններով: Օշական ևս կրնայ ըսել Պրոյտի հետ թէ ուելի ճշմարտութիւն կայ մեր ենթագիտակցական մղումներուն մէջ, քան մեր տրամաբանութեան ներքե ինկող գործառնութիւններուն: Մարգարէական իրատեսութիւններ են ասոնք, որոնք զրազէտի երեակայութենէն կ'անցնին ու կը շողան, լուսաւորուելով ուրիշ աշխարհի մը լոյսով: Իր գործը մտածելէ առաջ մարդ պէտք է նախ երազէ զայն: Ըշմարիտ ու մեծ զրազէտը երազի և արթնութեան, զիտակցութեան և անգիտակցութեան, բնազդի և բանականութեան համապատկերէ մըն է որ կ'անցնի: Պայծառ և լուսաւոր երազ մը, իրականութեան և անոր յատկանիշերուն հետ շփման մէջ եղող վիճակ մը, որուն մէջ երեակայութիւնը հեռու կը փախչի շօշափելի իրականութիւններէն: Իրերուն հետ խոր մտերմութենէն կը ծնի ան, ամէնօրեայ աչքը բաւական չէ. մասնաւոր և տեապէս անբացատրելի տրամադրութիւն մը հարկաւոր է անոր համար: Այսպէս վերբերուած այդ վիճակը կարելիին դէմքն է, ապագան, Պէրկսոնի բառով՝ զուտ յայտնատեսութիւն մը:

Օշական կը ստեղծէ նոր աշխարհ մը, և իր անձերը որոնք կ'ապրին իր անձնաւորութեան բարիքով, մեզի կը ներկայանան իրենց կեանքի երեանքով, առաքինութիւններով ու դիրտով: Այս է պատճառ որ զաղափարները իրեն չեն զար իբրև մտածումներ, այլ միայն արարքներուն մէջէն իր հերոսներուն, ու

ընթերցողը են առանց իր մտածումներուն խակ: Անիկա կեանքն էր առանց պիտակի, և կեանքը օրէնք չունի, Հետեաբար մի զարմանաք երբ Օշական իր կիրքերուն և կարօտներուն ամենի ասպետութիւնը վերածէ սրտայայտ հէքիաթի: Անկեթարթի մը մէջ ան գիտէ գիւղացիին, քաղքենիին, հերոսին ու թշուառականին աչքերէն վերցնել կապը, ուղղելու անոնց նայուածքը արեան, երազին, գեղեցկութեան հէքիաթին: Էջերը քիչ կու գան երբ անոնց ակօսներուն մէջ պարպել ուզէ ան զետեքը իր ապրումներուն:

Օշականի վէպերը ունին իրենց աշխարհի տիպարները, բարքերը, հոգեբանութիւնը, ճարտարապետութիւնը, ոճը և արուեստը: 1860ի Անգլիան անհուսոյ կերպով կը մնայ սեւեռուած Տիքընզի վէպերուն մէջ և 1850ի Ֆրանսան՝ Պալգաթի վէպերուն մէջ: Օշականի ՎՄնացորդացի կը նուաճէ ԺԺ. դարու կէսերէն մինչև տարազրութեան դժոխքը երկարող մեր ժողովուրդին ապրումներուն գումարը: Օշականի տիպարները իրեն պէս զարուստի են, Տոսթոյևսկիի տիպարներուն գուզահեռ: Անոնք Եւրոպական ամենէն յանդուգն վիպասաններու հնարուածներէն կ'առնեն իրենց ուրուագծերը:

Օշականի վէպը ալլամերժ ուշադրութեամբ պիտի նուիրուի բարքերու մեծատարած նուաճումներուն: ՎՄնացորդացի և ՎՄակ Պաուկաթի մէջ կեանքի ինկած են այդ բարքերը իրենց անկապտելի փաստերովը: Օշական ունի խոր զգայարանքը զործողութեան, որ հիմնական պայմանն է զրոյի մը: Հոգեբանութիւն, ճարտարապետական շնորհ, ոճ և արուեստ՝ Օշականի յատուկ մղումներով կը բարացուցուին:

Իբրև եզրակացութիւն, կրնանք աւելցնել թէ Օշական արևմտահայ գրականութեան ամենէն խռովիչ անունն է իր անձովը ինչպէս զործովը: Իր վէպը, իբրև որակ և ծաւալ, իր նմանը չունի մեր գրականութեան մէջ:

Իր քննադատական վաստակը չքել՝ իբրև ձգտում որքան իրագործում, դարձեալ արևմտահայ գրականութեան մէջ կը մնայ եզակի: Իբրև ուսուցիչ՝ անիկա հազարաւորներու ներշնչած է մեր գրականութեան պաշտամունքը: Կրակի անձրև մըն էր այդ դասը աշակերտներու մարող հոգիներուն մէջ:

Յոգնեցուցիչ, անտարակոյս, ինչպէս ամէն վերելք, բայց չքեղ հեռապատկերներով, մարդկային, հզօր պատմութիւններով, տիպարներով, կեանքով՝ որ ոտքի պիտի պահէ իր զործը իբրև մեր դարու հայ կեանքի բարձրագոյն արձանագրութիւններէն մէկը: Իբրև աննախընթաց վկայութիւն մը արևմտահայ գրականութեան, իր ծաւալով, խորութեամբ ու պատկերացումներով, անհատական ու հաւաքական լոյսերով ուղղուն: Գաղափարներու յարակցութեամբ, Օշականի մտքին մէջ ամենահասարակ նիւթին առջև կ'արթննայ ամբողջ աշխարհ մը, որ իր թուամբերը քակած՝ կը հոսի իր գրչէն, զգայարաններու ճամբով, լեցնելու էջերը:

Իր ոճը իրեն յատուկ ստեղծագործութիւն մըն է, երբեմն ծանր ու երկարաշունչ և երբեմն մէկ պատկերով ու հոգեվիճակով: Հոժ իրականութեամբ, արագ, կենդանի պատկերներով և ծանօթ ճամբաներէ չքալելու մղումով: Անձնական և գոլտ Օշականեան ոճ մը, որ մաս կը կազմէ իր խառնուածքին: Կը գրէր արագ, առանց անդադարձումի, բայց հակառակ այս իրողութեան՝

անթերի և զրական անխառն ստեղծագործութեամբ: Պէտք չէ փորձել տարբա-
ղադրելու Օշականը, այլ ընդունելու զայն իր համադրութեանը մէջ, իբրև ինք-
նայատուկ և ամբողջական երեոյթ մը մեր զրականութեան: Ձունի Ձրաքեանի
լեզուական խաղարկութիւնները, Կ. Ջարեանի նիւթէն զառածանքը, սակայն
իր յաւելումը ինքզինքէն, ամէն ինչ իր ազօսին ձգելու իղձը, էջերուն վրայ
արչաւել կու տայ իրեն:

Ճակատագիրը իր զրականութեան. այն՝ ինչ որ հայ զրականութեանն է,
որուն անխզելի մասն է ան, առանց որուն ազգատ պիտի ըլլար հայ ժամա-
նակակից զրականութիւնը: Իր գործը միշտ անթառամ պիտի մնայ իր բերած
թարմ շունչին ու բացառիկ արվէքին համար: Իր զրադէտի ճակատը պիտի
փայլի մեր մեծ ստեղծողներու լեռնաշղթային մէջ, իբրև բարձրագոյն և ան-
հասանելի գագաթ մը, իրեն կանչելու գալիք բոլոր ժամանակներու զրականու-
թեան սիրահար սիրտերը:

Դ.

Արուեստով քննադատ մը չէ Օշական, բայց ճակատագիրը այդպէս էր
կտրագործեր որ իր գործին մէջ կարևոր մասը իյնայ այս կալուածին մէջ. Հե-
տևաբար իր ձօռ քննադատութիւնը մեր զրականութեան վրայ հսկումի գործ
մը չէ, պատճառ անշուշտ որ հակառակ իր խստագատութեան և հրամայական
ժխտումներուն, իրեն համար քննադատութիւնը զրականութեան մէջ ձեն է,
զատորոշելու գեղեցիկը և ռիթմը տալու զայն:

Քննադատութիւնը իր բարձրագոյն առումին մէջ, ըստ Օշականի, ինք-
նուրոյն արուեստ մըն է, իսկ քննադատը՝ արուեստագէտ, այսինքն կեանք
ներշնչելու ատակ միտքը: Տակաւին, քննադատութիւնը իրեն համար ստեղծա-
գործութիւն մըն է ստեղծագործութեան մէջ: Որովհետև որքան ատեն որ քնն-
նադատը ենթակայօրէն կը կենայ իր դատումին առարկայ գործին առջև, չի
կրնար կրակորական պատգամաբեր մը ըլլալ միայն, այլ սուգակ մը, որ կը ջա-
նայ վերբերել զադսնիքը գործին՝ նոյնիսկ հեղինակէն անդին: Իրական քննա-
դատութիւնը արտայայտութիւն մը ըլլալէ աւելի տպաւորութիւն մըն է, և
նկատի ունի հեղինակին գործը իբրև մեկնակէտ նոր ստեղծագործութեան մը:
Մարդիկ տեսն որ այս պարսաւագրի կոշտ կեղծին տակ կար քննադատ մը,
որուն վարիչ գաղափարները մնայուն էին և թէ ան մէկէ աւելի լարեր ունէր
իր աղիղին վրայ:

Դրականութիւնը ստեղծագործութիւն մըն է, կեանքի հրաշքը: Բնու-
թիւնը Աստուծոյ արուեստն է, իսկ արուեստը՝ մարդուն բարձրագոյն բնու-
թիւնը: Արուեստի գործ մը էապէս նմանութիւնն է բնութեան և կեանքին:
Այս նմանութիւնը սակայն ընդօրինակութիւն մը չէ, այլ յօրինում: Արարիչը
լեցուցած է աշխարհն ու մարդու հողին կեանքով, երազներով, յոյսերով,
պատրանքներով, արցունքով, ծիծաղով, ստրկութեամբ և հերոսութեամբ:
Դրադէտին գործն է տալ այս բոլորը բնութիւն և բախումի իրենց երկունքներով:
Դրականութիւնը պերճանք մը չէ, այլ հայելի մը՝ անհատին կամ հաւաքակա-
նութեան ապրումները ցոլացնող, առանց շարքի և կեղծիքի:

Մինչև Օշական, քննադատութիւնը մեր մէջ վերածուեք էր փոխադարձ զովեստի և պարսաւի։ Նոյնիսկ Զօպանեան, Արփիարեան, Զօհրապ և Յարութիւնեան կ'ընէին իրենց զրադատումները առանց խորունկ ակօսի և լայն հորիզոնի։ Կը ներկայացնէին զործերը աւելի շատ բացատրելով քան մատնանշելով, դատելով քան զգալով։ Այս անուններէն կը գատուի Զօպանեանը, որուն քննադատական սուղօղումները մեր անցեալի ընդերքն ի վար անշուշտ կը խօսին մեզի, սակայն իր դատումները չեն ազատագրուած տպաւորութեանց ենթակալութենէ մը։ Ճիշդ է թէ նորերու նկատմամբ եղած է բարեացակամ, իսկ հիներու դէմ ոչ պատկերամարտ, որդեգրելով թերևս մեծ քննադատներէն Սէնթ Պէօլի խօսքը թէ «նոր յայտնուող տաղանդ մը քայլալեւելու և ուղղելու լաւագոյն միջոցը անոր զլուռն կաղամար մը չնետելն է»։ Գրական քննադատութիւնը մեր մէջ լրագրական քրոնիկն էր։ Ձեմ ուզեր ըսել թէ վերոյիշուած անուններուն՝ Զօպանեանով զլիաւորուած, պակաս՝ են զազափար, հասկացողութիւն, դատում, զարգացում։ Ասոնք բոլորը մէկ կը շինեն պարկեշտ մտաւորականը, բայց ոչ այն միւս տիպարը, որ այլամեթօքէն իր ուժերը պիտի յատկացնէ զիրքերու, զործերու ճանաչողութեան, զրականութեան ընդհանուր ըմբռնումի մը՝ ստեղծելով իր բեմը։

Իր քննադատական ընդարձակ զործին մէջ, «Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան», Օշականի ներկայացուցածը յաջորդականութիւնը չէ միայն երկերու, որոնք կը կազմեն շրթան Հայ Գրականութեան, Զարթօնքի սերունդէն սկսեալ մինչև Արուեստագէտ սերունդի վերջին մնացորդները. ոչ ալ նկարահանդէսը այն զրագէտներուն, որոնք կառուցին մեր գրականութիւնը իր եղափոխութեան և սեռերուն մէջ։ Այս ամէնը զինք կը զբաղեցնեն անշուշտ, սակայն գրական երկերուն նկատմամբ ան ունէր աւելի աւագ մտահոգութիւններ, վերածելով զանոնք քանի մը պարզ՝ բայց կենդանի տարազներու։

Իբրև համադրական քննադատ՝ իրեն ներկայացող զործերուն մէջ Օշականի կ'որոնէ առաւելաբար հաւաքական զդայնութիւն, ցեղային ապրումներու տարուածը, մեր մտքին քանդակները, մեր երևակայելու ուժը, մեր արուեստի զգայարանքին կնիքն ու փաստերը, մէկ խօսքով՝ մեր հոգեղէն մարմնին սեռութիւնը։ Ապա մտայնութիւններ՝ որոնք գրական սեռերու մէջ բխրեցնալէ առաջ ապրեր են մեր հոգիներուն խորը, թաւալեր են կեանքի մեծ զարկերակին ներքև, ստեղծելով բուկումներ, փուլօղումներ, ժայթքումներ, աղէտներ, յայթանակներ, յարդարելով ճակատագիրը մեր ժողովուրդին։

Արեւմտահայ գրականութիւնը իրեն համար իրարմէ խռովիչ պատգամներու հանգէս մըն է, բարեխառնութիւններու մրցարան։ Ճշդիւ այս բարեխառնութիւններու ծածուկ բաղադրիչները, շարժումներուն սիրտը, զործերուն յատակը, մտայնութեանց թոհուբոհը, իրողութիւններ են՝ որոնք կը պահանջեն եւրոպական տարողութեամբ միտք մը, որ ընդգրկէր մեր ամբողջ իմացական վաստակը, իլյնէր մեր գրականութեան ըմբռնումին՝ տարօրէն թելադրող և վաստակը, իլյնէր մեր գրականութեան ըմբռնումին՝ տարօրէն թելադրող և զլիսող խորութեանց քանի մը կարկառուն ցուցմունքներու ճամբով, կերպագրելու մեր հոգին, դարբերու սանդուխներէն, մեզ յայտնաբերելու մեզի։

Նկատի ունի նաև ժամանակի տիրող զաղափարները, տարողութիւնը մեր գրականութեան յեղաշրջումին, վիճակներ՝ որոնք մեր ժողովուրդի կեանքին վրայ բացուած արիւնոտ լուսամուտներ են, թուխ կամ մեռելական, դանդուածն ու զրոյը իր տեսիլքին, ճնշումին ու կիրքին մէջ ընդգրաւող, Մէկ խօսքով՝ մեր քաղաքական տաղանայները, կսկիծները, տենչերը, քաղցրութիւնները, խոյանքները, լքումները, որոնք զրական կերպարանքներու տակ կը սեռեն իրենք զիրենք սերունդներու տևողութեան մէջ, կը կերպագրեն շրջանները և ցեղային գիծերու վրայէն նոր լոյս մը, նոր խորութեան ակօս մը կ'ապահովեն:

Օշական կը ծանրանայ զլիաւորաբար այն գործերուն, դէմքերուն և երևոյթներուն վրայ, ուր մեր ժողովուրդին մեծ արժանիքը, առաքինութիւնը, նոյնիսկ թերութիւնը ըլլայ սեռուած կենդանի կերպով, ինքզինքը նկատառման պարտադրող: Այդ է պատճառ որ իր քով չյարգուին պատկերացման, անդրադարձումի, թուումի և առաքման աւանդական կարգերը, բաժանումները, համախմբումներու կաղապար դարձած կերպարանքները:

Օշական առհասարակ նկատուած է հարթոյ և կործանարար քննադատ մը մեր մէջ: Սակայն արդար ըլլալու համար պէտք է ըսել թէ այդ վերազրումը շատ մակերեսային է, գործադրուած յաճախ անոնց կողմէ՝ որոնք ուղեցին մեր գրականութեան բարձրագոյն աթոռներուն վրայ ևս տեղ ունենալ: Ոչ ոք մեր արժէքներուն, մեր փառքերուն և մեր զեղեցկութիւններուն նկատմամբ եղած է այնքան խանդավառ և շեփոքած անոնց արժէքը՝ որքան Օշական: Վկայ՝ Դուրեանի, Մեծարենցի, Վարուժանի, Թէքէեանի, Երուխանի, Պարոնեանի, Տիկին Եսայեանի և Թլկատիցիի նկատմամբ ունեցած իր անխառն հիացումները և չշամապատկերծի մէջ անոնց նուիրուած լայն տեղը, որոնք հետու կործանման ստուերներ յօրինելէ՝ չինիչ խանդավառութիւններ և փառաբանութիւններ են: Դաւով իր կշիռին, ատիկա ներկայացուած գրական գործերու կենդանի մասի քանակով է պայմանաւոր. երբ կայ այդ կենդանի փշրանքը, ատիկա բաւ է զինք մեղմելու և նոյնիսկ խանդաղատագին զգացումներու առաջնորդելու: Այսպէս, Սրուանձտեանցի մը, Խրիմեանի մը մէջ ան արժէք կը տեսնէ, հակառակ որ անոնք դժուար կը գտնուին զուտ գրական ճաշակներու պահանջին մէջ: Բայց երբ չի գտնուիր այդ կենդանի մասը Սիպիլի մը կամ Թէրզեանի մը պարագային, օրինակի համար, կ'ըսէ իր ցաւը այդ յուսահատութեան մասին անկեղծութեամբ և տաղնապով: Մեզ բոլորիս անծանօթ չէ քիչ մը դժուարահաճ՝ բայց խղճատուէն կերպարանուած իր դատաստանը մեր իրաւ արժէքներու մասին, սկսեալ դպրոցի սեղաններէն մինչև բարձրագոյն ատեանները մեր մտքի հանգէտներուն:

Ճշմարտապատկերծին մէջ ժամանակ, զայն լեցնող իրադարձութիւններ, անոնց ընդմէջէն ծնունդ առած զգայութիւններ և անոնց տիրապետումի ճիշդ իրարու կը յաջորդեն և զիրար կ'ամբողջացնեն: Նոր է նոյնպէս իր գրականութիւնը տեսնելու եղանակը. ցեղային արժէքները, ժամանակի տաղանայով՝ իր շուքերով և լոյսերով, իր ֆիզիք և պատմական իրադարձութիւններով իրարու կու գան, կերպարանելու համար շրջանը: Հեղինակները յաշող կամ տրտում

գերակատարներ են լակ, առիթներ, ինչպես կ'ըսէ Օշական, ըսելու համար անհրաժեշտը, որ իրենցմէ անդին մեր զրականութեանն է, մեր ժողովուրդին:

Վէպ մըն է ճշամապատկերաբար, և ուրիշ ինչ կրնար ըլլալ, երբ առաւ ուղեինք մարդերն ու ապրումները հարազատօրէն իրենց ժամանակին մէջ։ Օշակուն, հաւատարիմ քննադատական այն մեծ տարազին թէ՛ դատելը վերատին ստեղծել է, կ'ապրի տաղնապարտ ըլլոր անոնց՝ որոնք կը կանչուին իրմէ հաշուեյարդարի նստելու համար, և սրտառուչ է որ ան աւելի կուտայ քան կ'առնէ։ Երբեք մեծ է իր համակրանքը մեր գրչի աշխատանքներուն նկատմամբ, այնքան խանդավառ է ինքը այն քիչովն իսկ՝ որ մերն է սակայն։ Մի գարմանաք, եթէ ըսեմ թէ Օշակուն ինչպէս ճշամապատկերաբար, այնպէս ալ իր բովանդակ գրականութեան պարագային, կը գգոյ ու կը տեսնէ աւելի իր շիղերովը քան ուղեգով, որ կրնայ զմեզ ընել ժառ ու առարկայակոտն։ Անոր համար է որ իր վէպերը մարդեր են և կենսագրութիւններ։ Իսկ իր դատումները՝ վէպեր։ ճշամապատկերաբար հետեւաբար մարդերու հանդէս մըն է, ուր միսն ու միտքը, իր բառերով՝ երազանքն ու յոյզը, և անըմբռնելի կերպարանքները կը խառնուին իրարու, ստեղծելու համար այն անօրինակ համայնապատկերը՝ որ ճշամապատկերաբարն է։ Առաւելութիւններ մեթոտին։ Բայց մեթոտ մը չէ գործադրուածը, ոչ ալ յոյսք մը, որ դատումի կերպ մը և կեցուածք մը կ'ենթադրէ, ժամանակի մէջ ընթացք առած, ժամանակի ախորժակներուն և յոյսքներուն միտող։ Օշակուն կ'ապրի շրջաններն ու մարդերը, տարօրինակ հեռագրայութեամբ և թափանցումով, և այն մտերմիկ հոգեխառնութիւնը, ժամանակէն և ընդունուած հրամանակագրութենէ վեր և դուրս այս ոլորներովիւնը, մտածումը իրն է, զինք վերածեր են կեանքի մէջ անհնձն մենամոլի մը և անժամանակ գրագէտի մը ու գառնողի մը նոյն ատեն։ Ան ամէն սեռի մէջ ինքզինքն է որ կուտայ, նոյն իսկ այն ատեն երբ կ'ուզէ վկայութիւնը ըլլալ իր սերունդին և հանդէսը իր ժողովուրդի թաքուն ուժերուն։ Ժամանակ, սեղ, դէպքերն ու վկայութիւնները իրեն համար կ'որնչական մասեր են անցեալին, և թէ թիւն, թուականն, փաստէն, պատմական ստուգութենէն վեր չտիրապետէ ոգեղէն իրականութիւնը։

Օշական «Համապատկեր» վերածիր է կեանքի կրկնի մը, ուրկէ մեզի կը բերուին սրտառուչ վիշալութիւններ, որոնք աւելի կ'արժեն քան հաւաքական և համեմատական նման գործերը օտարներու մօտ: Օշականի գործին մէջ դէպ-քերը, թուականները, մարդերը, մտայնութիւնները, հոգեբանութիւնը կը վեր-բաղարդուին և մեզի կու գան նոր կնիքով մը՝ ուր կը զգանք իրականութիւնը, ինչպէս անոր անդրադարձ երկարածղուի՝ շրջանէ և շրջաններէ ալ անդին: Հետեւաբար անոնք որ պիտի ձեռնեն «Համապատկեր»ը, մատենադրական ծա-նօթութիւններու մթերքէն աւելի, պիտի գտնեն հոն վերաբաղումութիւնը մեր անցեալ կեանքին, որ իբրև դէպք, գործ, մտայնութիւն, հոգեբանութիւն և անգեցումութիւն լիովին արժեւորուելէ վերջ, եղած է նաև ապրումներու հանդէս մը: Եւր կայ կիրք և ջերմութիւն, այսինքն խանդավառ այն դիմաւորումը՝ որ Օշական ունի մեր զրչի և զբքի հերոսներու նկատմամբ: Անցեալը և դէմքերը իրեն համար լուսանկարներ և յայտնաբերւալի վկայութիւններ չեն, այլ կեն-դանի իրականութիւն մը և էջերը յաճախ կը դադրեն թուով ըլլալէ աւել:

դառնան բարախուն սիրտ և չնչմարուած ողբերգութիւն, և այս բոլորը սրտազրաւ և նոր, կարծես առաջին անգամ լոյսին բացուած:

Կեանքի մեթոտին բարիքն է ասիկա, որով մտածումները կը վերածուին կեանքի կտորներու: Այնքան ուժով է խաղացած կեանքին սխալներն ձգողութիւնը, որ ընթերցողը անզգալաբար առնուած այդ թափին մէջ, չի զգար թէ ինչպէս կը քալէ էջերուն հետ: Կրկնեցէք ապրումի այս ձևը հեղինակներուն ալ վրայ, իւրաքանչիւրը անոնցմէ կը դառնայ գումարը հազարաւոր ապրումներու: Ամէն մէկ հեղինակ այսպէս զոց ապրումներու հանգոյց մըն է, և երբ Օշական կախարդական իր մատովը կը հպի այդ հանգոյցներուն, անոնցմէ հոսող, յառհող կեանքը մեզ կը նուաճէ: Անտ Օշականի բերած նորութիւնը: Հայ քննադատութիւնը Օշականով գրական սեռ մը կը դառնայ, զգայութեան և դատումի խառնուումով, գիրքերու մէջէն բայց վեր անոնցմէ:

Օշական դէմ է գրական դպրոցներուն և հանգանակներուն, չունի քանաձևուած սկզբունքներ կամ իմաստասիրական տեսութիւններ: Դէմ է ընկերային, քաղաքական և տնտեսական վարդապետութիւններու լայն միջամտութեան: Դէմ է քարացած մտայնութիւններուն: Դժուար չէ մեթոտի մը կառույցի, սակայն Օշականի համար մեթոտը երկխոյսի սուր մըն էր, որ բարիքին չափովը ընդունակ է մեզ չորիքի զառածելու: Աշխարհի բոլոր վաւերաթուղթերը ի վիճակի չեն ոտքի հանելու գրական քննադատութիւնը, որքան ատեն որ միտքը կը գործէ թուղթերու վրայ և չի յալոյղիր թափանցել կեանքի խաւերը: Հայ մատենագրութեան կառոյցին համար եղած աշխատանքը պէտք է պայմանաւորուի միշտ կեանքի զգայարանքովը, մեթոտի մը հնազանդելէ առաջ:

Օշական գիտէ անվրէպ, մէկ նայուածքով գնահատել զործի մը արժէքը և տեսնել թերին: Իր կեցուածքը ժխտական է յաճախ, իր աչքը նախ թերին կը տեսնէ՝ զեղեցիկը փնտռելէ առաջ, ապա հաստատելու տեսական մասը: Իր քայքայէ Տէմիրճիպաշեանը, կը զգեսնէ Ջարեանը, յետոյ ըսելու համար թէ իւրաքանչիւրէն կրնայ մնալ հատոր մը: Հակառակ այս իրողութեան, ան քառասուն տարի շարունակ մեծ նախանձախնդիրը եղաւ մեր գրականութեան մէջ վճռական կեղեցիկութեանց յաւելումին: Ոչ մէկ ընթացիկ հիացում, պարտադրուած կարծիք և հանգանակ զայն չեն կրցած ընկճել, որպէսզի նահանջէ իր այս խստապահանջութիւնն: Իր այս նպատակին մէջ ան քալած է ազանդաւորի մը պէս կրօտ, աններող և ապերազան: Իր հաւատարմութէ գրական վաստակի մը դէմ իր այս կեցուածքը՝ հարազատ գեղեցիկութիւնը գտնելու և փառաւորելու, աւելի կ'արժէր քան գովաբանութիւնը արժեքին ու չարժեքին: Այս խրատադատութեամբ կը հաւատարմութէ կը ծառայէր Հայ գրականութեան իրական փառքին աւելի արդիւնքով՝ քան անոնք, որոնք գիտակցութեամբ կամ անգիտակցութեամբ, համաձայն իրենց հասկացողութեան, արժէքներ կը փրէշին տեսնել հոն՝ ուր անկէ շուք կար միայն: Սակայն մարդիկ ընդունակ են յաճախ շփոթելու խստապահանջութիւնը ամբարհաւաճութեան հետ, երբ իրենց օրումէ գովեստը, խառնել չեն գտներ Սմբարտաւանութեան ընդունակ են անամէջ ուղեղները միայն: Օշականի միտքն աւ հողին հարուստ էին իշխանի մը զանաձուրանին չափ: Անշուշտ որ զինք հալածելու չափ չհանգուրժողներէն և ուրանալ

փորձողներէն շատերն դիւրաւ գինքը պաշտպանողներ պիտի ըլլային, եթէ Օշական թոյլ տար ինքզինքին շոյեւել անոնց փառապիլութիւնները: Հակառակ իր համեստութեան, խօսքի անկիւյծ բրտութեամբ, կիրքերու թափով իրեն ճարեց դաժան համարու մը: Մարդիկ գինքը նոյնացուցին ժխտումի ասպետներուն և դատապարտեցին իր հիմնովին աստած մեղքերուն համար: Նրջուած հասկցուելու ողբերգութիւնը բաժինն է բոլոր մեծերուն: Մարդիկ աւելի դիւրաւ կրնան ներել մեղքը, քայքայ չեն հանդուրժեր հանճարը: Դժուար է անոնց մարտել իրենց միջակութիւնը: Մարդիկ միշտ պիտի տառապին ուրիշներու հասակէն, երբ իրենցը չի հասնիր, պիտի խմբեն իրենց փոքր ատելութիւնները, երբ հասարակաց մեծութիւն մը կործանելու վրայ է հարցը: Յետոյ, շարութիւն է այս կեցուածքը զգեստաւորել խուլ և խոր եսապաշտութեան մը հետապարդքը հաշիւներով: Ձեռքեցին իրեն իր գրչի ընկերները, չնքեցին իրեն իր ձեռնասուռները, որոնք նման ամէն աշակերտի, իրենց վարժութեան զգայնութիւնները աճեցուցին լաւանով հարուած ապուռ համար վարպետին վրիպանքներուն: Բարեմտութիւն է անշուշտ երբեմն ազատագրել կեանքի գիրէն դատապարտուածները, սակայն սրտառուչ առաքինութիւն է ուրաջումներու մօայլ գուպարին մէջէն քալել, քննադատութեան անդաւաճան դրօշին մէջ թաղելու առաքեալի իր փառասիրութիւնը: Հակառակ իր մտքի առատ տուրքերուն, չէ գտած արդար հունձը և անդաւառան:

Երկարատև գործառույթի՛նը, լայն ընթերցումները, իր մէջ յուսախա-
բութիւնները՝ մարդոց, զիրքերու, համաւաներու հանդէպ, զդուներու կեղծիքի
ու սուտի անսանձ տիրապետութիւնը, հեշտագնաց հասարակ տեղիները կը
փառապանքնէին զինք, արդարացնելով իր բացասական կեցուածքը, թէ իսկ եր-
բեմն սահմանադանց։ Հայաստանի բանաստեղծութեան հանդէպ իր կեցուածքը
այս առաւարկանքին մէկ ճիշն է։ Այս առթիւ յարուցուած տխուր զգումկին մէջ
այ մէկ գրագէտ ազգաց խառնուիլ, անշուշտ ի սէր հայրենասիրութեան։ Հրա-
պարակ իշան զխաւորարար ամբոխավորները, Հայաստանի բանաստեղծութեան
դատը պաշտպանելու համար։ Ի՞նչ էր Օշականի մեղքը երբ իր բաղձանքը պա-
հանջքի վերածած, համարձակեր էր ըսելու թէ «մեր Հայրենիքի համալսարա-
նին պատմական, գիտական, լեզուական, հաւաքչական աշխատանքին վրայ իմ
հպարտութիւնը, հիացումը, քսան տարի առաջ ես պոռացեր եմ առանց մէկէ
մը հրաւէր աստացած ըլլալու։ Բայց մեր հայրենիքին մէջ ճատրոգ զրական վա-
տակին վրայ իմ անտարբերութիւնը, տառապանքը, նոյնիսկ զայրոյթը, եւ
յեւ մարանիւր նոյն անկեղծութեամբ պոռալու։

Իր սիրտէն վտանգուած Օշականը արդեօք ո՞ր օրունան պիտի սպասէր իր հիացումը արտայայտելու խնդրոյ առարկայ եղող գրական վաստակին համար, ինչ որ արեւելահայ գրականութեան մեծ մշակոյթին վրայ ժամանակին իր հիւս-
ցումը չէր սակարկած։ Վերալիշեալ արտայայտութիւնը մատի փաթթոց ընել,
խոշորցնել և վերածել քաղաքական գաւաճառութեան, բան մըն է որ չունի
անուն։ Սակայն մեր մէջ նման բաներ յաճախողէպ կ'ընան պատահիլ, երբ
մարդիկ պատրուակի մը կը կռթնին, իրենց թուզթէ սաղաւարտներով և փայտէ
թուրերով խիզախելու, ճակատամարտներ շահած իրական հերոսին դէմ։ Օշա-

կանի դէմ այս պայքարը տխուր աւանդութեան մը կրկնութիւնն էր, զուտ զրական գետնի վրայ դատելով:

Օշական չէր հաւատարմեծութիւններու առասպելին, բայց կը զգար փոքրութիւններու կսկիծը իր դէմ դաշնակցող գեոուններուն: Ջեղաւ ճկուն, զործելու օրուան պահանջներուն, օրակարգերուն համաձայն: Մացուց զրչի և խօսքի աթլորները և բառերու մունետիկները: Հակառակ այս իրողութեան, մեծ հրացուներու դիւցազներգակ մունետիկը եղաւ իրաւ արժէքները փառաւորելու մէջ: Իր գլխակորոյս աշխատանքը յանուն մեր զրականութեան, նոր սակեհանքերու ետեւէն արշաւը, շշուկի պէս միայն ընդունուեցաւ ժամանակակիցներէն: Ոչ ոք, իրմէ գատ, ի վիճակի պիտի ըլլար հեղինակօրէն գծելու Համապայակելը Հայ զրականութեան: Օշական, այսպէս, իր սերունդին կէս ձգած գործը իր լրումին տարաւ մեծ յաջողութեամբ և շքեղանքով: Անիկա ապրեցաւ իր ժողովուրդը, գուգահեռ ակօսէ մը, ուրկէ կը հոսէր իր տառապանքը ինչպէս յիմարութիւնները, բայց ուր կը ծաղկէր դարձեալ ծաղիկը նուրբ գեղեցկութեան, մեր արուեստի զանազան կերպարանքներու ընդմէջէն: Շատեր իր սերունդէն իրենք զիրենք միայն ապրեցան, ոմանք ընկալուեցան, ուրիշներ՝ իմացական նարկիսակալութեամբ: Օշական հալածական մարգարէի մը նման ապրեցաւ իր ժողովուրդը, ծառայելով անոր արժէքներու փառաւորման գործին, բերելով վկայութիւնը իր ժողովուրդի թաքուն շնորհներու պայծառակերպման: Ան ապրեցաւ նաև պատմութիւնը իր ժողովուրդին, ոչ իբրև իրողութիւններու, պատահարներու, դէպքերու և թուականներու յաջորդական ցուցատախտակ մը, այլ իբրև վերացում մը, ոգիացում մը, ազատագրելով մանէն սրբազան իսկութիւնները, մտայնութիւնները, սրբութիւնները, արձանելով զանոնք իբրև անթառամ բխումները մեր անցեալին:

Օշական ապրեցաւ թուրքը, ոչ միայն իբրև անասնութիւն, ոպանդի մեքենայ, այլ իբրև մէկ կերպարանքը մեզի քիչ ծանօթ բարդոյթներուն: Իր զործին մէջ ծանր է ուրուականը այդ գազանին իբրև ոգի, միմուրտ և ապրում, որոնք շատ քիչերու զգայարանքները կը յաջողին տպաւորել: Տափաստանեան այդ անասունը դէպքերու մղումին տակ տիրական կերպարանք է իր հոգիին մէջ:

Հետևող մը չեղաւ Ֆրանսական մեծ քննադատներու, Սէնթ Գէօրի, Ֆակէի և Թէնի, որոնք իր օրերուն դադրած էին ըլլալ ուղեցոյցներ արուեստին և մտած երջանիկ քունին մէջ, որով կը մոխրանան քննադատական ամենէն յանդուգն տեսակէտներն ու յաջողութեանքները: Անոնք կը կարդացուէին միայն անձերու հոգեկան բաւիղներէն ներս իրենց բացած ալպալէս շահեկան, խռովիչ լուսամուտներու սիրոյն: Սակայն անտարբեր չէ մնացած անոնց բնախօսական, հոգեբանական հետախոյզ հետաքրքրութիւններու նկատմամբ, որոնք կը համընթանան, կազմելու մարդու մը կերպարանքը՝ իր բոլոր երեսներուն վրայ, և որոնց յօրինումին կ'իշխեն խորհրդաւոր օրէնքներ, այդ վիճակներէն հանելու արժէքը զործին: Ջերմ է նախապաշարումներէ, բայց ունի իր խառնըրածքին մղումները իբրև ուղեցոյց իր դատումներուն: Օշական քիչ անգամ կը զոհէ իր նախասիրութիւնները: Բնապաշտ է և սկեպտիկ, առանց ծծել ու-

գելու մարդկային խանդավառության կաթը, կը պահանջէ ձեր կատարելութիւն, լեզու, բառամթերք, պատկերներ, յօրինում և ոճ։ Ընդունելով հանգերձ թէ թէքնիրը չի կրնար ազատագրել երկ մը, եթէ ան զուրկ է խորքէ։ Թէքնիրին պաշտօնն է բռնել, կայունացնել իրերու անցաւորութիւնը միայն, բայց ոչ ոգին։ Քննադատին միաքը հայելի մըն է, ուր ամբողջ աշխարհ մը կը ցոլայ և ուրկէ կ'արտացոլայ աւելի յստակ կերպով կարելիին դէմքը։

Օշական գեղեցիկին ու կատարեալին շատագոյն է։ Երբ արուեստագէտը կ'առաջնորդուի բարոյական մտածումով, կրնայ ձախողիլ։ Բարոյական ճշմարտութիւն մը լոյս ընծայելու մտածումով յղացուած արուեստի գործ մը ձգտուն բան մը ունի իր մէջ։ Ասիկա քսիչ չէ անշուշտ թէ դրական յարաբերութիւն մը չկայ արուեստի և բարոյականի միջև։ Պէտք չէ մոռնալ որ գեղեցիկը արդէն բարոյական սպդակ մըն է ըստ ինքեան։ Օշական գիտէ ոչ միայն ճաշակել նուրբ հրապոյրը գեղեցիկին, այլ մանաւանդ ըմբռնել զանոնք գոյաւորող ծուծը, պեղելով անոնց խորքը, մեզի փոխանցելու իր հոգիի թրթռացումներու արձագանգները։

Օշական աշխատանքի որոշ մեթոտ մը չունէր։ Իրականութիւնը, կ'ըսէր, աւելի հարուստ է քան աշխատանքի որոշ դրութիւն մը։ Այդ չափանիշը անշուշտ արդիւնք էր իր նկարագրին, իր յառաջդրութեան մէջ հասնելու ճշմարտութեան, որ կը խուսափի յաճախ՝ Քննադատը ստիպուած է կոչ ընելու չափանիշ մը՝ պաշտպանելու ինքզինքը իր ետի թելադրանքներուն դէմ, որ արգելք կրնայ հանդիսանալ ճշմարտութեան հետախուզումին։ Ձերձ է իր դատումներուն մէջ՝ այն շաղկապիւններէն, զոր շատ մը գրողներ մեզի կը բաշխեն տառտորէն զրազէտներու կեանքէն, զիտնալով հանգերձ թէ հեղինակին կեանքը քննադատին կրնայ մատուցանել թանկագին ճշմարտութիւններ։

Չունէր զրական և իմացական հանգանակներ և աղանդի մը պատկանելու կաշկանդումը։ Այդ տեսակէտով մարդերու ամենէն անկախը և միտքերու ամենէն ազատը եղաւ, զինուած իր տաղանդով։ Իր գործը յաւակնութեան և հաւատքի արդիւնք մըն է։ Յաւակնութիւն՝ հասնելու բարձրագոյն իրականացումներու, Եւրոպական մեծ ու ծանր գործերու կողքին։ Հաւատք՝ գոյաւորելու իր վիթխարի գործը, մեծ ու հեռաւոր տեսիլներու հետապնդումով և անոնց հասնելու վճռակամութեամբ։

Օշական իր գործով, հետապնդումներով և ոգիով, չծալուած դրօշակ մը պիտի ֆիայ Հայ գրականութեան մէջ։ Հրաւէր մը՝ դէպի յանդուգն վերելքներ, կոչ մը՝ երիտասարդ գրողներուն՝ դէպի նոր հորիզոններ արշաւելու, առանց ետեւ նայելու, ինչ որ ըրաւ ինքը քառասուն տարիներ շարունակ։

Ե.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ Բ. ՕՇԱԿԱՆԻ

Բ. Օշական ծնած է Պրուսա, Պոլսէն 100 քիլոմէթր հեռաւորութեամբ քաղաք մը, 9 Դեկտեմբեր 1883ին:

Իր ծնողքը, քաղաքամերձ զուտ հայաբնակ գիւղէ մը (Սէօլէօզ), հողագործի բանուորներ էին, ամառը քաղաք, ձմեռը գիւղը: Մայրը՝ մետաքսի մանարաններու մէջ, հայրը՝ օտարներու պարտէզներուն վրայ կ'աշխատէին: Աննշան թուող կենսագրական այս մանրամասնութիւնը ունեցած է սակայն ճակատագրական նշանակութիւն Օշականի գրական խառնուածքին կազմաւորման վրայ:

Օշականի գրականութեան մէջ գիւղը եւ փաղաքը քով քովի են, կատարեալ հարաբառութեամբ մը, քանի որ իր ընկալուչ տարիները, ինչպէս ինքը կ'անուանէ մանկութիւնն ու պատանութիւնը, անցած են քաղաքին ու գիւղին մէջ, հաւասար բաշխումով: Պրուսան գերազանցապէս թուրք քաղաքն էր, այս դարուն սկիզբը, ոչ միայն իր յիշատակարաններով, այլեւ բարբրով, մարդկային կերպարաններով: Օշականի գործին մէջ թուրքը կու գայ այս յատակէն: Հայերը հոն հանգչած գաղութ մը կը կազմէին, թրքախօս բայց խորահաւատ: Օշականի գիւղը, Ակնայ կողմերէն գաղթականութիւն մը, կը պահէր բարբառային հարաբառութիւն, թուրքէն շատ քիչ ազդուած բարբր: Օշականի գործին մէջ հայը կու գայ այս գիւղէն, ուր անշուշտ մեր հայրենիքին գեղջկական նկարագիրները չէին կրնար ըլլալ տիրական:

Անոր մանկութիւնը թշուառութեան միակատուր պատմութիւն մըն է: Հնգամայն՝ որը է անիկա հօրմէն: Մայրը կ'առնէ իր մանկամարդ թաղուկներուն վրայ ընտանիքին հոգը, իրմէն դուռն երկու եղբայրներով ու կոյր հօրաբայրով մը ծանրացած: Անիկա իր հանգիստի ցիրակներն ալ ստիպում է յատկացնել լուսացարարութեան, հարուստ տուներէ ներս օրավարձով աշխատանքի: Այս մանրամասնութիւններն ալ կը ծառայեն անոր գրականութեան խորունկ թախծութիւնը բացատրելու:

Անոր գիւղը ամէն տարի կը դարձանէ քաղաքէն սա զրկանքները, քանի որ վեց ամիս, ձմեռը, անոր ընտանիքը գիւղ կը դառնար, քաղաքը աշխատանքի դադարէն: Այս թրեւեկները կ'անդրադառնան անոր առողջութեան, ու մանաւանդ կը թուրքան: Պրուսայի ազգային վարժարանին մէջ ան կը թուրքէ Ե. եւ Զ. դասարաններուն ընթացքը: Իր բացառիկ յիշողութիւնը կը միջամտէ որպէսզի ազգին կողմէ դրկուի Արմաշ, ուր տարի մը աշակերտուլէն վերջ Դուրեան Սրբազանին՝ կը ձգէ վարժարանը 1900ին: Այդ տարին աւելորդ չէր անցուցած: Հիմն էր դրած իր Ֆրանսերէնին եւ Գերմաներէնին, քառարանի «հարուածներով», ինչպէս կ'ըսեն:

Ուսուցիչ՝ իրենց գիւղը, Նոյն տարին: 1902ին Արեւելք օրաթերթին մէջ իր առաջին պատմութեամբ — վերցուած՝ վարժապետի մը կեանքէն — պատճառ կ'ըլլայ իր պաշտօնագրկութիւն: Կ'անցնի մերձակայ գիւղ մը՝ Մարմարմըզ, Նոյն պաշտօնով: Գիւղական ուսուցչի սա տարիները անոր կը մանչնեն իր ժողովուրդը, իր վերքերով, ցաւերով, տկարութիւններով ու արժանիքներով: Ան կ'ապրէր խոնարհներուն հետ, դրա տահնոյ ընտանութեամբ մը: Իր անդրանիկ պատմութեանքները, որոնք յետոյ ընդհանուր վերնախիւր առին Խոնարհներ, ան ապրած է առանց այլեւայլի: Բոլորն ալ վաւերական մարդեր էին այդ պատմութիւններուն հերոսները:

Սահմանադրութեան վերահաստատումը (1908) գայն կ'արտօնէ շփման մտնելու Պոլսը հետ ուրիշ, այսինքն որուն գրական շրջանակներէն, զինքը հեռու պահած էր իր անդրանիկ դառնութիւնը: Կ'աշխատակցի Ազգայի շարաթաթմէթին (1909): Տարի մը վերջ Ազգասամուր օրաթերթին գրական յանձնարարածը անոր պատմութիւն յայն կը բանալ իր էջերը: Հոն են լոյս տեսած Մասնագիւլ Սեւն, Տոպիքը, Տոպսանը, Պաղոսն, որոնք անոր անունը ազատագրեցին սկսնակի տկարութիւններէն:

1911ին Մալկարա, ուր կը կարդայ Արտաշէս Յարութիւնեանի ընտիր մատենադարանին գրեթէ բոլոր գիրքերը, ինչպէս առկէ առաջ Պոլսէն գիւղ կը բերէր Շաւարշ Միսաքեանէն Ֆրասեօնէն հանդէսներ: Մալկարան Օշականի մտքին մէջ ուրիշ այ հանգամանք մը ունի, իր գրական արեւելումը ճշդող: Արտաշէսի գիրքերուն մէջէն գտած էր Տոսթոյեւսքին:

1912ին Պոլիս՝ ուսուցչութեամբ: Հանդէսներու, տարեգիրքերու մէջ (Հայ Գրականութիւն՝ Իզմիր, Շանք՝ Պոլիս. տարեգիրքեր՝ Գառու՝ Մոսկուա: Հայրենի Տարեգրոյ՝ Պոլիս), անիկա իր պատմումին եւ զեղջուկ պատկերներուն կ'աւելցնէ քննադատական ալ նշմարանքներ: Նոր, աննկատ, յարծակողական իր դատումները հին ու ժամանակակից դէմքերու եւ գործերու վրայ կը դառնան ուշագրաւ: 1914ին՝ Մեհեան ամսեայ հանդէսը, որուն խմբագրութիւնը կը բաղկանար Դ. Վարուժանէ, Գեղամ Բարսեղեանէ, Կոստան Զարեանէ, Ահարոնէ եւ իրմէ, անոր գրականութեան կու տայ որոշ նկարագիր: Հանդէսը հիմնողները կ'առաջադրէին Վիւր Հայ Հոգիւն, Պոլսէն ու Թիֆլիսէն անդին:

Առաջին Մեծ Պատերազմին, անիկա կ'անցնէ փախստականի լորս տարիները, այս անգամ ճանչնալու համար իր բուն ժողովուրդը, դարձեալ իր մեղքերով ու արժանիքներով: Ապրիլ 24ի ձերբակալութիւններէն կը գտնէ կերպը փախուստի եւ ի դերեւ կը հանէ ոստիկանութեան բոլոր փորձերը զինքը ձերբակալելու: Թալէսքի ոստիկանութեան հետ իր շփումները ունին ծայր աստիճան օրամարի նկարագիր: Ոստիկանութիւնը արժանապատուութեան հարց է ըրած իր ձերբակալումը: Պոլսոյ մէջ ամէնօրեայ խուզարկութիւններ այդ օրերուն պատճառներ էին, որպէսզի ձերբակալուին իր տարիքէն բոլոր երիտասարդները: Այսպիսով է որ յաջողած են զինքը Ց անգամ ձեռք անցնել, բայց մինչեւ ոստիկանութեան կարելոր կեդրոն մը, ան իր կարգին յաջողած էր ազատել իր մահապարտի գլուխը, աներեւակայնի յանդգնութեամբ փախուստներով:

1918ի Յունուարին, Դուրեան Սրբազանէն տրամադրուած գումարով մը անիկա կը կաշառէ ոստիկանութիւնը որ այլեւս հայ մտաւորականութիւնը ընթացնելու իր դերը աւարտած էր եւ կ'ուզէր քանի մը նմիշ պահել: Մնացորդացի մէջ Օշական տուած է տիպարը Թորք փաշային, ընդարձակ խօսակցութեան մը մէջ (Արիւնի ճամբով): Փետրուարին կ'անցնի Պուլկարիա՝ Գերման սպայի տարագով: Վտանգին, մահուան, թշուառութեան հետ սա մտերմութիւնը անոր մեծ գործերուն (սպագայ) բարեխառնութիւնը պիտի տար:

1919ին՝ Պոլիս: Միշտ ուսուցչութիւն: Կը դասախօսէր հայ գրականութիւնը բոլոր երկրորդական վարժարաններուն մէջ այդ քաղաքին: Կը մասնակցի գրական շարժումին, օրաթերթի եւ հանդէսի մէջ հէքեաթներով, պատմուածքներով, քննադատութեաններով: 1922ին կը բեմադրէ Նօր Պսակը ու կը հիմնէ Բարձրականքը (ամսօրեայ կաններով): 1922ին կը բեմադրէ Նօր Պսակը ու կը հիմնէ Բարձրականքը (ամսօրեայ կաններով), ուղբացեալ Գեղամին եւ Վարուժանին տեղ ընկեր ունենալով Շահան Պէրհանն ու Գեղամ Գալաֆեանը (Ահարոն Թէեւ ազատուած՝ Իզմիր էր)՝ Զարեանին հետ դարձեալ:

Նոյն տարուոյ Հոկտեմբերին՝ դարձեալ փախուստ Պուլկարիա:

1924ին՝ Եգիպտոս, 1926ին՝ Կիպրոս, 1934ին՝ Երուսաղէմ: Միշտ ուսուցիչ եւ միշտ գրող: 1937ին՝ սրտի կաթուած ու Փարիզ՝ իր հայրենակիցներէն տրամադրուած միջոցներով՝ դարձնում:

Օշական (բուն մականունով Բիւֆէնեան) իր ալքերը փակած է իր կեանքի 65րդ տարին հազիւ թեւակոխած, 1948 փետրուար 17-18 լուծցող գիշերին, արտի սուր ու ծանր ազնապի մը հետեւանքով, Հալէպի մէջ, ուր մեկնած էր՝ արժամաբար հեռաժանր ազնապի մը հետեւանքով, Հալէպի մէջ, ուր մեկնած էր՝ արժամաբար հեռաժանր ազնապի մը հետեւանքով, Հալէպի մէջ, ուր մեկնած էր՝ արժամաբար հեռաժանր ազնապի մը հետեւանքով, Հալէպի մէջ, ուր մեկնած էր՝ արժամաբար հեռաժանր ազնապի մը հետեւանքով:

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ի Ո Ի Թ Ի Ն

Օշական իր մուտքը ըրած է Արեւմտահայ Գրականութեան մէջ Յակոբ Յովհաննէսեան անունով 1902ին (Արեւելի օրաթերթ)՝ «Առաջին արցունքը» պատմուածքով: Մինչեւ 1920 զրած է Յակոբ Գիւֆէնեան ստորագրութեամբ: Այդ թուականէն ետքը ստորագրած է Յ. Օշական: Ուրիշ ծածկանուն չէ գործածած:

Օշական աշխատակցած է մեր Մամուլին.

Օրաթերթեր. — Արեւելի (1902–1909), Ազատամարտ (1910–1914), Հասկասամարտ (1920–1922), Արեւ (1924–1927), Յուսաբեր (1925–45), Յառաջ (1937):

Ահա ցանկը այն Հանդէսներուն եւ Տարեգիրքներուն, ուր երեւցած է իր ստորագրութիւնը.

Հանդէսներ. — Ազդակ (1909, Պոլիս), Ազատամարտ (Յաւելուածը), Հայ Գրականութիւն (1913, Իզմիր), Շանք (1912, Պոլիս), Ոսթան (1920), Նաւասարդ (1923, Պուրէշ), Հայրենիք (1922–38, Ամերիկա), Հայաստան (1919, Սօֆիա), Նոր Շարժում (1923, Գահիրէ), Հայաստանի Կոչման (1925–35, Ամերիկա), Պոլիս (1944–45), Միաձայն, Նայիրի (Պէյրութ), Զուարթնոց (Փարիզ), Սիոն (Երուսաղէմ), Նոր Գիր (Ամերիկա):

Տարեցոյցներ. — Գաւուն (1912, Մոսկուա), Հայրենի Տարեգիրք (1912–13, Պոլիս), Ամենուն Տարեցոյցը, Տարեգիրք Ազգային Հիւանդանոցի (Պոլիս), Զուարթնոց (Փարիզ), Համազգային Տարեգիրք (Գահիրէ), Մասիս (Սօֆիա), Տարեգիրք (Սթէնք), Կեանք եւ Արուեստ (Փարիզ):

Խմբագրած է, ընկերակցութեամբ Դանիէլ Վարուժանի, Գեղամ Բարսեղեանի, Կոստան Զարեանի եւ Ահարոնի Մեհեան ամսեայ հանդէսը (Պոլիս, 1914): Խմբագրած է նաեւ Բարձրագոյն ամսեայ հանդէսը (Պոլիս, 1922), ընկերակցութեամբ Վահան Թէքէնեանի, Կ. Զարեանի, Շահան Պէրպէրեանի եւ Գեղամ Գազարեանի:

Իրմէն լոյս տեսած հատորներ.

ա) ԽՈՒԱՐԷՆԻՆԻՐԸ (1921, Պոլիս),

բ) ԽՈՐՀՈՒԴՆԵՐՈՒ ՄԵՀԵԱՆԸ (1922, Պոլիս),

գ) ԵՐԲ ՊԱՏԱՆԻ ԵՆ (1925, Պոլիս),

դ) ՄԵԱՅՈՐՈՒԱՅ (ԱՐԳԱՆԴԻ ՀԱՄԱՐՈՎ եւ ԱՐԻՒՆԻ ՀԱՄԱՐՈՎ), երեք մեծադիր հասարակական (1931–34, Գահիրէ),

ե) ՈՏԵՓԱՆՈՍ ՈՒՆԵՆԵՐԻ (1938, Փարիզ),

զ) ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ — Դասագիրք (1942, Երուսաղէմ),

է) ԵՐԲ ՄԵՆԻՆԻ ԳԻՏԵՆՔ — Թատերախաղ (1944, Երուսաղէմ),

ը) ՕՐԵ ՕՐԵՈՒՈՒՆ — Թատերախաղ (1946, Երուսաղէմ),

թ) ՍՓԻՒԹԻՐԸ ԵՒ ԻՐԱՆԻ ԲԱՆԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (1945, Երուսաղէմ),

ժ–ժԹ) ՀԱՄԱՊԱՆԿԱՅԻՄ ԱՐԵՒՄՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ (10 հատոր, 1945–1982) — (առաջին հինգը լոյս տեսած Երուսաղէմ, մնացեալները՝ Անթիլիաս):

ՅԱՆԵ ԻՐ ԵՊԵԱԼ ՈՒ ԱՆՅԻՊ ՀԱՅՈՐՆԵՐՈՒՆ

ՎԻՃԱԿԱՆ

ա) ԽՈՒԱՐԷՆԻՆԻՐԸ — Առաջին արցունքը, (Արեւելի, 1902), Պատմական անէժըր (Ազդակ, 1909, «Դեղուկ» հասարակութեամբ), Տոպիքը, Տոգսանը, Մատմազէլ եւա, Պաղտո (Ազատամարտ, Յաւելուած, 1910էն ապիսի), Թիրքմէնի աղբիւր (Շանք, 1912), Հօրքուր Վարդան (Հայ Գրականութիւն, 1913, Իզմիր), Աղբարիկ (Հայրենի Տարեցոյց, 1913), Համարը (Նաւասարդ Տարեգիրք, 1914), Համարյի մը պատմութիւնը (Մեհեան, 1914), Երկիրէն ինկող կնիքը (Հայ Գրականութիւն), Խենթ Սողմէն, Մաղաք, Վաթմանը (Ոսթան, 1921, Պոլիս), Շահապազ (Հայրենիք, 1924, Պոսթըն):

բ) ԵՐԲ ՊԱՏԱՆԻ ԵՆ (որուն մէջ մուտք ունի ուրիշ շարքէ մը — ԵՐԲ ՊԱՏՆԻ ԵՆ — կտոր մը: ԵՐԲ ՊԱՏՆԻ ԵՆ շարքը՝ ձակասամարտ (1921, Պոլիս), Յուսաբեր (1925, Գոսնիթ), Արեւ (1925, Գոսնիթ) թերթերուն մէջ):

գ) ԵՄԿ — ՊՏՈՒԿԸ (Հայրենիք Հանգես, 1928—29),

դ) ՀԱՃԻ ՄՈՒՐԱՏ (ճոյն Հանդիսին մէջ),

ե) ՀԱՃԻ ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ (ճոյն Հանդիսին մէջ),

զ) ՄՆԱՅՈՐՈՒՄ (Յուսաբեր, 1931—34, Գոսնիթ),

է) ՍԻՆԼԷՑՄԱՆ ԷՅԵՆՏԻ, որուն կէսը լոյս է տեսած Նոր Գիր Հանդէսին մէջ, Ամերիկա: Ամբողջութեամբ՝ Յուսաբեր օրաթերթին մէջ, 1940:

Այս երեք վէպերը հասարակաց վերնագիր ունին ՀԱՐԻՒՐ ՄԷԿ ՏՄՈՒՄԱՆ:

բ) ՄԱԹԻԿ ՄԵԼԻՔԱՆԵԱՆՆԸ (անտիպ),

թ) ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԳԵՆԻԱՆ (անտիպ),

ժ) ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՅԱԼՔԵՐԳՈՒԹԻՒՆ (ձակասամարտ, 1920—22):

Թատերակներ

ա) ԱՒԵՐԱԿԱՆՈՒՎ ՎՐԱՅ, բ) ԲԱՐԵՐԱՐԸ, գ) ՓԱՆՔ ԱՏՈՒԾՈՑ (երեքն ալ անտիպ են եւ կորսուած), դ) ՆՈՐ ՊԱՆԿԸ, ե) ԿՆՔԱՀԱՅՐԸ, զ) ԱՔԼՈՐԱՄԱՐՏ, է) ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱԽԻԹ, ը) ՔԱՆՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ՎԵՐՋ, թ) ԱՔԻԼԼԵՍԻ ԿՐՈՒՆԿԸ, ժ) ԱՒԵԼԻ ԱՆԴԻՆ, լ) ՈՍԿԻ ՈՒՐԵԱԿԸ, ԱՏՈՒՄԸ ԿԻՋՆԷ, ԱՆ ՈՐ ԿՈՒ ՔԱՅ միարար խաղեր (այս ութն ալ կը մնան անտիպ), ժբ) ԵՐԿԻՆՔԻ ՀԱՄԱՐՈՎ (Հայրենիք, 1936), ժգ) ՄԻՆՁԵՒ ՈՐԻՐ (Հայրենիք, 1938), ժդ) ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՆԵՑԻ (1938, Փարիզ), ժե) ԵՐԲ ՄԻՆԻՆԻԼ ԳԻՏԵՆՔ (1944, Երուսաղէմ), ժզ) ՕՐՆ ՕՐԵՐՈՒՆ (1946, Երուսաղէմ):

Յառաջադրուած էջեր

որոնք ապրումի, գաթումի խառնուրդներ են, լոյս տեսած զանազան վերնագիրներու ներքեւ: Կոչ տանք վերնագիրները:

ա) ՍԵՐՄԱՆԱՅԱՆ (Արեւ, Սիոն), բ) ԱՆԳՆԻՆ ԿՏՈՒՄԻՆ ՏԱԿ (Յուսաբեր), գ) ՄԱՅ. ԲԻՆԵՐՈՒ ԵՆՈՒԹԻՆ (Հայրենիք), դ) ԵՐԲ ՀԻՆԵՐԸ ԿԸ ԿՈՐԻԱՆՔ (Սիոն, Կեոնե Եւ Արեւս), ե) ՀԻՆԷՆ ՈՒ ՆՈՐԷՆ (ձակասամարտ, Ոստան), զ) ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ (Սիոն, Զուարթնոց), է) ԵՍ ԻՆՍԻ (Հայրենիք, Կոչնոյ), ը) ՄՈՒՑՈՒՄԸ ԲԱՆԵՐ (Սիոն, Նոր Գիր), թ) ԿԱՆՔԻՆ ՀԵՏ (Սիոն), ինչպէս նաեւ Սիոնի մէջ լոյս տեսած այլ յօդուածաշարքեր:

Գրականագիտական

Օշական մեր Հանդէսներուն, Օրաթերթերուն մէջ օրուան գրական հարցերուն, դէմքերուն, գիրքերուն շուրջ ստորագրած է բազմաթիւ գրութիւններ: Ահա քանի մը հիմնական վերնագիրներ. ՄԵՐ ԲԱՆԱՍՏՆԻԼԵՆԵՐԸ, ՄԵՐ ՎԵՐԱՍԱՆՆԵՐԸ, ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՆՁԵՐՆ:

Գրականութեան պատմութիւն

ա) ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ մեր հին մատենագիրներուն վրայ,

բ) ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Արեւելահայ Գրականութեան յատկանշական դէմքերուն

գ) ԴԵՄՔԵՐ, առեւտրական Կրթամտահայ Գրականութեան պատմութեան, [վրայ,

դ) ԶՈՒԴԱԿԵՐՈՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԵՒ ԱՐԵՒԵԼԻԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆՆԸ,

ե) ՀԱՄԱՊԱՏԿՈՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ, տասը մեծադիր հատորներով:

Բացի այս վերջինէն, մնացեալները մինչեւ օրս կը մնան անտիպ:

Փորձեր

ա) ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻ (Սիոն),

բ) ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ (ասիկա իբրեւ ենթատարագիր կ'երեւի «Համապատկերի» վերջին հատորի կողքին: Հաւանաբար ատոր է ակնարկութիւնը — Ե. Խ.),

գ) ՍՓԻՐՈՒՐԸ ՍԻ ԻՐԱԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԵՍԻԹԻՒՆԸ,

և ՊԱՆԼԱՆ (անտիպ):

1936ին, Յ. Օշականի բարեկամ եւ իր գործին վրայ հիացող հոյս մը ազգայիններ առաջադրեցին տօնախմբել մեծավաստակ գրագէտին գրական գործունէութեան Գաղաստամեայ Յորելեանը: Այդ լաւթիով կազմուած Յանձնաժողովը հրատարակեց «Քաղհանք» խորագրուած հատորը, ուր խմբուեցան Օշականի լաւագոյն գործերէն նմոյշներ: Այս եւ յաջորդ երեք կտորները արտատպուած են անկէ:

ԽՄԲ.

ՄՆԱՏՈՐԴԱՏ

Իր մահէն աժիւ մը առաջ, անիկա չորրորդ անգամ ներուաղէմէն դարձին, աներեւոյթ, այսինքն խորհրդանշական հանդէսը ըրաւ հարսնիքի մը, աճապարող ու անմամանակ, երբ կրնար սպասել մէկ տարի եւ իրականը տօնել իր մէկ զաւկին: Թափեց իր բարիքները, աչքերի պէս, իր գունդէն: Եոթը օր անոր ձիթարաններէն հնձաններն ու գունդերը իւղ բաշխեցին բոլորին: Ով որ սափոր մը բերաւ, զայն լեցուն շալկած տարաւ տուն: Եոթն օր անոր մատաղները կշտացեցին բոլոր փորերը: «Թագաւորի ուժ», ինչպէս կը գիտէ հէգեաթը: Ու ոչ ոք հասկըցաւ ինչո՞ւ: Զայն տեսնաւ այդ օրերուն քիչ մը արթաւ, աւելի բարի, աւելի լաւ: Վերջին կիրակին, հակառակ սովորութեան, անիկա հազաւ շապիկ: Պարզ այդ կիրակիին համար, որ լուր օրուան մը պէս կ'անցնի գեղին վրայէն, անիկա կարգադրեց հակայական հագեհանագիտ, ինչո՞ւ: Ինքն ալ չէր գիտեր: Ըսուեցաւ որ տեսիլք է եկեր աչքերուն: Զարդարեց ժամը Զատիկուան մեռելոցին բոլոր շքեղանքովը: Ու երգեց Որ յանգիցը, այնքան սրտառու, այնքան անդիմադրելի՝ որ բոլոր մողովուրդը դողդղալ առաւ: ԿԴԻՄԵՆ գալիք կայք, ըսաւ ծեր մը, արցունքը դանդաղ արեւով իր ափին: Պատարագէն ետքը, անիկա Թափօրը առաջնորդեց դուռն, եկեղեցիին հարաւի բակը, ուր աշտանակ մը՝ լման ոսկի, եոթը թեւերով, բոլորն ալ ընդունուած — իր սրահին ամենէն թանկ դարձը, որ այսպէս կը գտնար ժամուն իր վերջին նուէրը — լուցած կը սպասէր: Տէրութեւն կարդաց Աւետարանը: Յետոյ ինք շապիկը հանած, պարզ մարդու իր հագուածքով — երեք իր կունակին չտես

աւն մուշտակ կամ սուղ շուխ — մէկիկ մէկիկ մարեց մոմերը եօթնաստեղեան աշտանակին: Կանեց արցունքոտ խաչը եւ նշան ըրաւ: Թափօրը շտեղծեցաւ գերեզման: Գեղը տեղէն թնդաց ու վազեց սիրական վայրը: Հոն, համատարած ու հրակայական հագեհանագիտը կատարելուաւ, բոլոր մեծ ու պզտիկ, արդար — մեղաւոր նշխեցեալներուն հոգուն: Գերեզմանոցին զոյգ օստիները իրենց ճիւղերէն կախուած կանթեղներով, իրենց բուններուն շուրջը շարուած մարդահասակ մոմերով անջնջիկ պատկեր մը ստեղծեցին: Ու քահանաներով ու արքայներով շրջապատուած՝ անիկա ծունկի եկաւ անձանթ մեռելի մը քարին, խնարհ, կուրքը ծնծնով ու լալահաւաւ: Տէրութեւն չկորցաւ յիշել թէ թէ ո՞վ էր Թողուած անոր տակը, ոչ ալ ուրիշներ: Այն օրհնութիւնէն յետոյ, տնիկա գերեզմանոցէն դուռն սպասող ձիէ մը բերել տուաւ պաշտական մը, պարպեց հանգիստի քարին անոր պարունակութիւնը — ոսկի՝ — ու կտակ ըրաւ: Եոթ տարի, եոթը գեղէն աղքատներուն բաշխել զայն: — Տուն դարձին, կողէն վար ցաւով մը մտաւ անկողին: Գուն: Արթնցաւ քարինքով, կանչեց տղաքն ու աղջիկները մահիճին շուրջ, ծառաներն ու հին աշխատաւորները: Ու խօսեցաւ, երկար, հանդարտ, Արդարութեան, Ուալվալաւանակին գովքն ու ծարաւը երբեմն կը դունաւորեն ունոր բաւերը, կը չեղտէ, այդ խաղաղութեան մէջ զգալի ուժգնութեամբ մը, մարդոց մարդկային սկարսութիւնները, կը ցուցադրէ փառքին, բոլոր փառքերուն սպասող վախճանը, ափ մը ողտահար փոշի՝ որ կը բուսուցէ ծեր որդեհաւոր մեղքերը մեր աղւորն, առողջ, անկործան սեպուած մարմիններէն: Ու կը խօսի տնոց տեսիլքէն, որ կը սկսի: — Խաղաղ ու լայն ու գեղեցիկ է անոր հոգեվարքին

անկողինը — խորհած էք ձերինին, դուք, որ կը կարգաք այս սողերը — Բայց աւելի գեղեցիկ՝ ինքը՝ պառկողը, լման, հասգիւ քիչ մը դեղին, ցերեկուան քունի մը մտած ըսելիք կու գայ: Բայց տարտամ անձուկ մը անոր աչքերէն կը պատրաստէ քուներուն մեծը: Հազիւ անորոշ ստուերում մը, տեսարանումին վրան, անհասկընալի ու արագ, որ շուտով կը լուծուի արարուածին ընդհանուր ոլորտին մէջ: Մնացեալը՝ լոյս է և փայլ: Արքայուն թիւն է հրեկանայինը: Ան կ'աւանդէ հոգին առանց ցաւի ու առանց լացի: Անոր աչքերը կը գոցուին կնկանը մասներով ու կը գոցուի, ըսես, նոյն այդ մասներով, բախտը Նալպանտեանց տունին: Տակաւին անոր գերեզմանին վրայ հողը չչորցած՝ անոր հարստութիւնը հէգեաթին կը պահանջէր արդէն, կարծես անոր հետ գերեզման մտած ըլլար: Ու եղաւ տարիկա, անկնկալ, անլուր ճամբաներով: Անոր ողջուցը, ոչ ոք — մարդկային արարած — համարձակած էր անկէ քիչն ուղեւուն: Բայց ահա, մանուան յաջորդ շարքուն, երեան եկաւ կարաւանը ազգաւաներուն: Պոլսէն, Պրուտայէն, Իդնիկէն ու Նար-Քաղաքէն ու Նաւահանգիստէն բուռան անոնք, մարդեր, Թուրք, Հայ, Յոյն, Գուրգ նոյնիսկ, մէյմէկ Թուրք ձեռքերնին, բանակ մըն ալ վկայ իրենց առջևէն: Յոյսումը սկիզբ առաւ կառավարութեանէն, որ տուրքին անունով — անիկա անփոփոխելի կապալառուն էր տէրութեան հարկերուն —, կնքեց անոր կալուածներուն դռները և գրաւուած հռչակեց անոնց պարտականութիւնը մինչև հաշիւներուն քննութիւնը: Ու մէջուց եկան մեծ տետրակները ու փաթթուաւոր փաթիլները: Անոնք երկու օրուան մէջ աւարտեցին իրենց գործը և յաջորդ օրն իսկ կառավարութիւնը անհուն բացի մը մեծադարձ հռչակումովը գրաւեց ու ծախեց անոր շարժուն կալուածները: Գրեթէ ամենէն տաշ անոր նախիրը՝ որ հազարէն աւելի փուլի կը համէր: Ու գրեթէ ձրի բաշխեց իր մարդերուն, չրջանի Թուրք ազաններուն՝ երամակը անոր ընտրագործ մարուկներուն, որոնք մինչև կայսերական ախոռները տարած էին անոր անունը: Մտաւ

պալատէն ներս, առանց ձեւակերպութեան, ինչպէս որ էր օրէնքը այն օրերուն բուր ինկողներուն համար, օրինաւոր թէ բռնամահ, գրաւեց ու ծախեց, տեղին վրայ, ինչ որ գտաւ գորգեղէն, պղնձեղէն, մետաքսեղէն և արծաթեղէն: Ամբողջ զապան ծախու առնելու բաւող այդ հարստութիւնը — ժողովրդական ամէն չափազանցութիւն կը մեկնի հասկնալի պատահաններէ — այսպէս գնահատուած, անբաւական եղաւ պետական տուրքը փակելու կրեցին ձրի և առանց գրիբի — ինչպէս պիտի ըլլար 70-80 տարի յետոյ պատկերը մեր ժողովուրդին ամբողջ գոյքերուն —, կող էշերն ու հակայ ջորինները, չրջանի գեղերէն, գէպի կնդրոն: Ու կառավարութիւնը ձեռքը երկարեց նաեւ գիւղէն դուրս ուրիշ հաստութեան կալուածներուն, աճուրդի հանեց և փոխադրեց զանոնք իր անդամներուն անուան, ամենացած գիններով: Ի՛նչ որ անոր կնոջը սուր բնազդը չէր յաջողած ծածկել ազամանդէն ու սովիէն, սովեղողաբար նկարներէն և զարդեղէններէն, քնաց շորտ հովերուն: Ու այս ամէնը այնքան արագ, որքան չէր եղած ինքը մահը: Ոչ մէկ բողոք, ընդդիմութիւն, ձեռնարկ՝ կանցնելու այս քայքայումը: Ամբողջ քառասուն տարի գեղին տեղը ան էր մտածած այդ բաներուն վրայ, ու հիմա չկար:

Ու հաճի Սերբէն կը տեսնէր այսպէս, ամէն գիշեր իր աղա, բարեպաշտ, սուրբ հայրը, դամուած պատկերին մէջը հոգր ու գալարող միւս տանջանքին, որ կը սկսէր երբ տաշին մտրակումը կենար: Պահ մը պալատին ամայութեանը վրայ, գալիօրէն դեղին, լոյս ըլլալէ աւելի ծծումբի բխում մը, զօրաւոր այրուցքի հոտի մը մէջէն — նշան՝ թէ կը բացուէին դռներն քերանները —, անորոշ սպոցում մը, քաջութիւն մը, սպորտներու չափահիւս մը, առաջ պտիկ պտիկ, յետոյ հաստ հաստ, քայլերու կշռոյթով կը լեցնէին արդէն իսկ եղծուած ոլորտը: Ահարկի, փախչելու անկարող ուրուականը, գլուխը պատապարած — աչքերը կը գոցէր —, ծուռնի կու գար կէս վառուած պատի մը քաջութեան — դժուար՝ ուրկէ ելեր էր

գուրոս սրբառայրին: Ան կը խածնէր կտապոյս լույսը իր շրթունքներուն ու երեսը կը թաղէր գետին, կորուքածով, մինչ ծոծկակէն հրաբուխի մը իբր բերնէն մեղքը սիւնակ սիւնակ կը ծառանար, յետոյ կը դառնար վար ու կրակէ շիշերու գառագզի մը մէջ կը հիւսէր անոր ամբողջ ծննդութեամբ: Բայց ի դժուար: Կը բուռնէր խելագար կիներ, նոյն այդ բացուածքէն, անկող ու անգիմագրելի, կեանքին առած ըստը զրկանքներուն գոհմամբովը, անտարածուն հագնելով արտաւժ ու տարուած դառնութիւն, մահուան մէջ չյաղհացած բայց մարդկայինէն ձերբազատ: Կոտորուած, թերեւ անհուն միօրինակութեան մը ձանձրոյթէն, թերեւ ժողովրդի անյատակ զրկանքներէն, այրած, բայց չպառուածին վախէն մողաղկուն, միշտ խելագարի խառնութեամբ, որ մահուան մէջ այնքան կը նայարայ մեր յիմար բռնականութեան, ան հեղուկեղէն կ'ըլլար պղտիկ, այսինքն մարդկային քէն, վրէժ ու մեր շիղբնով պայծառաւոր առելու: Թիւն, թշուառական ու կարծր, ու անողորմ: Ու կ'ըլլար ան ինքզինքը ամբողջ, գլխաւոր անկող անհնալով այն դեղնահար, հողամոյն ու անաւոր ազդեղութեամբ բանը, որ մաշարայական խառնով ծիւրածնութեան կտակէն գերեզմանին: Որ կաշի չէ, սեղոր չէ, աղբ չէ: Որով իջեր էր անիկա լիճին յատակը: Կը կենար դժմը գլխահակ հաճի Արթինին, կը գնէր մէկ սոքը քամակին, որ ստիպուած կը շտկուէր ու կ'ըլլէր սոքի: Լուս, աչքերը կուլող, ինչպէս պիտի պատահէր լքէ նարիւրական շաճիւղի սլաքներ միտուած ըլլային անոնց մէջը: Բայց անողորմ պառաւ: Կը դպէր մատովը անոր դունչին, կապտաւուն, մեռելի գոյն ցոլարձակմամբ մը, որ լսոյսի վաղճին փոքրեւոր հոգեկան հեղանուտի մը կրնար նմանիլ ու կը ստիպէր զայն ցցելու, միշտ աւելի վեր, գլուխը: Ու հաճի Արթինին գլուխը կը լարուէր դէպի ետ, ծոծրակի ճախարակին վրայ պրկուած ու կերտուն, պինդ ու կրակները նետուած իրարմէ, ըսեալ գամ էր միտուած ծոծրակի այն անտես խոռոչին մէջ, որ կենանքին ծառին արմատը կը պատապարէ: Ու ներսէն դէպի ակնա-

կապիճները ձգտուած կը մտար անոր նայաւածքը, առանց աչք ըլլալ կարենալու, բայց տարօրինակ Կերպով իրաւ, մարդային կիրքերուն ըստը կշիռովը, կատարի, ծարաւի, գիշի ու անսփոփ արտաձայնութեան տեսակ մը ջրհոր՝ ուր կ'արհիլ ըլլար տեսնել: Ու միշտ նոյն մտախնայութեամբ, անիկա կ'աղբէր այդ գլուխը նման գոհմամբ, որ մահագոհած ծիւնի մը վրայ կը դառնայ ու կը բզկատուի, ամբողջական հալովումով մը, կեցնելով զայն, քիչ մը աւելի չափ, զոյգ ուսերուն վրայ, որպէսզի պատակները, այդպէս կատարուած, հագնէր լիւթիւնը իր սարսափին ու ընէր զայն քիչ մը աւելի լայնօրէն, գառնօրէն հրէշ, յետոյ կը տանէր ու կը խաբսխէր կռնակի կողմին: Ու փշաքողիչ զան էր տեսնել այդ մեռելը ատանկ, որուն բեհեղուն ու աչքերը կը նայէին սեղանական կռնակին: Ու այս ամէնը, առանց որ մարմինը մողի չափ խախտէր գոհմամբ իր կէտէն: Ու զարհուրելի էր համակերպուն, անպարփակ արտաձայնները, որ կը թափէր այդ թաւալող կապիճներէն, առաւ գոհարի պէս դրսեւոր պղպշուն մօխիթի մէջ ու թարթիւնով անդադար, վանելու համար աղբ կրակին, մողմողին: Ու մ'աժառ. առաւժ, ցոյց կու տար, աւելի ճիշդ՝ անոր աչքի գիծին կը բերէր, կը վերբերէր համապատկերը հակառակուն ու անլուր կործանումին, ինչպէս դարձգործիկ կտուռի մը վրայ, մանր, մանր, առանց ընդհատի ամբողջական այն դժոխքը՝ որ անոր սերունդին կեանքը պիտի կազմէր, ծրարուած այդպէս ծոցին մէջը մարտաւարութեան, բայց ճամբայ ինչպէս դէպի հողէ արգանդները, անօրինակելու և իրանալու: Ու կը վերբերէր նոյն այդ գիծին ինչ որ կը պատկէր գետինը, աւերածին վրայ: Ու հաւաք մօխիթները գոյն ու արիւն կ'առնէին ու քարերը կը ճեղքուէին: Կէս ծառած սիւնները, դանդաղ դանդաղ, հակառակուն օձերու նման իրենց աղեղները կը ձեւէին լուսախառն միջոցին վրայ ու կը քարծրանային կենալու իրենց պոչներուն վրայ: Յետոյ, ուղղաձիգ, ներկուն, իրարու կը հիւսուէին, շինելու համար պարտաւոր, որ հրաշքով մը կը պահէր թէ՛ շարժումը չիւնումին, թէ՛ սառնումը աւարտած ձեւին:

Ու անոր կը արուեստէր իր կեանքին փառքն ու վայելքը, տանքան քիչ կշիռով: Ո՛վ յիմարութիւնը բուրբ շինողներուն, Հաճի Արթիւրին պէս պիտի գոհանա՞ք կուտ մը ձիթապտուղով ու պիտի դիրէ՞ք կամ պիտի բաշխէ՞ք, առանց որ յագեցման գոհունաւորութիւնը հանգչեցնէ ձեր մոլուցքը: Ու այդ պրկապիւն հեղիւսութիւն մէջ անիկա թաթխուած էր սակեջուր պտածուածանի մը մէջ, ինչպէս հագած էր այն դժբախտ, անբացարձեւի մենութիւնը, սէրէ, դուրով օտար իր հօտութիւնը, որմէ խուսափելու իր տառապանքին մէջ անիկա փորձեր էր աշխարհիկ համբը, կինն ու զաւակին հպարտութիւնը՝ մարմնառութիւնը ռաբիշ պատկերի մը տակ մեր անխորտակելի իրականութեան, — օտիկն ու կիրքերը խառնել նոյն անձնայնութիւնը: Հաւանութիւն, իշխանի, աշխարհակալի սգիւններ: Զե՛րն է այս պտածուածանը: Զե՛րը՝ այս լեզի ու ցաւէն ալ վեր անձնայնութիւնը՝ որ ձեր մահաւոր իսկ չի կշտանար... Այդ գաղութեան մէջ, մեռելներու յատուկ այդ կապոյտ շղարշութիւն մէջ, ի՞նչ ագեղ, անտանելի, մանաւանդ գարշ էր ինչ որ մենք կեանք կը կոչենք, ու մանաւանդ այն մտանաւոր մէկ տեսակը, որ հանրային զբոսավայրերէն, համրաներէն հեռուները կը պաշտէ և իր ցանկութիւններու անհղիւրդ ծակծկուած, իր կիրքերուն շոգիով տապկուած, էր լեզի, ու մեղով իսկ չի կրնար լիանալ: Ոչ միայն այնքան: Չարագուշակ մտաւ կը բերէր անոր տեսողութեան գիծին շեղակուածակ պատկերը իր ազօցը մեղքերուն, սեւ, սեւ, ու ամբողջ ու անարկու, ու ան միւս գեղերը, պտիկ պտիկ, թշուառութեան ու տառապանքի, որոնք պտաղուէին պիտի աղցը գլխուն: Ու արեւի՛ այն մտայն անկշռութիւն, անքանցելի ցաւերը, որոնք նեարդ նեարդ, ինչպէս աղջնաբող, տեւաղուորութեան էին զուարթութեան միտերուն խորը ու պիտի անէին, հիւսելու զանոնք իրենց փաղաղիչ շապկիովը... Կը յագնէր մտաւ: Ան կը կենար, անկուշտ և ատով թշուառ, տառապանքէն անգին նոր բան մը հնարել անկարող ըլլալուն: Հոգին խաղաղ վերաբանումը կը պահէր հոգեվարքին և մահուան տեսարանութիւն:

Ու ցաւը երբ կ'երկարէր, կը դադրէ իր խկութենէն: Չգտալու համար տառապանքը, կը բաւէ յագնիլ անկէ: Պատաւը կը դառնար նորէն մարդկային պայմաններուն: Ու անոր մտաւրը կը փշանային: Անոր սոսկորները իրենց ծանրներուն վրայ բարակ շառաշիւնով, շարժի կ'ելլէին: Կիրքը կը հրգնէր անոնց շուրջ բուրբ թրթուացող ցանցը, ջիղ ու դնդբուր Անիւրականի պաշտպանութիւնը կը լքէր զայն ու կ'իյնար անիկա մարդկային իր խեղճութեան անյատուկ կոկիտին: Կը բացուէին անոր չրթները, կատարելապէս անուրբ-ուստիպ, լղար, դիւկանային կապոյտով, որ կանաչի, ժանգի կը մօտենար, անխմոր ու ատա՛ ինչպէս են անդէն յետոյ մեր գունաթափ տատերը: Ու կարծիք, թարախտ լորձուներ մը մէջէն, կայակ կայակ անոր, հաճի Արթիւրին գլխուն կը հեղուին ալիքները անէծքին, երկար, միակտուր, անապառ և իրաւ, ատենադին աղոյ՛ն ու կսկծեցնող լեզուութեամբ: Բայց անառ արեւի խոսքը: Այս պարպուէն յետոյ, որ օճերով լեցուն տուրակի մը օճութիւն կը նմանէր, օտուաներուն հեղուկութեան դուրս թափուելուն հետեանքով, կարծաղուա կինը կը մեղմանար, բռնիւ Ան արկաւորած էր կեցնելու օճաւ: Զաւար ու օճնիկց ծարաղ իր բերին, երբ իր ալին. փայլակուսներու մէջէն թրթուաքին բան մը մարմինի ծաւնները հաւաքէր: Բայց ի՞նչ հաւաքում... — տեսակ մը մշուշառ խառնուում: Կը բուսնէր անոր ալ պղտիկը, աղուոր, ճիւղ ու ճիւղ այն պատկերով, այն մեծութեամբ ու լիթութեամբ, որով կը ճնշէր, այսինքն կը շինէր ան իր կուրծքին՝ իր տեղը, տակաւին թուրքէն չաւուած: Որով խեղած էր անիկա թուրքէն ձին՝ երթալու համար անոր հոսէն, բայց աշխարհը կապուած անոր մարմինին, ինչպէս էր անոր փոքր պտուր, երբ առաջին անգամ սողաց դուրս մօրը արգանդէն: Ու անոր աշխարհն տարօրինակ աղիքի մը լարեւուն նման կ'երկնային թելեր, նայրուն կապերի, բարակ ու ուրբուն, որոնց կծիկը, սի՛րաւ, կը քակուէր անհաղարու կուտար լարին՝ իր բերանը... Դադարու կուտար լարին՝ իր բերանը... Ո՛վ մարդերու թշուառութիւն: Բայց, ի՞նչ

հարկ հետևիլ պատկերին, մեծցնել պըզ-
տիկը՝ ամենէն անարգ պատկերներուն
աղբովը Հաւը կը խօսէր ու
պառաւը ստիպուած կը քաշէր իր երկու
թևերը, թօթակելով հաճի Արթինին հե-
ղիւսուած գանկին, որուն կատարին, որմէ
վար անոնք օձերէ հիւսուած շլորքի մը
վերածուած, կը գնէին ամենէն գարշ
պահը, ցողուն-ցողուն, ինչպէս արտի
աղջկան մը հիւսանկները ու կը գրկէին,
կը գրկուէին մէջքին կքումին: Ի զուր
հաճի Արթինին հակաբարձները, եկե-
ղեցին մտրոջի, հիմերովն ու աւանդառու-
նին գանձովը (բառը անուամբ պետական
լայնքով) և ուրիշ անհամար խելեր կը
միջամտէին, բզկակու համար այդ եղե-
րակու պատկը: Օձերը կը փրթէին, բայց
գետին թափելէ առաջ կը շալլուէին կըր-
կին, իրանն ի վեր, սողուն ու մեռել,
ու կը քաքէին իրենց լեզուին ալաքները
մուտք ճարելու համար հանգոյցին խորը
գարշիլի պատկին: Ու կը պլլէին իրենց
տկանակու, փոշառ ու փայլուն թևերը
անոր թևերուն: Ու ի՞նչ որ երեւոյթած
է Տոնթէն, ինչ որ տարօրինակ էր, տե-
սարանին տեղադրութիւնն էր հաւախօնէն
ետքը, որուն պատգամին հնազանդ եղան
տեսիլներն ու ուրուականները բոլոր
գարեբուն: Իր ողջուցը սուրբ, ժամասէր,
առաքինի և անմահ հաճի Արթինը, այս-
պէս գարգմանակուած՝ պիտի մտնէր քիչ
քիչ հողին ծոցը: Ու կէտին, սուրկէ տեղի
կ'ունենար սուղումը, զգուշիլ ու պար
կենդանիները դեռ կ'եռային. ու հաճի
Արթինին անհետացումէն վերջն ալ դեռ
հողը կը մնար օձերու զեռում մը, որ
կամաց կամաց կ'իյնար իր լայնքէն ու
լոյսի բխումի մէջ կ'աղբերանար: Այս
հանդերձութիւնը՝ օձին լոյսի լեզուի մը
վերածումը՝ մ'որ օրէնքներուն կնիքովը
տեղի կ'ունենար:

«Արգամկի ձամբով»

ԾԱԿ-ՊՏՈՒԿԸ

Հայրապետն Նաղիկը:

Երբեմն բառերը անխմատ են ու օտար՝
այն պատկերին, որուն նշանակը եղան,
Անոնք կ'ախարհէին իսկ չեն իրենց տաղա-
րած խորհուրդին ու սղերգութեան: Ու
մանաւանդ որքան այն կ'ու գտն անոնք
բացատրելու համար իրն եղերական երե-
ւոյթը որ աղուոր աղջիկն է գեղերուն մէջ,
Ժուժկալ ու ճակատագրական, գեղացին
պարտքի մը պէս կ'առնէ իր անկողինը
այն աղջիկը՝ զոր իր ծնողքը, ազգական-
ները իրեն համար ընտրած են, առանց
իր գիտնալուն: Անիկա չ'անդադրողապէս
իսկ անոր երեսին, վառնդի գեղի աղջկան
ընդհանուր տիպարը ոչինչ կ'ըսէ աչքե-
րուն: Բայց երբ այդ միջիկնէն կը դառուի
աղջիկ մը իր գոյնովը, մարմնովը, աչ-
քերուն յանդգնութեամբ կ'աճ կուրծքին
չքեղ խոռովքովը, այն առան անոր անունը
կը պաշտի աղոց բերնին մէջ, կամաց,
գաղգոջուն, երազի մէջ ըսուած, փափա-
ռած բաներուն նման: Ու առող իսկ՝ ա-
նիկա ենթակայ կը գառնայ իրական ու
հաւանական բոլոր փորձանքներուն: Մեր
օրերուն՝ թուրքի վախ չկար թէև, բայց
հին աւանգուծեան մը պէս, այդ աղջիկ-
ներուն անունին հետ կը պաշտէր արիւնը,
սերիը, խենթութիւնը, ով գիտէ ինչքան
հեռաւոր տառմներէ անդաւորուած, բիւ-
րեղացած՝ այդ յղացքին խորը: Անոնց
ճակատագրի՛ր: Աստուած թշնամուն չտայ:

Ու Հայրապետն Նաղիկը մէկն էր ա-
նոնցմէ:

Բայց ամենէն առաջ ընտանիքը:

Գինով Հայրապետին թուր, հաճի
Սափանը, ընտանիքին բերաւ անարկու,
խռովիչ ու մեծափառ համբաւ մը: Անիկա
փոխեց գերդաստանին բոլոր միջոցները:
Ու ահա անիկա:

Պատմութիւն մը ամբողջ անոր երի-
տասարդութիւնը: Անձնեղ ու զգլխիչ ըս-
ուելու շափ աղուոր, անիկա ապրեցաւ
մանաւանդ գրացի թուրք գեղերուն մէջ,
ուր պատերազմով կոտորուած այրե-
րուն պակասը փնտռել կու տար հուժկու,
գեղեցիկ քրիստոնեայ երիտասարդները:

եթէ ուրիշներ անոնց դառնեցին կը ժողովեին աշխատակու, յետոյ մտնելու համար իրենց խաթաններուն անկողինները, հաճի Սահփանը գիշերները իր առջև բաց կը գտնէր դռները, զանազան պատրուակներով: Կիներ հետապնդելու այս արկածախից կետանքը անիկա իբր թէ կանոնադրեց իրեն գլխաւոր զբաղումը ընտրելով ծխախոտի մաքսանենգութիւնը: Հայկական շորժուսներէն առաջ, թուրք գիշերումէջ այս քաջազանը գոյութիւնը հաճոյքով ու քաջալերութեամբ կը դիտուէր:

Անոր արերը, այսպէս, կ'անցնէին գոռերը, ձիուն քամակին, հրացանը անպակաս ուսէն: Ու անոր օրերը կ'անցնէին թուրքերուն տունները, խմելով կամ խաղալով, կամ պոռնիկներ խաղցնելով: Զօրաւոր ու շքեղ, անիկա խաղալիքն էր կիներուն: Ու յաղթական էր միշտ այն կռիւներուն մէջ որ օղիով կը սկսին, կնիկներու պարերով կը կնճռատին, առանց համբոյրովը նստիչ կը դառնան: Այն ատեն անսնել կ'արժէր այդ ամենի տղան որ միտ միտակը, իր դանակին կռնակովը բանակ մը թուրք կը հալածէր ու կը փախցնէր պոռնիկը: Բայց տունի կիներ, թուրք ծերերու, պէյերու, հաւաքողներու հարեմին պահուստ կնիկները կ'օրէին զինքը որ մահը աչքն առած, գիշերը կէսին, կը մտնէր անոնց տուններէն ներս ու իր հզօր գրկին մէջ առնոց նրբացած մարմինները կը ծծէր ու կ'աբխէր:

Կը յարգէին զայն, լիճին բոլոր գիւղերուն մէջ, մշակները՝ օրոնց մաքսախոյս ծխախոտները կը գնէր անիկա, մզկիթին հրապարակը, րեծի դէմերուն աչքին առաջ, դրամը կանխիկ վճարելով ապրանքին: Ու զմայլելի էր անոր ընդարձակ, զգալի մը կտրուքը, ինչպէս կը սիրէին ըսել նրբին ու փոքրախնջ թրքուհիները երբ կը մտնէին անոր բաժրեցունները կը, որ դէպի կոնքը կը նեղնար ու անոր շքեղ հասակին կը գնէր լերան մը չափ ամբուրիւն, այժ և սըրտոտութիւն: Ու երբ, յիսուն վաթսուն բոհ ծխախոտը լաւ չէր ձգած, ասկիցած ու պոծած ապականակներով իր ձիուն վրայ

ուղղարար՝ գունազեղ ու կիներու արցունքներով ողողուած Բեֆիլէին^(*) ծաղիկը հովուէն, ան կ'անցնէր ապշաւար փողոցներէն, հայ թէ թուրք գետին կը թքնէին:

— Թու, քու, քու, երեք անգամ, իրենց մարդկեղէն աչքերուն նմարաւոր չարիքը խնայելու համար կտրիճ, անանձան ձիաւորին:

Իրականը ան էր որ զառամ ամուսինով թուրք կնիկներ հոգի կու տային անոր աչքերուն, զոր կը լրտեսէին իրենց թաքստոցներուն ետէն: Անոր հօրապաշտն հմայքը իր աչքերը եղան, որոնք ինկած տեղերին կրակի պէս կը տաղէին: Իրական էր որ մէկէ աւելի կնիկներ իրենց էրիկները խղիւղէին, ազատելու հաւմար զայն գաւաղբուսած մահկեր ու անոր ձիուն պոշին փական, բռնկած՝ իր կիրքերէն: Ու անոր օրոյն, մանչու տարած զով, լեռ ելաւ գայմագամի մէկ կնիկը: Ան կառավարեց տարփանքի այս հեղեղը տաղանգով ու դիւցազնութեամբ: Երբեք չստնքաց: Երբեք կնիկի անուն չտեսան իր բերին մէջ: Իր կատաղութիւններով, պոռնիկներու մօտ յաճախանքով, հրապարակներու մէջ իր զգուշաւորութեամբ անիկա անցաւ գիրկէ գիրկ, գեղէ գեղ, քաղաքէ քաղաք: Անիկա թուրք կիներ միայն ճանչցաւ: Ու հէքիտի ինքնով այս կեանքին վրայ անիկա աւելցուց ուրիշ աւելի ահաւոր հէքիտի մը: Ան իրենց գեղին էն հարուստ հաճիին տղան սպաննեց ու առաւ անոր կնիկը: Սր ցերեկով այս սպանութիւնը անկարելի եղաւ ապացուցանել: Վկաները չտեսան իրենց աչքին առաջ դաշուսուած երիտասարդը, որ բոռ չարձակած՝ մեռաւ երկու վայրկեանէն: Անոր սարսափն ու ճմարքը զոր՝ ծեցին փոխիփոխ: Կառավարութիւնը կամ շահեց որ այդ օրերուն բարակ չէր քններ: Գիշերային խռովութիւնով, անբեկումով սպառնաց Փանիլինց հաճի Մանէլին: Ու վից ամիս ետքը հաշտուեցաւ սպաննուած ծին ծնողքին հետ, առնելով անոնց տաւ:

(*) Բեֆիլէ՝ մեռաքէ բանուած գոյնզգոյն ու նրբահաւ թաշկինակ, զոր օձաձև կ'օլորեն զգալին շուրջը:

նէն եղեռնական հարձը, որ այրիւթեան այդ կարճ շրջանին իր տագրերը իրարու գէժ հանեց զանակով ու կացինով, իր ազգայնորդ մեղքին համար: Անիկա իր տունը տարաւ, պտակէն առաջ, անպատճելի աղէտը, կնիկներուն ամենէն գրաւիչը, ամենէն կատաղին, ան՝ որուն հաւատարմութեամբը պիտի ճշտէր, հաճի Ստեփանին բոլոր փառքին հակառակ, իր անանունը ու անգամանելի երգահաններուն բերնովը:

«Աիրեմ, Նազիկ, ընդունի՛ր»:

Օսկի գրքիչէն քառած...:

Սիրունիկ աւելի քան էր կախարհութիւնը որ անոր յօնքերէն կու գար: Անոնք անոր հակառէն՝ խօսող ու չափաւոր բերանի մը պէս, մշտական հրաւեր մը կը ներկայացնէին: Այդ յօնքերուն յիշատակը մինչև այսօր չէ ելած գեղին պատկերներէն: Բայց սիրունիկ շատ աւելի քան մըն էր ան, որ կը բխէր անոր պէրէն: Անոնք նայուածք չէին կրնար ըլլալ, այնքան մերկութիւն ու միտ էին հոգի ըլլալէ առաջ: Ու այդ խռովքը կու գար լրացնել իր երեսը որ շատիւ չըզիտացաւ, երգին բացատրութեամբը: Խօսէր թէ կենար, նայէր թէ մօտով ըլլար, անոր այտերը ընդերկրեան աշխատանք մը աւելին, կազմելու համար խնիթեցնող փոսիկը, որուն մէջ խաղաւցեցան, դարձեալ երգին բառերովը, արեւները այնքան սեռիւններուն: Անոր համար արիւն թափուեցաւ երբ դեռ չկար տառնընդորս տարեկան: Զկարգուած, անոր համար երիտասարդ մը մեղացուց ինքզինքը, լեւրան մէջ, անոր անունը շրթունքին: Ու ան իր էրկանը գլուխը կերաւ, հանդիպած ըլլալով օր մը, Հայրապետին հաճի Ստեփանին գեղին շատ մօտիկ, աղբիւրի մը առջին երբ աղցան կը մօքէրէր, թեւրը չափէն աւելի սօթած: Ու հէքիաթ, ու հէքիաթ... Աւելորդ է ծանրանալ: Բայց այս ամբողջէն մարմին կը հագնի ամբողջին մօքին մէջ պտակերը ճակատագրաւ կան կնձը, որուն կրունկին՝ ոճիւրն ու պարիւնը կը պտտարին: Որուն կուխած սեղը կրակ կամ արցունք կը բռնանի: Որ անիմանալի, անխուսափելի ողջակէզ մըն է: Որ չի կրնար չխախել, ժամուան իսկ գինով:

Անիկա խղճուած գտնէ երկունքի անկողինին մէջ: Ու ոչ ոք գիտցաւ թէ որժան գործն էր վարձահատոյց հարուածը: Գեղացին խորհեցաւ երկինքին ու թաղեց անոր մեռելը վայել, Հայրապետին հարսի մը վայել պերճանքով: Եթէ պղտիկ չլսեցինք սանեցան դուրս մեծ տունին թափանցիկ պատերէն, ու փսփոսէր նայր տաւալ, ողջ ըլլալ դայիկ Մէլէքը, անոնք թաղուեցան ալ նոյն թեթեւութեամբ: Ան որ զաւակը առած էր, Մէլէքը — հակառակ զովորութեան որ թաւրեան կ'ընէ ասպարէզին կիները — կղզեց բերանը ու չվախցաւ երգումէն: Գեղի աղամբաններէն մեռելը այնքան շատ ու բնական էր որ մոռցան «յերիւրանքը»: Ու հաճի Ստեփանին մայրը կապեց իր լեզուն տարիներով, արդէնզից զուլէ անճառելի հրօճուածքը, գրեթէ հնչուածք, իր արտին չպողպտութեամբ, հրապարակով չպոռալու համար: Ան՝ որ բռնեց էր իր աղին հարսը տունին մօտ մը տղուն հետ, տառնիկդ, ամենայն ծառային հետ ու ամբողջ տարի մը չէր մօտանած, մեղքնալով անմեղ պատահիին, զոր շիշին անցուցած՝ կ'հփէր իր աղան, եթէ իմանար: Բայց կերած էր ինքզինքը, ճմարմաղ կրակի վրայ տարի մը քունած իր սիրտը: Բայց սր չանդգուրժեց միտն անլուր նախատրինքին — էր կանգ ծոցէն կլլել ու ծաննիլ ծոցը առանին մէկ հիւրին: Դէմի գեղերէն այդ աղուար երիտասարդը լեւրան մէջ կորուսեցաւ ու ոչ ոք հարցուց զինքը:

Ու անոր աղջիկը, Հայրապետին նախնի:

Որ մօտանդեց մօրը անունը ու ըստ օրինի նաև անոր մեղքերը: Պատուը գեղի ծիծաղով՝ որ երեսին չի գար, քայքայեց անհերքուն մէջ կը բարսիւն, թաղեց անոր մայրը: Գովքեր ալ ըսաւ գիտկին վրայ ու գովեց անոր ճօնիւր յօնքերը: Բայց աշխատեցաւ ապառել անոր զաւակը: Ու մեծցուց անիկա իժի այդ ձագուկը, անոր մէջ ատելով անհնարին տուելութեամբ մը պոռնիկ անոր մայրը, նոյն առան իր տարիւնը սիրելով անոր քարակուկ մարմինին վրայ: Ու այս հակամարտ զգացումներուն ներքեւ, ան սկզբանքը սեղմեց չխեղդելու համար իր մայրներուն մէջ:

անոր պիտիտիկ վիզը: Ու ան իր օրերը քիչ, պզտիկ, չորացած դատա, անկէ առնելու համար անորակելի այդ գորովանքը որ մեծ մայրերէն կը ծօրի, ու գրեթէ անսանկի գոյի մը պէս կը պառտի պզտիկ աղջիկներուն շուրջը, զանոց պայապանելու համար աշխարհքին շարերէն: Այս պէտով որքը, բոլորովին անձքը կը զատուէր մեր առջեւ միւս, մեծ մօր մը շունչը անցած մանուկներէն:

Ու անիկա իր հեղինակութիւնը, փառքը, նոյն ատեն սիրտը գործածեց պզտիկը գիտցնելու: Դրացիներուն հարսները, հեռու հարսները շապարակցին իրենց կաթը անոր թոռնիկին: Ան վաթսուէն հեքը դժուարին մայրը հղաւ: Իր շխտակութիւնը, որ համբաւ տւէր գեղին մէջ, ան արժեցուց այս անձկութեան օրերուն: Զթոյլաւորեց որ օտարին կիները փնտրին իր մեղաւոր չեմէն, նոյնիսկ բարիքի համար, վախճալով իր գազան աղէն, ու ձիւնին ու բուքին խանձարուրքը տարաւ անոնց ծիծերուն: Իր միւս աղջըք ու աղջիկներուն զիջում ալ չըբաւ, անոնք որ հաճի Ստեփանին ցայթակցութեանցը համար կտրած էին իրենց քոթերը պոպկեանական տունէն:

Ու աղջիկը կը մեծնար: Ու քանի կը մեծնար, նոյն թափով կ'աճէր տառապանքը, որ պառաւին հոգին երկուքի կը բաժնէր — օհ, դժոխային, ոճրապարտ գաւթի մը, ուր անոր մայրը ամխացած կուռքի մը պէս ամէն օր կ'ընդունէր անէծքն ու հայնոյութիւնը կեանքէն ալ անդին: Անոր հոգիին այդ մասը իր ժակրին ուժգնութեամբ կը սեւեւորէր անոր հոգիին միւս մասը, ուր թոռնիկին գուրգուրանքը, պաշտամունքը կը ծագէր, աղուոր ու լուստո:

Պզտիկին մարմինը եղբրական հաւատարմութեամբ մը կը հաւաքէր տարրերը այն կախարդութեան, որ մեղանոյին քայլերուն հետեւեր էր իրր անոր ստուերը, իբր անոր գեղեցկութեան արտաքինացումը: Ու քիչ քիչ կրկնաւեցած մեղանոյին յատկանշական ու զարհուրելի գիծերը: Ծառ կանախէն, վնցի դուռներուն, անիկա արդէն օրբազան մուշտակի մը պէն հագած էր նոյն գալուզ մորթը որ միւսէն

դուրս բանով են շիներ ով դիտէ ո՞ր վնուկները, երբ անոր ժոյնքին համար այդ հատած գեղինը ու կրակի պէս ճերմակ գոյնը իրենց մոգական գաւազանովը խաւներ, շաղեր ու անցուցեր էին անոր օսկորներուն: Ոյգքան փոքր, անոր այտերուն վրայ միւս կտրծու լեզու կ'ելլէր ու մանչերուն ակաւները կը կանչէր կարմրելու համար: Աւելի հեքը, քոնի մը գոյն փոխելով, անոր մաշկը մասն նոյն այն գեղինին մէջ, որ հիւսքերուն խորը կակուղ ու խնդք ծփանք մըն է մեղաքսի, բայց քակուած պակերուն աշխարհ մը խռովք կը ծօրէ: Ու մանաւանդ խնթիքնոյ կամարը յօնքերուն, կտրծու վնուկի մը պէս օսկի դանակով փրցուած մեղանդէն ու հոս անցուած նոյն օպանոցով: Եօսի գրիչէն քաշած յօնքերը որ ճիշդ իրական կնիկ մըն է, մերկացած ու խնդրինքը ցոյցի դրած, աչքերուն վերեւ Այապապուրութիւնը եղբրապէս արագաւ էր ծօր ու աղջկան համար: Ու նայելու, խնդալու, պակուցները շարժելու, ծամծրմելու միւսնոյն ձեւերը, որոնք օղէն ու կողմէն, աղջը երեսէն ու այրերուն բերաններէն համարձր կը կարեն:

Նշանեցին անիկա, հօրը պնդումով, գեղին մէջ նոր բուսած քաղիքէն մէկուն, Զաքարեան Զաքարին:

Զաքարեան Զաքարը: Ան՝ որ հոգի Ստեփանին քով սկսաւ իր ապարէզը, անոր ծխախոտի բեռներուն հսկող ու առաջնորդ՝ Ողիմպոսի կրիճերէն Ուշագի դաշտերը իջնալու ատեն: Հաճին երկու նալուածքով կրցած էր գնահատել այդ վայրադ, հուժկու, բռնած տեղը անպատճառ փոտաղ երիտասարդը, որ որսի, գողտթեան, մաքսանկեղութեան բոլոր վտանգներու դիմաց երկան բերաւ անտառի կորով ու անմահ սառնութիւն: Աւելի՛ նսխալ հաշիւ, ոյսինքն պէտքին առջեւ նահանջի գիծում, բան մը՝ օրուն երբեք չկրցաւ վարժուիլ իր վարպետը: Աւելի՛՝ անգթութիւն մը, որ զինքը խուլ ըրաւ մորթուելիք կնիկներու լաց ու կոսածին երբ զրկուեցաւ պատուհասելու մոտանիւ վրան մը լեռնարնակ Թիւրքմէններուն: Ու անոր այս ներքին կարծրութեան փոխարէն համեստ, բոլորովին պարզ արև

արտաքին մը: Զերեալու, չհագուելու, չտպաւորելու վճռական կամք մը: Ան մաքուր եղաւ, աղջկան մը պէս, բոլոր այն մեղքերուն մէջ, որոնք իր վարպետին կարասիները կը հետապնդէին: Զգոյշ ու արհամարհող եղաւ պոռնիկներու դէմ: Ու մերժեց դարձեալ ժողովները տանի կիներուն, որոնք եթէ տաղիւն օրէն չաւանցին գինքը, բայց բնազդով փնտռեցին անոր կրքոտ, կատաղի անասունի վայրկեանները: Ոչ մէկ գինով սաք նետեց նշանածին տունէն ներս ու հարսնակի պէս կը կարմրէր երբ նազառառակ^(*) կ'ըլլար: Ու անոնք իրարու չզգան մինչև պսակին օրը:

Այս ժառանգութիւններով, այս մարմինով ու այսքան հեռու, գրեթէ չէղձ նշանածով մը Հայրապետի նազիկը դիմաւորեց իր հակառակորդը, հակառակ մեծ մօրը բոլոր զգուշաւորութիւններուն, ձիշգ է ար անոր հայրը, տեղի տալով իր մօրը Թախանձանքներուն, տակի չիտակը իր հոգեւոր ազատ ունենալու համար չըրիրաւ նոր զգուշիկ մը, Հայրապետի սօսխը աղտոտելու (պառաւին ըմբռնումով հարսները ընդունակ չէին սարիշ բանի), բայց երեւք մօթի չըրաւ անոր միւս թելադրութիւնները: Անիկա շարունակեց Ուշադի դաշտերէն աղտոտ ու բարակ ձիւտներ իր տունը Թափել: Գեղը կը թընգար, երբ այդ նրբազգի ձիւտները ձիերուն պսակազարդ Թամրին վրայ վարանոտ բայց գրուիչ, կ'անցնէին մեծ փողոցէն ու կը մտնէին հսկայ տունէն ներս: Անոնց հետ կը խմէր ու կը պոռար մինչև լոյս: Գեղացի չէր ուշացած իրականութիւնը սարվելու: Ու աղտն ու մեղքը չէին սղմեր տանը բակին մէջ ու դուրս կը պոռթկային: Ի դուրս իր մայրը, կըսէին թէ առջեւն էր, անոր ներկայացուց ընտանիքին անունը, սօսխին պատիւը, արջիկ աղուն աէր ըլլալը, ու բողբոջեց մանչու պէս հագուած այդ կնիկներուն անլուր գայթակղութեան դէմ: Հաճի Ստեփան սչ մէկը մօթի ընող մարդը եղաւ

(*) Նապաստակ ըլլալ՝ երբ նշանուած մանչն ու աղջիկը, որոնց արգիւտած էր իրար տեսնել, անակնկալ կերպով մե դէմ դիմաց ելլեն:

ՄԱԹԻԿ ՄԵԼԻՔԻԱՆԵԱՆՑ

Ն. Ա. Ն. Ա. Ն.

Ներկայ վէպը (ինչպէս այն միւսները, որոնք լոյս տեսան «Հայրենիք» Հանդէսին մէջ Հաճի Մուրաթ, Հաճի Ապրիլիան գլխատուած տիպաբաներով, քանի որ շարքին ընդհանուր վերնագիրը՝ «Հայրիւր Մեկ Ցարուան» կը գտնենք միայն «Յուսարեքի» մէջ հրատարակուած երրորդ ժողովեան վրայ (Արիւլանէ Եֆէմեթ) հասնուած է, ըսել կ'ուզեմ՝ անջատուած «Միացորդացի» երկրորդ հատորէն՝ «Արիւլի» ձամբով:

«Միացորդացի» ստեղծագործութեան մէջ վիպային իրադարձութեան հետզհետէ ընդարձակուիլը, ծանրաբեռնուիլը, յորդումը գլխատու պատճառը կազմեցին տառանձնացման, ձագարագործին մէկ խաղովը. նկուղի մը մէջ գառազեղուած այդ մարդերը շատ բարդ իրողութեանց հանգստեցնել էին: Կեանքը այդ մարդոց վրայ տառանքին թէև հանգուանադիպ ողբերգութիւն մըն էր: Բայց «Միացորդացի» հեղինակը չէր յաւակնել աշխարհներ նուաճել: Այդ գլխատու նկատումն է որ թելադրեց անջատումը:

«Միացորդացի» Բ. հատորը, «Արիւլի» ձամբով, պատմած է Մաթիկ Մելիքիսանի նախնի այն կենսաշխարհը, որ կը պատկանի

գեղին մէջ: Ու մօրմէն դուրս ոչ մէկի պիտի ներքը նման համարձակութիւն մը: Տէր Նիկիան, իր աղայութեան ընկերը, մէկ անգամ անոր յիշեցուց մեղքն ու վարձը ու առաւ բերնին չափը: Այլ ոչ մէկը կար այդ յանդգնութիւնը փորձող փեսացուն որ լուս կը ճանչնար, աւելորդ սեպեց աստնի ձեռնարկ մը: Ու անսանձ, ու անվախ, ու անպատկառ, ու ահաբեկ թմրուկ առջին, զուգահեռ առջին, գինով ու մոլեկան, ան պարտեցաւ այդ «մանչեքներուն հետ, գեղին փողոցներէն, պարեւով, պոռաւով, գլտորեւով, խայտառակ, խննչ ըայց ցանկայարարոյց:

անոր ձերբակալման, հարցաքննության և նահատակման պարտազանեցուն: Ներկայ վէպը կու տայ Մաթիկ Մեղիքխանեանցը, առնցմէ առաջ, Եւ որովհետեւ մէկ հասիկ մարդ աշխարհ մը աղգմունք է և հակադէմոնաք, կը հասկցուի թէ Մեղիքխանեանցի առիթով ես ըլլամ փորձուած այդ աշխարհը նուաճել, ուժեղութեամբ ներքին չափով: Կը յայտարարեմ թէ անիկա նարովի անձնաւորութիւն մը չէ, վիպային գործողութեան մը համար յղացուած և հանադերձուած: Թէ՛ ներկայ հատորը, թէ՛ Մաթիկին պատկանող ՎՄԱԿոյորդպաճի մասերը կը պատմեն ստոյգ իրողութիւններ որքան վաւերական անձնաւորութեանց ապրումները, անչառ երթողութեան որոշ վիպայնացմամբ: Մենաց որ մեր յեղափոխական յուշագրութիւնները ինքնին ընդարձակ մթերք են ապրումներու որքան անձնաւորութեանց:

Վիպասանը, մեր օրերուն, զուարճացող մը չէ: Անիկա ունի այդ հասարակ դերէն վեր յաւակնութիւններ: Առնցմէ են ուխտաճիւղերու հարցադրուած մը (Պալլաք), հողիներու առաւելալում մը (Տաթոյնաքի), ընկերութիւններու բնակացւումներուն մը (Զօլա), կուրուած երկրամասերու վերագիր մը (Մարտէի Փրուստ): ՎՄԱԿոյորդպաճի հեղինակը աւելի համեստ է ներկայ հատորին մէջ:

1900ը մեր ժողովուրդին այն աշխարհն է, որ արեւմտահայ գրականութեան մէջ հազիւ թէ գալուէ անդարդարձ է արձանագրած: Գրական չքեղ սերունդ մը է աւելի քան նոյնական, շատ ծառայուն, անեղ իրողարձութիւններ մեղի կը ներկայանան այսօր, կարծես իրարու անհաղորդ եթէ ոչ կանակ գարձուցած: Չիմ խորացներ վերլուծումը, պատճառներու ազդեցիկներ առարկայի տու: Նպատակս է զգնել, առանձնացնել այդ սերունդին (որ գրական, գործօնական, մարտական իր երեսներով ինքզինքը կը պարտադրէ իմ մտքին) քանի մը ամուր գիծերը հոգիէ և միտքէ, ու այդ առիթով քանի մը հասարակականներ (tableau synoptique) այդ ժողովուրդի հաւաքական ապրումներուն: Անչառ ծանր աշխատանք է ասիկա, որուն ըլլալով մէկ հասիկ մարդու զգա-

յութեանց գումարձը, կազմուած այնքան զանազան բաժիններէ:

ՎՄԱԿոյորդպաճի Գ հատորը, Վիժնա, յոյս չունի որ ըլլայ նուաճելի այլեւ նուաճած իմ ուժերէն: Իր կեանք մէջ կօրուած, կործանուած այդ գործին հակայ առջին է ասիկայն որ դեռ կը յամուրի ու կը մշտն գիտ, գէթ հատուածակի՝ իմ պարտքին վնասման:

Մաթիկ Մեղիքխանեանցը ճանչցայ անձնապէս, կեանքի գրեթէ սեմին, ինչպէս կ'ըսեն:

Իր ընկերովը հետ, ան ըրաւ ինծի հետ իր հանդիպումը իբր յեղափոխական անանկ օրերու, ուր այս բոլոր լսող ազնայիններ ինչ դատապարտելի էին մահուան: Մեր ժողովուրդը — հոս՝ նկատի ունիմ Պոլսամերձ շրջաններու հոյսութիւնը — կարծես, այս դարուն սկիզբը մեղքը կը քաշէր ջարդուած չըլլալու: Անոր գլխուն յօրինուած էին պայմաններ, որոնց չէին մտածած ինչ ու նոր յաղթական ժողովուրդները իրենց գերիներուն համար: Պէտք չէ սխալ կշռել տարողութիւնը սա հաւաստութիւն: Մենք չենք պարճանար չունեցուած ազատութեան մը սոսոքի, մարտական փառքովը: Բայց կը ճշգրտէ ուրիշ ստուգութիւններ: Ինչ որ 1900ը ըրաւ ամենէն անարգ, տխուր գերութիւնը մեր պատմութեան, բացառելի է թրջական բռնութիւնն աւելի մեր հոգիին բացառիկ մէկ բարեխառնութեամբ: Կը հասկնայինք որ գերիներ էինք. բայց ողբերգութիւնը հոն էր, որ կորսնցուցած էինք գերութեան իմաստը, զգայարանքը, նման չըլլալով մեր պապերուն, որոնք կը հասկնային գերութիւնը, երբ երբեք չէին ընդունել իրենց գերի ըլլալը, քանի որ իրենց հոգիներուն խորը, չքեղ՝ կը բազմէր իրենց ցեղային գերազանցութեան պատգամը: Յետոյ, չէինք հասկնար աւելի տարրական ճշմարտութիւններ: Մեր հոգին, Պոլսամերձ շրջաններ ու Պոլսի մահաւանդ, լայնօրէն իւրացուցած արեւմտեան գաղափարաբանութիւնը, ալ չէր սեղմուել ըլլալու այն ձեւին մէջ, որով եղբի էին մեր պապերը թուրքին հետ: Իմ մեծ հայրս թուրքն էր առաւապեր: Բայց իր թուր աշխարհ մտաւ բուրձն ապ-

րելով: Ձեռք դիտելով, պատմածնեմ տեղ մը.
— մասնակցութեանս ամենէն հեռուստոյ յուշը
ծնծն է, զոր կերտայ թուրք գիւղի մը
բազմիկներն մէջ: Ես մօրս գիրկէն չէի
բաժնուած տակաւին: Ու ինծի քարակից
մասնէ մը զիս փութը էր գետին: Մայրս
չորացուց իմ կակիձը բայց չէր ցուց անոր
հետքը իմ լման կեանքին վրայէն: Ինչ
ըրկը էի այդ տղուն:

Մեր յեզափոխականները անշուշտ թէ
ինծի պէս գիւղէ մը չէին գար: Անոնք
Գաղիսէն էին, Ռուս էին, Գերման էին,
Անգլիացի էին: Բայց մեր ժողովուրդը՝
նրինովէն արեւելէ: Աս էր որ չըրցանք
զգալ:

Գիտի զգուշանամ, որքան կարելի է,
դատաւարութեանս քանակէն: Այսօրուան մեր
հոգեվիճակը շարունակութիւնն է այդ օրե-
րու գաղափարաբանութեանց: Շահուած:
— կայ կէտ մը, առ ալ՝ մեր գիտակցիւն
է մեր պատարանքին: Ազգերու երջանկու-
թեան, պատմութեան հմտագրականե-
րուն ըստբանաւոր մեր յարուածը հերքե-
ւեցաւ նոյնիսկ այն ազգերէն, որոնք ա-
ռաւ ճարտարապետութիւնը դատախաճեր
էին մեզի: Ու ինչ ուսուց վճարեցինք ոս-
խեղճ փորձառութիւնն ալ, զոր լաւ կ'ը-
նենք իրարու դէմ երբեք չմտածելով շա-
հագործել: 1900 ին, գիտակից ոչ մէկ
պատանի երկու կարծիք ունէր պատմու-
թեան երազին դիմաց: Այսօր ճեղքուած
է հոգիամը: Հիմա, մեր շլմորումին մէջ,
մեր յիմարացումը մեզի մատչելի ընելու
համար, իրար կը հարուածենք, խելքի
տառաբանեաներ խորատկելով իրարու
գլխին, իրը թէ մեր աղէտը արդիւնքն
ըլլար այդ տախտակներէն մէկ քանիին:
1900 ին, պատանիներս հեռու էինք նման
որդապիղծ մտածողութիւններէ:

Գտնէն վար էի ես այդ օրերուն,
ու նման այն հազարներուն, որոնք իմ
գեղիս ու չըլանի միւս գեղերուն մէջ կը
վարանէին բաժնուել պատանութիւնէն,
քանի որ իրենց օպտոտը աշխարհը գեւ-
հիկ խանութն էր արեւմտեաներուն և կամ
կրծուած, կտաւած, զոգուած հոգին
չնորը, ուր արին պիտի թափուէր պա-
տու մը հացի համար: Մտքէ ոչ մէկ փոր-
տաւութիւն, քանի որ թաղային վարժա-

բան մը և տարի մըն ալ վանական քն-
թացք (Արմաշի Դպրեվանքին առաջին
գաւառարանը) մը միայն ունէի ինծի իրը
մթկնը: Վանքի այդ տարին գեւ կը թա-
փաւէր ետեւս, իմ գիւղիս մէջ, կ'աւելի
այդ տարին, ուր կը յիշեմ օրինակած
ըլլալ հարկուէ աւելի տետրով, օրոնց
կէսը նիւթ ունէր, որքան կը կարծեմ,
Աւետարաններուն մեկնութիւնը, մէկ չոր-
րորդը՝ ծանծաղապատում, Թոգոյն, ան-
խելք վերակազմութիւնը մեր Եկեղեցիին
պատմութեան, ցրուած ուսանց ոճի, ա-
ռանց հօգիի, պարզ անուններու և թուա-
կաններու խաղարկութիւն, Աւելի վերջը
այդ պատմութեան հեղինակը (Ազգայապա-
նուսը, Օրմանեան Սրբազան) գէշ աղէկ
կըլանի մը ճարեց. վանքի իր Թոգո-
վարդին իրական կեանքին հետ հաղոր-
դակցութիւն մը գտաւ, մեր պատմիչները
իրար այդ, այսինքն կեանք կարգաւոր
թէ վիճանացիներուն նման իրրեւ քանա-
ւորական մըքանքի կրկն: Հարկաւոր
այդ էջերուն մէջ ես ատենցի այդ պատ-
մութիւնը, այնքան խորունկ էր ձանձ-
րայմը բնի ըստով այդ մտայն, անկասել
պատմութիւն: Սերտուն լման տարին
պէտք կ'ընէ, այդ օրերէն առդին, որ-
պէսզի քրտագործէր իմ մէջ այդ օպան-
նող նողկանքը, փարատէր ատելութեան
ժանգը ու ես հապկայի, սիրէի, խան-
դավառ ու հպարտ, իմ ժողովուրդիս հո-
գիին այդ անզուգական հանդիսաւորը,
որտառուչ, քաղցր, ցեղեցիկ, ժանաւանդ
իրու: Ու խորհիւ որ որդագրութի սա-
բախը զլացուած է շատ շատերու: Հա-
րիւր տարի առաջ, օտար Եկեղեցիներ կը
հրապուրէին մեր Գեղոյ միաճերբը: Յի-
օուն տարի առաջ, Եկեղեցին դադրած էր
ինքիւրէն: Եւ սակայն հոն էր, է անիկա,
մեր մաքուր պատմութեան խորհրդանշիչ
խառնութիւնը: Ոչ իր տեղի՝ հոգեւոր պա-
գաթի, ծէսի, պաշտամունքի, առնոցազն
չէնքի, կառոյցի հանգէտ, այլ իրրեւ մար-
մին, գոյացութիւն՝ կազմուած մեր գա-
րերուն ամենէն ազնիւ տարրերով: Ու այս
տարրերը ձայն են, տրիւն, ժամար,
սոկի, Կաղարած ու բնիկ, մեղք ու ապաշ-
խարանք, յոյս ու երազ, առաւելանք և
սփոփանք — բոլորը մարդկեղէն հաստատ

տախտակներու, ձևերու վրայով, Մեր կողմէ յօրինած, քանաձևած հակազդեցութիւն՝ մեզ ընկենող օրէնքներուն դէմ, մեր ծարաւին՝ արդարութենէ, բարութեանէ, խաղաղութենէ, երկիւթէ, Դպրեւ-վանքի այդ տարուան մը դասերէն իմ մէջ միակ անուն մը կ'ապրի այսօր, եպիսկոպոսի մը անունը՝ Ալլիբանու: Ու չեմ ալ գիտեր թէ մը հրաշքը միջամտեց, որպէսզի այդ ժէկ հատիկ բառը սպառէր ընդհանուր սուղումէն . . .:

Քսանը ըէի մտած եւ այդ օրերուն: Ահաւոր տեսարանները իրենց չարիքը տարածեցին մեր հին մատենագիրներէն իմ ընթերցումներուն ալ վրայ: Կարծես նոյն ապիմատութիւնը նաեւ արակց բարեխառնութիւնն էլ: Եւ մեր պատմագիրներուն (աւելի վերջը մատենագրական հետաքրքրութիւններս պիտի յաջողէին սրբագրել պատանեկան այդ ապաւորութեանց անարդարութիւնը ու եւ պիտի հասկնայի մեր մատենագիրները, իրենց քօլօր մեղքերուն հակառակ, զարմեալ իր փայլութիւններ, միշտ իմ ժողովուրդէս, զոր իր գծրախառնութիւնը կ'ընէր կրկնապէս սրտառուչ ու յանկուցիչ): Ուրիշ արդարեւ պատանիները իրենց անցեալէն ոչ թէ կը վառնալէին, այլ կը փառելէին: Մեզի համար հակառակն էր որ տեղի կ'ունենար, վասնուած այդ աշխարհէն, ստիպուած էի գառնալ ներկային: Այդ ներկայն՝ 1900ը: Կատարուած էր մեր մատենագիրներէն ողբացուած աւերածներէն մէկը, անոնց չափ ընդարձակ: Ու մասնաւոր թուղթերէ վեր իրարմանութեամբ մը: Այդտեղ քառած էր մեզի: Տեղ մը պատմեր եմ թէ ինչպէս Աստուածածնայ տանին թաղօրդ մէկ գիշերին մեր գեղը վազած էր ժամ, արդարի մեղաւորի բաժնած՝ կրակին լուրը, ձէթը որպէսզի անով օծուած՝ այրէինք, թըշնամիրին չյոռնանուած համար: Այս բաները կը պատմուին գիրութեամբ: Թող բախտը խնայէ ձեզի ու ձեր զուգընդներուն զանոնք ապրելու անորակելի պահը:

1900էն քիչ վերջին էր, վանքէն փախուստի հետեւող քանի մը տարիներուն, որ ինծի արուեստա խելովուտ լլլալ մեր ճակատագրին: 1915ը յատկէ չէր անշուշտ իմ մտքին: Բայց աղէտ մը կը յօրինուէր:

Մօթիկ Մեղիքսանեանցը կը լրացնէր, իբր հեռու հայրենիքին կենդանի պատկերը, իմ պատանութեան խաղ շրջանը, զիս դարձնելով իմ ժողովուրդիս իմաստին, շատ աւելի պարզ, մարդկային ճամբով մը որքան չէին կրցած ընել ատիկա Արամայի վանքին հարեւրաւոր տեսարանները:

Կու տամ Մօթիկ Մեղիքսանեանցը: Կենդանագիրը կաղմուած է անձնակառու, ամբողջ ու հարազատ տարրերէ: Ապրեցալ հետը երկու շաբաթ, զիջում՝ զոր չէր ըրած ուրիշ ոչ մէկ անի, Մարգն էր որ կ'երեւոր, կենալը, գործելը, աշխատելը՝ ուրիշներուն փառասիրութիւն: Իրը՝ ճեսնել, ճանցնալ, սորվիլ մեր ժողովուրդը: Մանուկ մըն էր, հակառակ մեծ զարգացումին: Մնացած էր հայ, Մոսկուայէն մինչև իմ գեղը: Գիտէի վտանգը որ կաի էր գիրտուն ու յուսահատ բան էր ատիկա արգիլել չկրնալը:

Ինչ որ կը պատկանի պատմական հարազատութեան իր ու ընկերոջը անհաւատալի ողբականէն, այսօր չեմ ենթարկեր մասնակրկիտ հետազոտութեան: Մեր յեղափոխականներէն շատեր պատմած են իրենց յիշատակները: Այդ էջերէն յառնող ընդհանուր տպաւորութիւնը շատ մօտիկն է անոր, զոր եւ ատի Մօթիկ Մեղիքսանեանցէն: Ու այդ մարդերը մէկ չեն, տասը չեն, հարիւր չեն, այլ հազարներ, որոնք կովկասէն ժամանած կամ ոչ՝ ելան մեր իսկ հողերուն ընդերքէն ու պարտեցան մեր լեռներն ու անդունդները ու պատկուեցան Վերկայից պակովք, ինչպէս կը պատկերեն միշտ գիրքերը: Այսօր չեմ հարցնիր ինծի անոնց ցեղաբանութիւնը: Մօթիկ Մեղիքսանեանցն ու ընկերը մեռան բանտին մէջ (ՎՍՏԱՅՈՐԴԱՅԳԻ Բ. հատորը, Վերկայի ձամբով, կու տայ այդ նահատակութիւնը լրիւ): Թուրքերը արդարութեան ծառուն ունին, արեւան ծառաւ չափ զօրաւոր: Ընթերցողը կը զրկեն Վերկայի ձամբովին:

Այսօր, մշտնաւարջն հեռու, յիսունէն՝ շատ վեր, երբ ազատ երկրի մը մէջ կը մօտենամ այդ մարդուն, այդ օրերուն ու մասամբ այդ պատանիին ու լարակից

աշխարհներուն, անտրեկում մը կը պաշարէ զիս: Պատուան տարի առաջ, այդ պայմաններու ճնշումին գինովը, ինծի համար դժուար հասկնալի այդ մարդը, այսօր ալ չէ դադարած անկտրելի ըստելու չափ դժուար (հասկնալի) մեռել: Հայրենիք Հանդէսին (Ամերիկա, 1922էն սկսող) մէջ լոյս տեսած հորիւրաւոր յուշագրութիւնները գեր ունեցան սակայն: Վերջի վերջիստեանց (ներկայ հասարակ) չի նուաճեր անշուշտ հայ յեղափոխականը, իբր տիպար ու միտք, բայց կու տայ թեւադրանք մը այն զգացումներուն, վիճակներուն մասին, որոնք մերը ըլլալու էին այսօր, բոլորովին տարբեր անոնցմէ, որոնք մեր ամենուրեք սեպհակոնութիւնը, միան ու սկզբն են դարձեր այժմ, երբ անկողնոյ բացատրելու մեր աղէտը. ասոր պատճառներն անոնց ճարտար մեր միտմիտ յիմարութիւնը կ'ալեւորեն (բառը՝ հին իմաստով) ու իրարու գլխուն կը տեղանք ոչ միայն մեղադրանք՝ այլեւ անազնութիւն, մոռնալով այն բացառիկ իրականութիւնը, որ այն ժողովուրդին գերագոյն ապրումն էր յիսուն տարի առաջ, մեր գերութեան տարատարածի վերեւ անկարան պատատուը՝ աղտոտութեան երազին, պարզ, իրու, ամենուրեք խոսող նոյն ասան: 1900 ին, ըսի, Մարթինները հազար էին, սկսած մաքսի բեռնակիրէն մինչեւ ամենէն մաքրատաղանդ գրագէտը, ինչպէս հազար են ու աւելի այսօր մեր գաղութները երկպառակող, քառահարձող մեծափառ ճէրները, որոնք գաղութները կը խաչեն, ամէն օր քիչ մը աւելի, կոնակներն առած աս ու ան հաշուետախտակներու, մէկը միւսէն պզտոր, ամէն երանդէ դուաճանութեանց հազցնելով գոյնզգոյն պատաստուր աս ու ան գաղափարականներուն:

Ու եղած է, աւաղ, իմ ալ պատանութիւնը, որ նոյնքան անկտրելի կը թուի որքան իմ ծերութիւնը, երբ իմ աչքերը կ'իյնան իմ շրջապատին ու թիզ մը հազին, որ կը սպասէ իմ տառապանքիս շիջումը ընդունելու: Ո՛վ կանաչօրակ գարունը մեր գերեզմանին, ուր խոտը չէր գիտեր մեռնիլ: Ու՛ որ լալկան, հոտած, որորոտ չորութիւնը սա սուրբ որակուած աշխարհներուն, ու մրկած, կռնած ա-

մայրի ազնկաւոր հանդէսը, ուր մահն իսկ կը վախնայ ինքիբմէ: Ու ճիշդ է ասիկա դարձան հազեղէն ալ մարդին համար: Ինչ որ գաղթատանն է այսօր, ամբոյն է մարդոց՝ որոնց խցուած է ամենէն խորունկ զգայարանքը, ան՝ որով ժողովուրդ մը ինքզինքը կ'ըլլայ, ասկէ ուժ կ'առնէ և ալ թէ զայն կը ջանայ քանդել, իր մէջէն, ամօթ մը պակաս տեղաւորելու համար խղճի սեմին: Բացի Ամերիկաներէն, եղբի եմ Սփիւռքի բոլոր հոս ու կարեւոր կայքերուն: Սղեր եմ մանաւանդ ամէն գոյնէ ու խաւէ մարդոց ոլորտներուն: Ու ամէն տեղ մարդիկ նոյնն էին: Ասիւնք՝ իմ տարիքիս մօտ, վեր, գերեզմաններէն մերժուած, աշխարհնաւում ու զարգացողներ, գործ այդ աշխարհը կը ջանար պատուարել թերեւ իրենց գերագոյն մեղքը, իրենց յիշեցնելու չափքը յաւերժացնողներ նկատելով: Ողբերգութիւնը յիշուէն վերերուն, օտար, ուրացուած ու հերձուածող: Ու անոնք որ հասեր էին քառասունի դռներուն, մարդեր էին, Տանթէի քառարանին արժանի, զրկուած ըլլալով օրէն ժողովուրդի, անազնութեան, հոգիի պատկանելու բարիքէն կամ չարիքէն, քանի որ հոգի կազմելու իրենց շրջանը ծախեր էին անապատին ու ջարդին, ու կ'ապրէին մոռնալու, միայն ու միայն մոռնալու սարսափէն հաշտական, իրենց գլուխներուն գինը ասրատափով մարտել ջանալով ու չկրնալով: Քսանին ու երեսունին մէջ՝ տեղ ժողովող տարրը ինծի կը թուի բոլորովին նոր, օտար ժողովուրդի մը պատկանիլ: Այդ աղաքը կը խօսին ու կը գրեն երկրին լիզուն ու կ'ապրեն, բայց կ'ամչնան իրենց արեանը լիզունէն:

Վերջապահաբար կ'այտնութիւն մըն էր: Այդ վկայութեան մէջ տախտակ մըն է Մարիկ Մելիքստեանցը: Իր առիթով ես կը ներեմ միտ մը բան աղատել դարձեալ մեր պատանութեան աշխարհէն:

(Յաւելուած «Մեծագործացի» ԱՐԻՆԻ ՃԱՄՐԱԿ հատորին)

ԴԱՆԻԷԼ ԿԱՐՈՒԺԱՆ

(2080150)

Դասինէլ Վարուժանի գործը քերթո-
ղական անխառն վառտակ մըն է. ու այդ
խնկ հոնգամանքով արեւմտահայ քնարեր-
գութեան մէջ ունի բացառիկ նկարագիր։
Զիմ կրնար, իրեն չափ ու թեքու իրով
ուսելով մտուած բանաստեղծներ, որպիսին
են Պ. Դուրեանը և ռւբիներ, որոնց
տաղանդը համագոր ըլլար իր տաղանդին
(Մ. Միծարենց) եզր ռուննալ ուսուցման
բելու համար իր դէմքը, թէ և երկու ա-
նուններն ալ պատկանին անխառն քեր-
թողներու նոյն ընտրեալ փողանգին։ Ա-
սիկա անոր համար, վասնզի վարուժանի
գործը տրբողալիս մըն է, ուր կը մոնեն
չատ կարեւոր ազդակներ, իւրաքանչիւրը
մինակը բաւող բանաստեղծի դէմք մը
փրկագործելու։ Արդարեւ մօտ երեք քա-
ռորդ դար անցեր է ճՏրտունջքին (Պ.
Դուրեան) օրերէն։ Գրականութեան պատ-
միւը Դուրեանի առադարունին մէջ կը հաս-
տատէ այսօր ինչ որ իր ժամանակը տե-
սեր էր ու քիչիկ մըն ալ կը ծանրանայ
Դուրեանով արմատ առած քերթողական
ըմբռնումին։ Անկարելի է այդ տաղերէն
վերակազմել Զորթօնքի Սերունդին հո-
գական պատկերը։ Անոնց կը պատմեն
ամէն ժամանակներու մեծ բանաստեղծը
ու այդքան։ Պարագան գրեթէ նման է
Միծարենցին։ Բայց գրականութեան պատ-
մութիւնը պատմութիւնն է ժողովուրդի
մը ամենէն տարածուն, խոր, բախտորոշ
ապրումներուն։ Քերթող մը որ ըլլար
բաւական գօրաւոր այդ մէկը իր մէջ
տաւելու ու գաննել իր ձեւով յանձնելու
ապաւանի տաւաններու, անիկա այդ խնկ
բարեբէին համար պիտի բարձրանար բա-
ցառիկ արժէքի։ Ասիկա զգացեր էի, մօտ
երեսուն տարի առաջ, Վարուժանի գոր-
ծին հանդէպ (դեռ անիկա հեղինակն էր
Ճեղդին Սիրտըն հատորին) իմ ապաւորու-
թիւնն քանանաւ տուն։ Ու գայն յայ-
տարարած մեր օրերու քերթողութեան
հզօրագոյն դէմքը։ Անկէ անդին շատ բան
է փոխուած մեր հոգիներէն։ Մեր քնա-

երգութիւնը կնիքին տակն է մեր ճա-
կատագրին: Ու նոր անուններու պակասը
չէ որ զիս կ'ընէ միլիտարիզմ, Այլ պա-
հասը այն ամենուն, որոնք Վարուժանի
գգայնութիւնն էին յորիներ, մեր պատմ-
աութեանը դարաւար ծորումներով ու նոր
մարդուն մէջ յառնող ուրիշ ալ զգացում-
ներով: Անոնք որ այսօր, Փարիզի գոթի-
ներուն մէջ, իրենց վրայ կամար կապող
թշուառութեան ու մէլէն կը զատեն զայն,
Վարուժանը, ու կ'ուրանան, անոր անձին
չերքածովը, հազարամիայ զգայնութիւն-
ներ, և ուրիշ ալ, աւելի անմահ տեսիլ-
ներ, ու կը ծանրանան արտայայտութեան
երկրորդական միջգերուն վրայ, մասի
փաթթելով ասոր հետադարձութիւնը,
խտուրդիւնը, չըքսիւ համար ուսման-
թիովը, անուն իրենց թշուառութիւնը
միայն կ'ապացուցանեն: Զգայարաններ
կան որոնք չգործածուելով կը չքանան
Ասոնցմ' գեղեցիկութիւնը զգալու կերպը
մեր մէջ: Ու գաղթականի հոգեբանու-
թիւնն ալ ուրիշ կերպ, այդ գեղեցիկու-
թիւնը խաթարելու:

Պաշտոնը երկտասարդ մըն էր երբ զինքը
ճանչցայ: Հակառակ Եւրոպային՝ ուրկէ
կտւ գար իր ուսման ընթացքը բոլորած,
անկիւս չըրաւ իմ վրայ ապաւորութիւն
զոր պիտի աւանդէ իր ընկերներէն, զբւ-
րաւորներէն Կ. Զարուհնէն: Գաւառական
պարզեցութիւնը, candeur անոր անձը
կը պաշտպանէր, զօրաւոր, գրեթէ քեսա-
նելի գոլի մը պէս: Ու չունէր Եւրոպան
սպառած (իր արտմութեանց աւ փոքրու-
թեանց մէջ) տղոց ո՛չ յոգնութիւնը, ո՛չ
անիմաստ սննդամոռութիւնը: Կը հաւատար-
միր արթէքննրուն, աւանդութեանց, դե-
րին, բոլոր իր ընկերներուն նման, բայց
այդ հաւատքը մտքէն պիտի չանցնէր
համբաւի պատուանդան կամ գահաւորակ
ընծայելու: Այս վերապահութիւնը, մտքի
սա համեստութիւնը, զիւղական անփոփո-
խելի բացօթիւութիւնը առաջին անհա-
կաւոր պարզախոնքներն էին որոնք զինքը
կը պարզեցնէին, օրինակի համար, Կ. Զար-
ուհնի մը, Սիմանթիոյի մը, Ռ. Զարգար-

եանի մը կերպարանցներէն, ըսել կ'ազգեմ՝
ասոնց բարոյական կենդանագիրներէն
(portrait moral):

Համեստ սա իմացականութիւնը ա-
նիկա պիտի չչարչարէր, անկէ պահանջե-
լու համար իր տարողութենէն վեր իրա-
ցունենէր, իր բանաստեղծի տաղանդին
վրայ իր հպարտութիւնն իսկ պիտի նսար
կնթակայ իր մաքին սա նիմտական նկա-
րագրին: Անշուշտ տկար էր իր մէջ գոր-
ծանութեան (action) երակը: Բայց ասոր
գիտակցիլը իր արժանիքը պիտի ըլլար
ամենէն առաջ: Կը յիշեմ մեր խօսակցու-
թիւնը Պուլտոյ մէջ: Մեծ խաղձներու
օրեր էին: Եւրոպայէն նսր էր գարձած:
Ու թրքական ռաճմանագրութեան վրայ
իր վստահութիւնը խախտեր էր Ատանայի
եղեւնով: Ըսինք իրարու շատ բան: Հաս
կը խնայեմ իր հակադրութեան վերլու-
ծումը մեր իրականութեան վրայ: Յեղա-
փոխութեան արդարացումը անիկա
վերածեր էր պաճապան արդարութեան
նչ չէր գտար թէ արքան տարբեր բաներ
էին անոնք: ... Գիտիմէնէր ճշայեմիք,
որուն կարօտը իրեն ներշնչած էր մէկէ
աւելի գլուխ-գործոց քերթումներ: Այդ
կարօտին ետին՝ խոր, անպարագրիչի
միտ ալ կարօտը, իր ժողովուրդը ճանցա-
լու իր պապակը, զոր կը ծածկէր, բայց ու-
րուն իրականութիւնը ինծի համար դուրս
էր կոտորածէ: Ասանաւին հոգին, յոյզե-
րուն, ապրումներուն արունք եղեր էին իր
պապերունը, Փոքր-Հայքի հեռուար մէկ
աւանին մէջ, — ահա իր արուեստին մե-
ծագոյն զօպանակը: Բաժնուեցանք իրար-
մէ, գէպի մեր գիւղերը: Պուլտը ինծի
համար չքեղ խաղ մըն էր, տեսակ մը
թառերարեմ: Հան իմ գտածը վար էր իմ
ժողովուրդներէն: Վարուժանի համար ալ
այդ Պուլտը ծաղրանկար մըն էր, իր
Փարիզէն վերլը:

Սերաստիոյ մէջ անիկա պիտի չփուռ
այդ ժողովուրդին: Գիտի աւանանայ հիւս-
սթափումներ, բայց պիտի օգտուի սուղ
այդ օրերէն: Աւագին Երգը՝ անկարելի
պիտի ըլլար առանց այդ մէկ-երկու տաւ-
րինքուն, որոնք անիկա անցուց այդ
գիւղական ոլորտին մէջ: Ձեմ պտտմեր

իր գառունթիւնները: Իր առմանթիւզը
կոտրած էր այն բոլոր բրտութիւններէն,
որոնք գաւառական, գիւղաքաղաքային
պայմաններուն փուշերը կը կազմէն, ամէն
արուեստագետի համար: Պուլտ գարձաւ,
Գոտնք կրկին գիւրար: Ձգեր էի ես ալ
գիւղը: Միշէն իր ձերբակալումը անոր
հետ ունեցայ ժողովի եղբայրութեան կա-
պեր: Իր գործերուն գտած ընդունելու-
թիւնը, վստահելու չափ չէր ազդած իր
արուեստագետի խղճմանքին վրայ: Հե-
ռուէ հեռու միտին կը կասկածէր իր Բու-
նին տարողութեան: Զուգեցի վրդովել իր
հակադրութիւնը, համոզուած ըլլալով
որ ամէն արուեստագետ հարկը անգամ
աւելի կ'արժէ քան ամենէն մեծատաղանդ
քննադատը: Իր հեռաբութիւնը, գիւ-
րութիւնը՝ կենսաքը գիւղեցիկ ու գունա-
գեղ պատկերներու (ուրիշ խօսքով՝ ապա-
ւորիչ նկարագրութեան) վերածելու, իր
մէջ արժատացած հաւատքը՝ բանաստեղծի
այն գերին, զոր քերթողները ներեցին
իրենց մեծամտութեան սրբան միտմու-
թեան կոնխոյ դարուն (համարթին, մա-
նաւանդ Հիւլի) և զոր մեր մէջ ահա ա-
նիկա կը բարձրացնէր արուեստին ոչ հա-
րազատ պաշտօններու (fonction), քաղա-
քական ազդակներ ու տակաւին ուրիշ
քաներ, գլխաւորաբար Եւրոպայէն իւրա-
ցումը (իր «Հիթանոս Երգերը» ամբողջու-
թեամբ պտտմութիւնն է այդ տպաւոր-
մանը), մեր ապստոմները, խանդը ու
մեր ճակատագրին մոռացումը, առանձին
առանձին վերլուծման նիւթեր կը գառ-
նան հիմա ինծի: Ու մեծ է ցաւը իմ ան-
կարողութեան, այս ամէնը պարզելու, իր
առիթով, լաւն ու վատը հաստատարապէս:
Պուլտոյ մէջ անիկա պիտի ապէ իր երկրորդ
հատորը («Հիթանոս Երգեր»): Գիտի պառ-
րաստն նիւթը ճշացին Երգընին, զոր իր
ժահէն վերը իր համակիրները պիտի
հրատարակեն: Մաս էր առած Վիեննանի
խմբագրութեան մէջ: Իր բաժանումը
խումբէն (Միհննականներ) արդիւնք էր
արուեստի ոչ թէ հակամարտ կեցումա-
նեքու, այլ տակաւն գիւրագրութեան,
Կ. Չարեանի քիչիկ մը խնոր յաւակնու-
թիւններուն, որոնք տանելի էին ինծի
ու Գեղամ Բարսեղեանին, այն մեծ փառ-

տող որ թերթը կ'ընէին կենդանի ու նորը։ Միզի համար էականը չա՛ն էր մեր գրա-
կանութեանը։ Ու այդ շատուան սիրոյն՝ հաւ-
գուրժիչի թէկուզ ծիտողելի քրմութիւն-
ներ, հերթ էր որ տաղանդը չպակսէր
այդ զիբաբգորմններու հտինը։ Ու Կ. Զար-
նան տաղանդը ունէր։

1915-ին զինքը տեսալ, զերջին անգամ Թ. Սեակի տունը, Բերա: Քաղաքը անճանաչելի էր դարձած: Ու մեկէ աւելի գրողներու մասնակցութեամբ, սեղանի մը շուրջը անխել քառակ սը զինի պարտքի վեր գրականութեան: Ու կարգաւոր էր գետն-մէր Հողը: Չեմ կրնար մոռնալ կրակը, որ ձայնն ու դէմքը առած էր իր մէջ երբ քերթուածը կը յօրինուէր, մեր աճեցունէ հիացման առջեւ: Անոր մարմինը ճշմարիտ նուազարան մըն էր: Ու բոլորու ալ զգացիքը թէ հին օրերու ներհնչեալ-ներս (inspire), տեսանողները տարբեր տեսակէ արարածներ ըլլալու չէին, քան ան որ իմա իր դրածը կ'ապրէր մեր առջեւ այդքան անգիմադրելի խռովքով մը: Սեակի կիսն անգամ, Գերմանաւուն մըն էր, որ տունի հայերէնն մը հազիւ ճարած էր իր ռուսներն սիրոյն, առնուեցաւ բառերուն այդ կրակէ շապիկին մէջ ու լացաւ, վստահ եմ, առանց հասկնալու թէ այդ բառերուն մէջջէն մենք, հայերս, ինչ ահաւոր, ինչ զաղցր, ինչ անհուն բուռն էր ծծէինք: Իր առաջը գոյնն էր միայն բառերուն:

Խղճամբար էր իր արուեստին հասկա-
ցողութեան որքան գործադրութեանը մէջ։
Կը սրբագրէր անդադուր, գտնելու համար
մատույկաբար, զոր քերթուածը կը թիլա-
դրէր իրեն, դեռ չհասանելով։ Ճեղքի
Սիրտընին նախկինայնք կը խորհրդանշէ
այդ վիճակը, երբ մեղքովար, հրաշքի
քերթոյք կը մտնէ ներս ճնախորհակա՛ն։

իր արհեստանոցէն, ճկը փակէ փեղկերը՝ արևին ճաճանչներուն դէմ, ու կը քանդակէ ... միշտն որ մարմարին ծոցէն ծողիկէ գլուխը կնոյլ մը: Իրեն համար ալ ճիշդ էր ստեղծումսին ստ յարայքը: Միշտն իր մահը, սահղագործը երկունքի իր ասպը տարինկը անկիւս դասական գեղեցկութեան մը մը արգիւնաւորքն, չքեղ անպատասան մը պարբերականութեանը պողպարերելով իր անձան ընթըը, առանց անպարտանքի, առանց տենդի: Ինչ որ կկանգը պիտի տար իրեն, ըսաւ էր հորիւր քերթող իսկ ընդմիջանքելու(°): Այդէ թերեւս պատճառը որ իր սերունդին ժէլ ըլլայ անկէ տայտար ամենէն քիչ տառնող ժամանակի տւերէն: Անշուշտ իր տաղերը մեծ դարկերն են իր ժողովուրդի հողիին: Բայց անկիւս չգառաժեցաւ երեք չայդ վնասակը ընկն ի հաշիւ իր փոքը հանձնարարութեան շքանուածաձ, քանուածաձ քերթող, խնայց իրեն, ըսկն կ'ուզեմ արոսեստադէտի իր խղճմասնքին, ու եղաւ զգոյշ ողորդելու հրապարակը բաբարանճի, փայտուն, հեռատարաւչչ արտաքաւութիւններով:

«ՀԱՄԱԳԱՏԿԵՐ ԱՐԷՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ»

ԱՐՈՒԵԱՏԱԳԵՑ ՍԵՐՈՒՆԴ

(*) Արուստատգէտ Սերունդին մէջ քերթողական կարգիւնութիւնները զուր տեղը չէ տրել չեղանակի մեր բարձրագոյն իրաւորածութիւնները: Բացի Մեծադերեցէն իր հոսանքաբազմութեան, միւսները ապրած են զայն, ու նայն իսկ նաեւթիւնարեւոյժամեկոտման քերթողը՝ իր շարհ կենսաբանէ, այն՝ զոր անկարող պիտի ըլլային իրեն տալ հայ դիւնն ու հայ Պարսկերէն զոր կարողութիւնները: Երբ զարկաւ իրեն իրեն զործին համար նորագոյն շնորհները: Աւանդէն այդ ներառային ըմբռնելի չէ ինչ որ Ա. Թէքէեանի քերթողութեան ամենեւնի սրտառու, իրաւ, մարդկային յատկութիւնը կը կարգէ: Փնդկցիութիւնը քի բառ մը չէ: Անիկա Կերիւնաւորումն է բնութիւնը, աւանդի ընկալումը:

ԱԼԵԽՈՐ ԳՐԱԳԵՏԸ

(Յ. Օսակասի ծննդեան 100-ամեակի առթիւ)

Ո՛վ չի գիտեր որ անունները, տիւղոսներն ու գիրքերը՝ ոչինչ կ'ապացուցանեն: Թէ՛ մարդը ինքն է, իր ստալդ արժէքովն ու անստգիւտ արժանիքովը, անոնց վարկ տուողը: Ո՛վ չէ զգացեր իր մենութեան մէջ, այս իրողութիւնը:

Երբեմն, մարդու մը գործերը, ազգի մը ոչ միայն ճակատագիրը կ'որոշեն, այլ նաեւ անոր ֆիզիքական գոյութիւնը և յարստութիւնը կ'երաշխաւորեն:

Մերթ ալ, արժէք ու արժանիք ունեցող մարդոց խօսքերն ու գործերը սերունդներ կը տեսնեն, սերունդ կը յառաջացնեն: Ասանք բացառութիւններ են ընկերային կեանքի մէջ:

Այս բացառութիւններէն մէկն էր ալեւոր գրագէտը:

Անոր ծննդեան հարիւրամեակը կը լրատայ այս տարի, ճիշդ ու ճիշդ Դեկտեմբեր 9-ին:

Աշակերտը, որ մտածեր է շատ իր մասին ու գեռ կը մտածէ, որտի պարտք նկատեց, ուխտադրութեան մը չափ անմար, բերել ապրումներ, որոնք եղբի են յիշատակ, թուղթին վրայ:

Առաջին մտածումը որ կու գայ գրողին մօտին, այն է որ ալեւոր գրագէտը, դժարաստեար, կեղծիքին ու սուտին թիւ մէկ թշնամին եղաւ, իր ամբողջ կեանքի ընթացքին: Ո՛վ որ կը վախճայ ճշմարտութիւնը գրելէ, իր բարեկամները վըշտացնելէ, թող գրիչը կտորէ՝ կ'ըսէր: Հինկեր կ'ըսէին. «Պղտառնը կը սիրեմ, բայց ճշմարտութիւնը Պղտառնէն աւելի կը սիրեմ»: Անշուշտ, իր պատշաճ, տրամաբանական, անձերու վերաւորանքէն վեր, բոլորովին վեր, բոլորին համար եղող ճշմարտութիւնը:

Բայց այսպէս գրողներն ու խօսողները չէին կրնար չգտնել իրենց պատիժը: Պատիժ՝ որ վերադարձաւ ճշմարտ սիրով ու շրջաւաճ հասկցութիւններէն ոչ միայն ներուժի ապրումով, այլ նաեւ խօսքի կամ գրականութեան ստեղծագործութեան ծագիկներու ճանապարհով:

Այս մարդերը ընկերութեան մէջ բացառութիւններ են:

Այդ բացառիկներէն մէկն էր ալեւոր գրագէտը:

Ժողովուրդին մէջ ապրեցաւ. քողքէն ին ու գեղացիին: Ժողովուրդին հաւաքական մարմինէն զատ, անոր միտքն ու հոգին փնտռեց: Դատաւ: Թուղթին տըւաւ, որ իր դատած սերունդներուն փոխանցուի:

Ժողովուրդն բռնը շահագործման առարկայ մը չեղաւ իրեն համար, ինչպէս շատեր ըրին ու կ'ընեն իրենց սրինգը նաւագելու համար:

Ալեւոր գրագէտը քառասուն հատոր գիրք ալ գրեց: Չվախցաւ կեանքի ապերախսութենէն, վախցաւ իր հատորներու գէղէն: Անոնց ծանրութեան տակն էր որ ինկաւ ու փակեց աչքերը:

Սիրտը, որ երբեմն շատ աւելի չի տակը կը տեսնէ ու կ'ըսէ՝ քան միտքը, այդ սիրտն էր զոր բացած էր ժողովուրդի սրտին ու ճիշդ ու ճիշդ այդ սրտէն ալ հարուած ստացաւ ու քուցեցաւ մահուան բաւիղին:

Գրողը տասներկու տարի իրեն հետ եղաւ, աշակերտ ու բարեկամ:

Դարուոր վերիվայրումներովն ու իր փառքերով մեզի եկող հասնող մայրու վանքի մը պատերէն ներս անտք եղան միասին:

Ալեւոր գրագէտը երբեմն հողաթոփերով դռտարան կը մտնէր: Կու գար վանքի իր աշխատասենեակէն:

Դատարանի ամպիսնի սեղանին վրան դատաւորք չկար: Բերանը կը բանար. «Գրեցէ՛ք կ'ըսէր: Ձեր մոռնար ստորակէտները, միջակէտներն ու վերջակէտները: Բազմաստեղութիւն չէր սիրեր. իր բառերով չէին շանթարկուի:

Երբեմն կու լար և կը լացնէր:

Մարդ մըն էր, որուն բերնէն ինչ ալ որ ելնէր, նոյնիսկ հայհոյանք (բայց ոչ գռհհիկ), չլսուած իմաստով մը կու գային մեր ականջներուն: Այրած սրտէն մայրքով բառեր էին, որոնք երբեմն աւելի կը կշռէին, քան կեղակարծ, սովորական ու տափակ օրհնութիւն մը:

Ոչ ճշմարտ էր, ոչ ճամսանագէտն է ոչ ալ զբացառիկն: Բայց երբ բերանը բանար, քեզ կ'առնէր ու կը տանէր քու նստած տեղէդ մինչեւ Ե. դար, յետոյ հա կը վերադառնար: Կ'ընէր այնպէս, կարծես բոլորին հետ ալ ապրած էր: Տեսեր էր իր ժողովուրդը և այդ ժողովուրդի ժողէն կ'լսած մազապաթիկը, որոնց էջերէն քաղաքակրթութիւններ հոսեր են: Համախառնը չէր տեսած: Միակ համալսարանը որ կողաւ, իր ժողովուրդն էր, Բոլոր առաքինութիւններու և բոլոր ահռելի թերութիւններու հետ միասին, ճշմարտութեան լոյսովը ծածանուած:

Տասնըրկորդ տարին էր:

Տուի կեանքին ամենէն դժբախտ որոշումը: Որոշումները դժբախտ չեն: Ետքէն է որ դժբախտ կ'ըլլան: Խորուած կեանքն էր այդ ամապսակն տուիչը: Եթէ մարդ մարդաբէ ըլլար, դժբախտութեանց թիւը թերեւ իր նուազին իշխէր: Սիրտը երբեմն քայլերու ձայնը չի լսեր: Երբեմն առեքիւր կը քայլեն սրտին հակառակ ուղղութեամբ: Ուզելով չընելու և չուզելով ընելու վէպին ողբերգութիւնն է... Ուզածներդ չեն ըլլար: Զուգածներդ կ'ըլլան:

Երեսունվեց տարիներ ետք, այսօր, չուզածս երեսունվեց տարիներ առաջ ըրի: Կայտառկներս պարտաստ, վանքի առաջ դրան մօտ, դռնապանին վստահած, ալեւոր գրագէտին վանքի խուցին դուռը կը գտրնեմ:

Օ՛ր, այդ սենհակը... Եթէ կոյր ալ ըլլայիր, սխտորին բուրումը քեզ պիտի տանէր անոր դրան առաջ: Բժշկական գիրքեր ալ կը կարդար: Գտեր էր, որ սխտորը լաւ է արտի հիւանդութիւն ունեցողներուն համար: Քիչ մը երկար կ'ուզէր ապրիլ: Գործ ունէր կատարելիք: Իր գրական վստասակին յորելանը կողեր էր կամ չէր նշեր՝ հոգը չէր: Թէեւ տեսակէտով մըն ալ հոգն էր: Ոչ այնքան փառաւորուելու, որքան կտակ մը հրիտակելու իր ժողովուրդին, և անոնց՝ արոնք գրիչով, խելովով, արտով գործ պիտի ունենային ժողովուրդին հետ: Բաւարարութիւն չէր գտած գրած իր հատորներէն: Ու գրչին սպառնալիքը կը մղէր, կը հրէր ուժգնութիւն, որ գրիչը շարժէ ու փակած մնայ մաշած գրասեղանին առջև:

Գլուխը կանուխէն ճնրմկեղ էր: Բարձր էր ու առնական: Ըսեալ չատ պատերազմներ տեսած և մահէն ազատած հերոս մըն էր: Մինակ, ինչպէս միշտ, այդ խուցէն ներս: Գիտեր թէ մենութեան մէջ է որ հանգրանները կը ծնին և ընկերութեան մէջ՝ նկարագիրները կը կազմուեն:

Գուռը կը գտրնեմ:

Դպրանոցի Բենեդիկտեան կամարնեբով երկարականի շէնքին մէջտեղի քառանկիւն ամուռի հողէն, նոճիներ՝ սլացիկ, լուռ վկաններ են ապրուած կեանքին ու մարդոց չըսուելիք մտածումներուն:

— Մտէք:

Հաստ տախտակէ դուռը, որուն վրայ տարիները դրեր էին իրենց մաշումի կնիքը և բուրումը, կը բացուի իր կրուսակին վրայ, հաստ որմին:

— Ներս:

Դեռ կը գրէ... Մութ է ու խոնաւ: Գրասեղանը դէմն է պատուհանին՝ երկաթէ ձողերով պաշտպանուած, ուրկէ կու գայ լոյսը Դաւթի պարիսպներէն ու Սորպոնեան ճարտարապետութիւնը յիշեցնող դժբխաձե փառանգաւորաց վարժարանի մէծ բակէն:

Հինցած ֆանելիս մը: Աթոռ մը: Գրասեղանին՝ թուղթերու դէզ: Խուցին պատերը՝ մերկ: Այս զնտանին մէջ, ա՛յտ մարդը... Խստապահանջ արեւելքն է: Հինցած, ծառած աւանդութիւններու մէջ հանգիստ արտով պոռկող: Որ սակայն, անհուստալիթէն, միտքի բան մը կ'առնէ իր շրջագծէն ներս: Մոռցնել կու տայ ամէն ինչ, երբ միտքն ու սիրտը բաժնուաներ են ներկայէն, կ'ապրին ուրիշ աշխարհներ:

Մարդիկ կան, որոնք կանսկով ալ կրնան տեսնել ու զգալ:

Կարծէք թէ զգաց թէ ով էր ներս մտնողը:

Ներս մտնողին Տարօնցիի գաւազ ըլլալը գիտէր: Գիտէր որ երբեմն չէր սիրել իր գրելու ու քննադատելու ալ ձեռը կը զգար սակայն որ կը սիրէր զինքը:

Դարձաւ ինծի, գրիչն ու սև երիզներով ակնոցը նետելով թուղթին որուն վրայ հակած էր, մտածած մը վերջացը՝ նկուռ համար:

Լայն, խոշոր ճակատ: Առանց կնճիռի: Կարծես թէ կաթնազոյն մարմարի տաշուած կտոր մըն է: Զոխ յոնքը վեր, պզտիկ կամար, սև, հաստ, արտաեատագէտի մը վրէժնովը ըսես գծուած: Անոր ներքե, ուշք մը թառած: Խորունկ տեղերէ եկող նայուածք մը իր բիրին: Կարծէք թէ սաստի մը ցօղն է նստած անոր ուշքին: Անողոք դատապարտութեան մարակը կը շաշէ, կարծես, յանուն իրաւին: Ու կարծես՝ կ'ըսէ լուսեան մէջէն. «Կը հասկնամ զիս ... ինչմը կ'երթաս ... պիտի տեսնուի՞նք դարձեալ ...»:

Միւս աչքէն, համա՛կ խոնարհութիւն, համա՛կ համակրանք, պարզութիւն, անմեղութիւն, համա՛կ քաղցրութիւն կ'իջնէ, գոց ու համբուրելի շրթներուն:

Ու մէկէն՝

— Գիտեմ ... յուզումը տոներ է զինք իր օղակին ... Գիտեմ, կ'երթաս ...:

Բառ կայ, որուն վրայ մասնաւոր կը նստի, երկար ու ծանր մասնաւոր: Որոնք երբ գրուին, կը կարենցնեն իրենց խորութիւնը, իրենց իմանալի զգացումը:

— Այո, պարոն ... Ե ...:

— Մտիկ ըրէ:

Տարօրինակ մարդ: Մարդորէ՞ է, ինչ է:

— Կ'երթաս ... վերջին խրատս քեզի, նայէ որ գրիչդ չժանգոտի ... մնացեալն երբ կու գան ու կ'երթան ... չըլլաս տաղանդդ սպաննողը ... կը լսե՞ս: Մի՛ մոռնար ... յուզումը դարձեալ օղակեց իր հոգին ... Մի՛ մոռնար զիս ... մի հետեիք ոպերախառ աշակերտներուն:

Լսուե՛մ:

— Գիտեմ, զոհուեցար ...

— Բայց, պարոն ... Ես ...:

— Մտիկ ըրէ ... չեմ ուզեր քեզ յուզել, կ'ըսեմ որ գինը գիտնաս զոհողութեանդ ... օտար հողին թողուցիր որ ճանիլ մայրդ ինչէ. վրադ առիք ծանր լուծը իր խոստացուած քաղցրութեամբն ու թեթեւութեամբը: Իմ հաշիւը ուրիշ էր կեր թողուցի Արմաշը: Մի՛ հետեիք իմ լքումին: Կոխ ըրի իրեն հետ (Նղիշէ Դուրեանի): Վենետիկի արքան ընտանտեղծ չէ, ըսի հանդիսաւոր օր մը հրապարակաւ ... արգելուած գիրքեր կարդացի:

«Պիտի դառնաս օր մը ինծի չ ... պէս», տուեր էր իր վճիռը: Դարձայ իրեն գիրի և արեան ճամբով ... կը հասկնամ ...:

Ալեւոր գրագէտի աչքերէն արցունքի չիթեր կ'երևէին ... կարմրեր էին անոնք:

— Կ'երթաս ... ըսէ այդ մարդուն ... այս շունը չստակած թող յորեկանս ընել տայ: Բարեւ ըրէ Զարեանին: Ինչ որ ալ կեանքը քեզի բերէ, պահէ քու պապերէն քեզի ալ վստահուած վեղարեւ ճակատդ ... ու գիտցիր, եթէ ես բոխտ ունեցայ, դուն ալ կ'ունենաս ...: Մի՛ տխրիր բայց, մի յուսահատիր ... չըջուած հասկցուիլն էին կ'ախորժի ընկերութիւնը ...:

— Բայց, պարոն ... այս խօսք ...:

— Գիտեմ ինչ պիտի ըսես:

Ու ելաւ սաքի: Բացաւ թևերը սեռաւանդով:

Պահ մըն է: Ուր փոքր, անշուք սենեակին պատերը կը կործանին ու կը բացուին երկինքներ: Այս երիտասարդը ո՛ր պիտի երթայ: Յանուն ինչի՞ ուրանալ ու մօռնալ երիտասարդ Տարօնցի իր մայրը, որ զուլումէն, ջարդէն ազատուած. զաւակին կարօտովը ինչէր գերեզման: Դէպի ո՛ւր: Ի՞նչն էր, որ հրեր էր զինք բաժնեկուտ ամբողջ ազգին մէջ այդ մէկ հատիկ վանքէն, այդ զմայելի Հաստատութեան, բաղմամբաւ ուսուցիչներէն՝ որոնք ինչե՛ր, ինչե՛ր ըսեր ու տուէր էին իր մօքին ու սրտին: Պահ մըն է, ուր յուզումով անգիմադիր սահանքը կը պայթի: Ուր լուսութեան մէջ տասներկու տարիներու ապրումներդ, մէկիկ մէկիկ մ'ալ կը դառնան, իրենց հին տեղը կ'ուզեն, կը սեղմուին վրան սրտիդ, կը բարձրանան կուրծքդ ի վեր ու կը սեղմեն հոգիդ:

Ու մարմինները գրկուեցան: Զարնուեցան իրարու: Փաթթուեցան ուժգնօրէն:

Ու արցունքը ա՛լ չկրցաւ ինքզինք զսպել, ի՛նչաւ առջ ասք՝ ալեւոր գրագէտի աչքերէն: Ի՛նչաւ իմ աչքերէն այրող, մորթուած թռչունի պէս թափահարող, միաք շարձարող ու մօտածում քանդող:

Լացինք դառնօրէն ու շրթունքները դպան իրարու:

«Այդպէս չէ՞ ... սիրելի ալեւոր գրագէտ ... այդպէս չէ՞ ... դուն, որ նկար

ինձի միշտ, սա անցած երեսունհինգ տարիներիս երակներուն մէջէն . . . :

Եւայ դուքս :

Մարմինս կը քաշէր, սիրտս կտ կ'երթար : Մտտանալ : Գինով : Խառնուրդ խոհերու, երբ յանկարծ ինքզինքս դտայ Կիւսդերի մարմարին առջև, վրան ծռնակերուս : Կարծես թէ զարկի քարերուն ու պոռագի : Ճերմնացի՛ր . կ'է, կ'է ու տն'ս քսան դար ետք, թէ շտաբէդ ինչ է կատարուած ու պիտի կատարուի՞ն :

Ի դուքս ինկան յարցունքները այդ միտքիկ մենտաթեան, միտքիկ նահատակին գլխուն, խռնկով ու մտաւառ կանթեղի մը լոյսովը փաթթուած :

Եւայ դուքս տաճարէն :

Կատու մը անցաւ դէպի խոհանոց, ուրիշ մը վաղեց Պատրիարքարանի սանդուխներէն վեր : Խենթ Բենիամինը կը դառնար ինք իր վրայ ու ճլուսինը . . . լուս լուս լուսինը հոն է, հոն է . մարդ կայ վրան, մարդ, մոմ լուսնաստ :

Ըրած էր ինչ այդ ալեւոր գրագէտը, որ արժանանար կեանքի իր վերջին օրերուն յորելիխակոն խաչելութեան մը . . . :

Ան, որուն գրական խառնուածքին վրայ տաղանդին ու յամառ կամքին ճակատագրական դրոշմն էին դրած իր գեղն ու քաղքը, ուրկէ անցեր էին իր մանկութիւնն ու պատանութիւնը : Ու Թուրքը (որ քաղաքակրթութիւններ թաղելու մասնագիտութիւնը ունի) զգացումի ու մտածումի ինչ աղեխարշ շախտրներու դուռնե՛րն էր բացեր իր աչքերուն . . . :

Թշուառ մանկութիւն : Աղքատ, Պարտիզպանի մը ու լուսացարարուէի մը այս գաւազը : Ու որբութիւնը՝ որ տուեր էր առաջին ապստակը անոր հոգիի երեսին : Այս քաղաքիկ յիշողութեամբ մտաւածը : Այս կռուաղան ուսուցիչը : Որ իր քսան-մէկ տարեկանին արդէն ազմուկ է հաներ իր անունին շտաբ ու գրական առաջին իր վաստակին :

Ան՝ որ կ'առաջարկէր իր ընկերներուին հետ, գիւտը Հայ հոգիին Պոլսէն ու Թիֆլիսէն անդին :

Ան՝ որ իր միտքն ու ոսկորին վրան կ'ապրէր մեր միլիոնը ու աղեխարշ առամը

իր գրչի եղբայրներուն և կու լա՛ր անոց յիշատակին գիւտը :

Որ՝ իր ամբողջ կեանքը ուսուցչական բեմին վրայ անցուց : Տարբեր երկինքնեւորու տակ թափանցեալ :

Որ՝ չէ ստորագրած էջ մը, ուր պակ-սէին կեանքի ծանր ճնշումն ու արուեստին տիրական տագնապը :

Ան՝ որուն գրական ամբողջական վաստակը եղած է արտայայտութիւնը Հայ հոգիին :

Ան՝ որուն ներազներուն իւրաքանչիւրին արժանանալը կը լողան արեան ու զրկանքի, անգթութեան ու անիմաստութեան ովկիաններու մէջ, որոնք իբր կեանքը մերկանալու իր առջև :

Ու ճեղագրեցի՛ն ալեւոր գրագէտը, որովհետեւ խանդավառ չէր ներկայ Հայաստանով . . . : Զրպարտութիւն : Սո՛ւտ . . . :

Բայց ան քսան տարի առաջ (1925) պոռպոցէ՛ր էր, առանց մէկէ իր հրաւէրը տաացած ըլլալու, հիացո՛ւմն ու հպարտութիւնը :

Մարդիկ ինչո՞ւ կ'ախօթին չփոթիկ գրականութիւնն ու արուեստը քաղաքականութեան հետ : Վէպ մը, քերթուած մը քննադատելը թիւ չնաշխարհիկ օրէնքին համաձայն հակառակութիւն կ'ապացուցանէ Հայրենիքին դէմ : Քննադատականները ինչո՞ւ խոշորցնել, մտաի փաթթել ու վերածել քաղաքական դաւաճանութեան . . . :

Ալեւոր գրագէտին օրաէն արիւն կը հոսէր :

Ո՞վ կը լսէր : Ո՞վ կը հասկնար :

Չէր բաւած որ Փարիզի աղաքը իր Վիսցոնգրաքը գեղեցիկ բառով որակէին, ճիշդ ու ճիշդ տոյպէս, ինչպէս Պոլսական թշուառութիւնը Մեծարենցի ճեղք Տաղերը կոյսնոցի ծաղիկ անուանելու ողբերգութիւնն էր ունեցեր . . . :

Ո՛ր է մտքի դատաւար ազատութիւնը :

Երբ թուղթին վրայ կեանք ունինք, մեր աչքերուն դէմ առ դէմ, ինչո՞ւ չը-հիանալ : Ու երբ կեղծիք, սուտ, գրական շոշոկանք, չպար՝ ինչպէ՛ս զսպել զայրութիւնը յանուն իրաւին . . . : Ստե՛րլ ինքնապատրանք : Ու ալեւոր գրագէտին գլխուն ճերմակ փուռէ պսակ պիտի տային :

Քաղցեց ան, ուսին ու թէ կապոր՝ այլ լեռները ցաւերուն, կարօտներուն, սէրերուն: Անոր հոգին, որուն գաղտին լման երեսովը տառապանքին սե չուշանսերը կը բողբոլին, կախարդական հովանոցակներու նման անոր մեռելներուն վրայ շրջուած, այնքա՛ն շատ, այնքա՛ն իրաւ մեռելներ, որոնց իր միտքը ծնունդէր առնած, վասնզի չծնիլը երբեմն աւելի կ'արժէ քան ծնած ըլլալը:

Ալեւոր գրագէտը ժողովուրդին պէտք ու հետ, առաւ իր հոգիին որբութեանց վրայ խորանք՝ իր պատմութեան գերագոյն ամօթին, որ անոր քառորդ դարը կուպրի ծովի մը վերածնաց:

Ու ալեւոր գրագէտը իր գլուխը դարկաւ քարէ քար... Ու երազեց Արարատի՝ շուքին տակ, առա՛նց քարի, առա՛նց շաւանի, գիրի, տա՛ք հողը իր վրան, իր պապերու արեան հանքերուն:

Ան այն ալեւոր գրագէտը, որ իր ուշերը բացաւ այս քամախառն աշխարհին 1883 Դեկտեմբերի 9-ը օրը: Որ իր առաջին կրթութիւնը առաւ Պրոսպարի աղջկային վարժարանէն: Մտաւ Արմաշու գլխաւոր եղբոր հետ միասին 1899 Սեպտեմբերին, Յակոբ Յովհաննէսեան անունով ու թողուց 1900 ին: Որ եղբու ուսուցիչ իր Մեօյեօզ գիշին: Գրեց պատմութեան: Ստորագրեց Գեղ-Ջողիկ, Յետոյ փոխեց Յակոբ Քիւֆէհանի: 1908 ին Պոլիս է, 1911 ին՝ Մալաթիոյ: Տարի մը ետք գործուեալ Պոլիս: 1918 ին, Գերման սպայի տարազով, Պուլկուրիս: Յետոյ դարձեալ Պոլիս և փոխուեալ Պուլկուրիս՝ 1922 ին: 1924 ին՝ եգիպտոս, երկու տարի ետք՝ կիպրոս և ութ տարի ետք երուսաղէմ, մեր ուշերուն դէմ առ դէմ:

Անպակտ է՛, սիրելի ալեւոր գրագէտ, սիրելի Յակոբ Օշական... այդպէս է՞... Բայց ես չըսի թէ դուն քանի՞ քանի՞ տնգամբեր գլուխդ ազատեցիր կոխաղանէն. ու թալէաթ վառչուէր, մրգուղ հրէշին ոստիկանութիւնը, արժանապատեւութեան հո՛րց ըրած էր քու ձերբակալութիւնդ:

Գիտեմ: Չըսի: Չըսի չա՛տ բան...

Այսքանը միայն քու երախտապարտ աշակերտէն, որպէսզի մարդիկ դարձեալ յիշեն քեզ. Հայրենիքը անգործառնա՛յ

«ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՀԱՏԱԿ»

Մարդը, որուն ծննդեան գարադարձը կը նշենք, մին է ո՛չ միայն մեր՝ այլև, ապահովարար, համայնարհային գրականութեան կոթողական դէմքերէն: Մտքի ու արուեստի աշխարհի հականերէն ու արեւմտեաներէն: Եւ որուն, ինչպէս զինքը աշակերտելու առիթն ու բախտը ունեցողներէն մէկը կ'ըսէր, Նոպէլեան Գրական Մրցանակէն հետոս պահողը փոքր ու անիրաւուն ժողովուրդի մը լեզուով գրելու մեղքն էր անտարակոյս:

Կարծեմ թէ ճշմարտութեան սահմանը անդրանցած է՛նք ըլլար երբ յայտարարեմ թէ Նարեկացիէն առգին, հազարամեակ մը ամբողջ, ո՛չ ոք մեր ճեմաստեանը գործածած է մ'յնքան ճոխ ու ճկուն կերպով որքան Օշականը: Ու նաեւ ինքնաթիւ ստորագրելին (ուրիշներ իրեն տուած են զարեուլիյն), մեր գրագէտներէն շատերուն քաշիւտած, ոչ մէկուն պիտի պատշաճէր մ'յնքան իրաւամբ՝ որքան Յ. Օշականի:

Ես սակայն տարբեր, ստեղծմէ աւելի խորիմաստ խորագիր մը ուզեցի տալ այս առդրուան, առնուած իր իսկ խօսքերէն, «Համապատկերձի վերջին հատորէն, որ եղական իր հանգամանքով պարծանքն է հայ գրականութեան, Չինք բնորոշելու կանչած բառս մերկացած անշուշտ արեան հօտէն ու երանգէն, բերելով սակայն նոյնքան սրտառուչ վկայութիւնը ինք»:

Քու փառքին, քեզ հասկնա՛յ ու առնէ՛ աճիւններդ. Հալէպի հողէն ու տանի Արարատի՝ փէշերուն ու հօն քու կուշտի՛ պառկեցնէ՛ քու երկու մտերիմներդ ալ աճիւնները, Ահհան Թէքէհանին ու Շահան Պէրպէրեանին:

Ու ես գա՛մ... գա՛մ ձեր երեքին շիրիմաքարին ծունկի՛ ու ե՛ս ալ արցունքով ա՛փ մը հող թափեմ մեր Հայրենիքի հողէն...

Յոսեփ Թեմուրեան ձեզի...:

ԻՍԱՀԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ
1983, Քանսակ փափ, Գալիթ.

նայածար մասուցումով իր իտէլիին իրազորման համար զոհուող տիպարին:

Իրաւ գրադէտը: Արդիական, գիտական մեթոտով, բազմ մասնաանդ արուեստագէտ քննադատը: Անգուղական վիպողն ու արձակագիրը: Հոյրենաշուէն թատերագիրը: Կարելի է երկարել տակուին Օշականի բազմասեռ (չափաբերեալ կտորները ու ունի թատերական իր գործերուն մէջ) գրականութեան երեսակները պիտակող ընդհանուր սա վերագործները, առանց ամբողջացնելու դէմքը գրական այս հրակային, որուն լրիւ ճանաչողութիւնը կը տրուի մեզի իր բազմաստոր գործի ընտանութեամբը միայն:

Գիւր ըլլա Զափաղանցուած արտայայտութիւնը՝ ձեր հասակին չափ գիրք գրած ըլլալուն կարծիք ուրիշ ոչ մէկ գրագէտէ աւելի մօտիկը կը կենայ ճշմարտութեան, քան երբ կը գործածուի Օշականի համար: (Իր բազմէն եւած երկերուն լիակատար ու պարկուտելի ցանկը, գլխաւ պոռոյ պատճառող, կ'երեւի Վիտորիոյ այս թիւին 272րդ և 273րդ էջերուն վրայ):

Չունիմ ճանաչողութիւնը իր անձին (պատանութեան իր գասախօսութիւններէն, աւելի ճիշդ՝ գրական վերլուծումներէն մէկունն պատահաբար — ու գրեթէ ակնայայտ — ներկայ ըլլալու ոչինչով կը խախտէ վերի հաստատումը): Սակայն ճանչցած եմ զինք իր գործերուն մէջէն: Իր յիշատակին ձօնուած հաւաքոյթ մը զիս մղեց իր երկերու ընթերցումին: (Ժամանակ, առանի մտանոգութիւններ հեռու պահեցին զիս անոր ամբողջական գործերու պարագիւրմէն): Սկզբնական այդ շրջանին, իր գրութիւններէն ես երբեմն հասկցայ քիչ, երբեմն ոչինչ: Ու աճեցաւ ընթերցման սէրը իմ մէջ, եւ երբ հետագային ճշմարտականքի բ. — Գ. Հատորներու շարունակ մէջ ունեցայ իմ համեմատ բաժինը, ա'լ ճարձի գիրքս՝ եղան անոնք, մօքի կրտսեր (այլ ամենափսեմ) գաւակները մեծանուն գրագէտին: (Օշական իր կեանքի վերջին տասնամեակին յղացած ու իրագործած է կոթողական շարքը ճշմարտականքի շարունակ: Ափսոս՝ որ միայն առաջին հատորը կրցաւ տեսնել մահկանացու իր աչքերով: Աւելի

քան երեսնամեակ մը պէտք է անցնէր իր մահէն, որպէսզի շարքը ըլլար ամբողջ):

Իր սերնդակիցները, գրչղբայրները, բարեկամներն ու գործակիցները հաւանաբար շատ աւելի ամուր գիծերով պիտի յաջողին, անձնական շփումէն բխող անփոխարինելի նպաստովը, կենդանագրել Հայ Գրականութեան այս տիտոնին անսովորունելի դէմքը:

Ինծի կը մնայ իր կեանքին կարկառունքը արտահանել բազմազանակ իր գործի նկարագրներէն, զործեն անցնելու ու հասնիլ մարդուն ճանաչումին: Բան մը, որ համբերատար աշխատանք ու կամքի պըրկում պահանջելէ զատ կը կարօտի զոհողութեան, խելու համար օրուան հեռազնաց ժամերէն կտորակներ, ու Օշականի էջերէն բաշխուած հիւթն ու անունը բերելու համար մօքիք, երթարկելու համար զայն մայրին մարտողութեան: Պէտք է ընդունիլ թէ բարդ ու զարաւղի է իր ոճը, նախադասութիւնները յաճախ երկիցս ընթեռնելու մեզ պարտաւորող:

Ըսուած է թէ մարդ որեւէ բան — ազգ, անհատ, հաւաքականութիւն, վարդապետութիւն, անշունչ իր, երկիր կամ քաղաք — սիրել կարենալու նախապայմանը զայն լաւ ու ամբողջապէս ճանչնալն է: Օշականի պարագային, իրաւունք կուտամ ես ինծի շրջելու այս հաւաստումը, ըսելու համար թէ Օշականի գործը էապէս ու լաւապէս ճանչնալու նախապայմանը աբն է, սիրել հայ գիրն ու գրականութիւնը, անկապտելի բարիքն ու փառքը (անընդունելի՝ որոշ խաւերը, իմ մացական արժէքները ոտնահարող, ուրացող, առնուազն անտեսող սինլքորներէ) հազարամեայ մեր ժողովուրդին:

Օշականի գործը կը նմանի մութ ու թանձրախիտ անտառի մը, ուր քիչնր կը խիզախեն մուտք գործել: Սակայն բաւ է քանի մը քայլ նետել անկէ ներս, ամենալու համար հմայքին մէջը հոն պարզուող գեղահարաշ ու յանկուցիչ տեսարաններուն: Ու չուզենք բաժնուիլ անկէ: Անգամ մը որ սիրենք այդ գործը — և յամառ ու

յարատեւ ընթերցումը կը ստեղծէ այդ սերը — էջերը ինքնաբերաբար կը քալեն մեր առջեւէն . . . :

Բռնորդ տեսլականն ու աբսուրդիստիկ մարդոց նման, Օշական ալ պայծար զոյգ ժամանակին դէմ: Եւ բունն ու հաւաք տեսակէն, իրարու խառնեց մութ ու լոյս ժամերը օրուան, տալու համար անկիւն ու լաւագոյնը, Մինչեւ որ սիրտը դաւաճանեց իրեն, ու գոյգեց իր անհունարձակ աշխատանքին ծիրը ամփոփել ժամանակ մը իրականութիւն թողնելէն: Ներսէ Այնքա՛ն եռուն էր գրականութեան հանգէպ տաժած իր սէրը և այնքա՛ն պայծառ ու բոցառատ՝ իր իտէալը, որ նահանջել կու տար մահուան ուրուականին վախն ու մութը իր ժառանգորդներէն:

Գրադպարական ու տեղապաշտ մարդուն համար չկայ տեղի մեծ հարուած, քան խոշընդանները՝ իր մեծ իտէալի իրագործման համբուն վրայ ցցուող, իր երազին նաւելու ճանապարհը իր առջեւ խցող: Վանդակի մէջ արգելափակուած կամ ազատ բայց թուազուրկ թռչունի մը կը նմանի ան. որուն համար ապրիլը կորսնցուցած է քաղցր իր իմաստը, վերածուելու համար տաժանքի մը՝ անհելի ու անկրկիւի: Իրենց խաչի ճամբուն վրայ հալածուածները՝ մարդերէն, մանրէներէն ու ժամանակէն (Օշական հալածուած է այս երեքէն ալ), գերազոյն զժամախոսներն են մարդկութեան: Անոնցմէ ճշտակաւ ընտրելիներն են միայն որոնք կրնան չընկճուել չարիքէն, արհամարհել ամէն պարսաւ ու ուրացում, ցանկել բարիքի սերմերը ամէն քայլափոխի, գիտնալով հանդերձ թէ անոնց պատուը բաժինը պիտի ըլլայ թշնամիին, և հերոսավայել կեցուածքով ու ասպետական ոգիով գնել իրենց փառքը երբեմն արեան (անարիւնն ալ նուազ կսկծարեր չէ յաճախ, չսիրտը արիւն կու լայճ քսած չէ մեր ժողովուրդը պարսպ տեղը) նահատակութեան իսկ գինով: Այդ բացառիկներէն, սրտի ալ հսկաններէն (ներուի թող տափակ այս սահմանումը. նոր չէ որ յուսթի մաքի մը և մաքուր սրտի մը գաշակեցութիւնը պիտի արուի մեզ հաստատել նոյն անձին մօտ) մէկն էր Օշական:

Ենորհիւ Օշականի, քննադատութիւնը — չեմ վարանիր դիմքը ճշայ քննադատութեան իշխանը կոչելու, նմանողութեան իշխանը — մեր մէջ բարձրացաւ գրական ուրոյն սեռի մը մակարդակին: Իրմէ առաջ Արփիարեան, Արա. Յարութիւնեան և ուրիշներ իրենց գրութեաններով և նշմարներով չէին կրցած հասնիլ սեռին նաւաճումին: Օշական գրական շրջանեւրու և շարժումներու պարագրիւմով, քննադատութիւնը ընդհանուր յղացքին տակ մշակուած, անհերքու և գործերու թուումին հետ ու մէջ — տեղի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել փոխարէն — մեզի կը բերէ առեւալ շրջանը կերպագրող հոգեւ խառնութիւնը: Ի՞նչ օխալ պիտի ըլլար Օշական անունին զուգորդարար մեր նոր սերունդի մօտին մէջ յառնող քննադատի կերպարը բերել առաջին քիծի: Զտարին, շարժումն ընտրեալ զրազեան է ան, քննադատ ըլլալուն հետ և ըլլալէ առաջ:

Անյապ է ուշիմ ընթերցող, Օշական բացառիկ կարողութեամբ մը իւրացուցած է մեր գործողներին համաշխարհային լեզուի վարկը պահած Ֆրանսերէն լեզուն (գոնաւորապէս լեզուններէն մէկը իբրեւ նկատի առնուած): Հետազոյն զայն դասուած է նաեւ հոս, զայն յաճախակիօրէն գործածելէ ետք իր երկերուն մէջ, երբ հայերէն համապատասխան բառը վերկած է իր հասողութեանէն կամ երբ ասոր հայերէն համազօրը չէ իշած ընթացիկ գործածութեան: Տիրապետած էր նաեւ Գերմաներէն լեզուին:

Օշական այն գրողներէն է, որ գիտէ իր մտածումներն ու զգացումները, յոյզերն ու ապրումները անցնել արուեստի բովէն, անոր գոյովը ջերմացնելով, գունաւորելով զանոնք (բառէն զեղչել իրաւութիւնը սքողելու, առնուազն խաթարելու հակամիտութիւնը): Ան ընդունակ է իր սողերը վայելչօրէն հանդերձելու արուեստին ռսկահուա ու կախարդահիւս պատմութեանովը:

Մեծ մարդերը — ինչպէս նաեւ մեծ, նշանակալից, մարդկային պատմութեան մէջ անկիւնադարձ կազմող եղելութիւնները — նման են ճոխ սա խոր սակեանք

քերու։ Որքան ալ պեղուին՝ չեն սպառեր։ Բոլոր դարերու մեծ մասնողները, իմաստասէրները, տեսարանները ունին իրենց խօսքը այդ մարդոց կամ պատահաններուն մասին։ Ու բոլոր այդ խօսքերուն մէջ լայն է տեղը նորին ու անօղորին։ Խօսքը մասնաւորեալով մեր ժողովուրդին, կէս ատանակը կ'անցնին երկերը, մենա-գրութիւնները՝ ձեռնուած նարեկացիի, կամ իսասի, Մեսրոպ-Մայտոսի, Վարդանի անձին ու յիշատակին։ Տարբեր մասեցումներով, վերլուծման իւրայատուկ եղանակով մեզի հասած այդ գործերուն մէջ բացակայ է գրեթէ կրկնութիւնը։ Աներկեան որ Օշական ալ ունի բարձրագույն իր անոգը մեծերու այս պանթեոնին մէջ։ Դեռ չստ պիտի խօսուի ու գրուի իր մասին։ Հակառակ պնդողը որք է արուեստի զգայարանքէն։ Դարերու խորէն՝ անոր յիշատակը պիտի փայլի աւելի ջիւղ ու պայծառ։ Անոր պատգամը — դժուար է ընդունելի պատգամադուրկ մտքի տիտան մը — պիտի հնչէ աւելի հզօր ու ազդու։ Բայտ՝ որ հայ գրականութեան խնայաւեցու մտքի այս հսկան, երբ իր սերունդակիցներէն շատեր քալեցին կարմիր մահուան։ Այլապէս պիտի չունենայինք չարքաճճաւորականութիւնը, աւրկէ մահաւորականութիւնը մեր բարձրերուն, անձերու և պատահաններու յարակցութենէն վերերբաւած։ Երկերուն ետին կեցող ու անոնց հոգեյառակ ծառայող կենանքն է որ կը գտնենք հոն, բարբառուն ու թրթռադին, աշխոյժ զարկերակը՝ ցեղին հաւաքական ապրումներուն, առողջ սքեկաշունթեան։

Օշական մէկն է երանելիներու այն փառանգէն, որուն անձին ու գործին՝ մահանարթ ու արագազանք ժամանակը չի կրնար բերել իր փոշին ու ժանգը։ Ճիշտուն տարի ետք մարդիկ պիտի հասկընան — կամ պիտի կարդան — զիս՝ կրկնած է յաճախ, իր ճիշդն ու վատաս-

կին գէժ ուս թօթուող զբանգէտաններուն։ Ու չէր սխալած, ինչպէս չեն կրնար սխալիլ մտքի այդօրինակ պայծառութեամբ ու յատկատեսութեամբ (և կամ յայտնատեսութեամբ) օժտուած անձերը։ Այսօր, հայրենաշնակ մեր հարազատները զինքը առաջնորդած են արդէն արժանաւայել իր պատուանդանին, զինք դաւանելով մեծոգոյն արձակագիրը արդի մեր գրականութեան, ինչպէս Վ. Թէքէեանը՝ մեծագոյն քերթողը անոր։

Օշականի ծննդեան դարադարձի այս առիթով երբ կը մղուիմ քանի մը խօսք յանձնել թուղթին, նպատակս է իր զնալուն անձէն մեր գրականութեան կտակաւոր մնացած գործին հրաւիրել ժողովրդի բարձրագոյն մեր հասարակութեան։ Ուրովհետեւ Օշականի գործը ամբաստանիքն է ու հսկայադէզ, կուրծք տալու շափ վատչուէր մարդերու ու ապերախ դարերու հարեւաններուն աւ փաթորիկներուն։

Յոգեկրկնական այս հանգրուանին, մեր մաղթանքը թող ըլլայ որ Տէրը Հայ Գրականութեան օրհնութեան յայտին օժտէ նոր ու նուիրեալ մշակներով, որպէսզի անոնք Օշականեան սիրով, խանդով ու մանաւանդ կիրով ընեն առատ ու ատոք բերքերը անոր, ճշգրիտ տեղ երեւուն, վաթսուն և հարիւր, ու տան արդիւնք պատուաբեր ու պատկառելի՝ ճիշտմանակի հնձոցն։

Մեր սրտադին իղձն ու մաղթանքն է նաեւ — աւելի ճիշդ՝ պահանջը — որ ճշմտապատկերածի կոթողական շարքին նման, մեծամամբաւ գրադէտին մահէն 36 Ժարիներ ետք տակաւին անտիպ մնացած գործերն ալ — որոնց տեղը աննշան չէ իր պատկառանքի վատասակին մէջ — առաջ դան լոյսին, ի շահ և յօգուտ հայ գրասէր հասարակութեան, որուն նօսքացումը արտի ճիշտմով միայն պէտք է դիմաւորուի ամէն սրտացու հայորդի։

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

Ե Կ Ո Ւ Ր Ե Ր Բ Ե Մ Ն

Յ. Օսականի յիշատակին

Եկար ինծի երէկ գիշեր, եկար նուէն
Բորբոքելու կառօն անդարձ հին օրերու,
Եկար ինծի ֆուրմի մը պէս վսեմօրէն ...

Յիշատակիդ դիմաց հիմա հոգիս հըլու,
— Տես, խորանիդ կանթեղները ամբողջ վառ են —
Կը մըմընջէ մեղմիկ աղօթք եւ պէլլու:

Եկար՝ ինչպէս մարգարէ մը հին դարերէն,
— Աչքերուդ մէջ նախանձին բոցը կը շողար -
Որոտացիք. «Փարիսեցիք, դուք սաճարէն» ...

Ու սեղանին խոնարհեցիր ճակատդ մարմար.
Ու կրկնեցիր հին պատգամը անեղօրէն,
Հասիկ - հասիկ զայն կրկնեցիր ու մեկնեցար.

Ու մեկնեցար ... բայց կը հընչէ ձայնդ հոգւոյս մէջ,
Յիշատակովդ սիրս է հիմա յօդուն բաժակ,
Հին օրերու ֆաղցրութենէն աչքես եմ գէջ:

Ու մեկնեցար բայց կը հնչէ պատգամդ նորէն.
«Ամբողջական նըւիրումով մտէ՛ք տանար ...
«Եւ ինչ որ տաք քոյ ժայթքի՝ ձեր հոգւոյն խորէն»:

• • •

Երբեմն այսպէս անդրաշխարհէն եկուր դուն ես,
Բեր պատրանքը հին օրերուն արեւառոյ.
Ո՛հ, կառօնով կը սպասես մենք այցիդ, վարպետ:

Եկուր երբեմն փարատելու հոգը մաշող՝
Անարգասիք մեր հիգիւրուն ... պահ մը մեզ հետ
Կեցիք, ու տուր ըստեղծագործ երկունքին դոյ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ս. ՅԱՊՈՒԷ ԵՆՐԱՆԵ

Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ո Վ Ա Ն Ք - Բ Ե Մ Ա Վ Ա Ն Ք

● Եբ. 3 Դեկտ. — Տոմ Ամենայն Սրբոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարան էր չողջ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագանց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանք:

● Կիր. 4 Դեկտ. — Ընծայումն Ս. Աստուածածնի և Բարեկենդան Յիսակի պահոց: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս. Գաղանձեանի գլխաւորութեամբ, չողջ. Լայրեր ինքնաշարժերով իշան Գեթնեմանի ձորը ու չըրաշափառով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Ս. Գայոթի գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց չողջ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան՝ եպիսկոպոսական խոյր ի գլուխ: Ընկալեալ ասպրթութեան համաձայն, բարերար Կիւլլապի Կիւլպէնկեանին և Կիւլպէնկեան գերադաստանի համար կատարուած հոգեհանգստեան պաշտամունքին նախագանց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանք:

● Եբ. 10 Դեկտ. — Գրիգորի Սեմեյակազմին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարան էր չողջ. Տ. Լամբարձում Վրդ.:

● Կիր. 11 Գեկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, վերնոտան մեր մատարան մէջ: Ժամարան էր չողջ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Ուր. 16 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագանց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանք:

● Եբ. 17 Դեկտ. — Առաւ. Թաղէսի եւ Բար. քաղիւնոս: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարան էր չողջ. Տ. Գուսան Արշ. Այնանեան:

● Կիր. 18 Դեկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնոտան մէջ: Ժամարան էր չողջ. Տ. Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեան, որ Մարտէյէն հիւր եկած էր Ս. Աթոս:

● Դշ. 21 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագանց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանք:

● Եշ. 22 Դեկտ. — Յղութիւն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս. գլխաւորութեամբ, Միաբան Լայրեր ինքնաշարժերով իշան Գեթնեմանի ձորը ու չըրաշափառով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրաբար Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց չողջ. Տ. Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեան, եպիսկոպոսական խոյր ի գլուխ:

● Եբ. 24 Դեկտ. — Նիկողայոսի Սեմեյակազմին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատարան մէջ, անցեալ Երեւելոյ օր զուգարկեալ շարժեցիկացոց տունին առթիւ: Ժամարան էր չողջ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարանին վերաբերումը կատարուեցաւ Գաւթին մէջ գանուող Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրայէն:

● Կիր. 25 Դեկտ. — Բարեկենդան Ս. Յակոբի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարան էր չողջ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Որդիքեան:

● Ուր. 30 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագանց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպոս.:

● Եբ. 31 Դեկտ. — Ս. Յակոբայ Մարմայ հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարան էր չողջ. Տ. Լամբարձում Վրդ. Քէշիւեան: վերաբերումը կատարուեցաւ սուրբին նկարով դասին մէջ շինուած շարժական սեղանին վրայէն:

Պ Ե Տ Օ Ն Վ Ա Ն Ք

● Բշ. 5 Դեկտ. — Բեթլեհէմի Լամաւոսանի հիմնադրութեան տառնածակի առթիւ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ս. Երեւելոս վանուց Տեառն չողջ. Տ. Լայկասեր Վրդ. Պայրամեան և Տիրա Գ. Լինդիւն:

● Դշ. 7 Դեկտ. — Երեւելոս, Լերիկ Խաչուկայի (Մաղբարայացոց) տունին առթիւ, Բաղաշապետ վանք. Թէոփ Բոլլէքի կողմէ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս. Գարիկեան, չողջ. Տ. Սեան Վրդ. Դարիպեան և Տիրա Գ. Լինդիւն:

● Դշ. 13 Դեկտ. — Ս. Ռուստի Միաբան և Մարտէյի շայտ Նորհրդ չողջ. Տ. Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեան ամսանց Ս. Աթոս և վերադարձաւ 23 Դեկտ. Ուրբաթ օրը:

● Եշ. 15 Դեկտ. — Թանթուրի Խաչաղաւթեան Կերթնի բացման հանդիսութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս. և չողջ. Տ. Վաչէ Ծ. Վրդ.:

● Դշ. 20 Դեկտ. — Խաչակեան Նոր Ընդ. Լիւպաւոս Մարին Զլէրի իր առաջին այցելութեանը առաւ Պատարագբարձրութիւն:

● Եշ. 22 Դեկտ. — Սուրբ Երկիր այցելող Յրանայի նախկին նախագահ Վաչէրի Ժուշար 8' Նիթանի ի պատիւ Միշկենոտ Տիւնանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղաւ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս.:

● Բշ. 26 Դեկտ. — Եւրոպացոց Ս. Երեւելոս տունին առթիւ, կէտերէ առաւ, Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Լայրեր, ի գլուխ Միաբանութեան, շնորհաւորութեան գնաց Լատինաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին, Յրանդիպեանց Գերշ. Կիւսթոսին, Պապական Նուիրակի Տեղակային և Անկիլեան Արքեպոսին: Իսկ Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս., չողջ. Լայրերու հետ, այցելեց Վաթնիկ և Բաղաշապետ փոքր յարանաւորութեան ներկայացուցիչներուն:

Մ Ի Ո Ն

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ 1983 ՏԱՐԻՈՅ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՔԱՆԱԿԱՆ. —	ԱՇՏԻՇՈՏ. — Յակոբ Ոսակունին	298
ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ. —	ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ. —	
Ցեսական Աստուածաբանություն	ԳԵՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ. — Քաջ	
29,	Մանրակարգությունը եւ թուրք	
78, 141, 202	Թուրք (Վաչե Ս. Վրդ. ի)	100
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —	Քաջ, Մարգ եւ Գիր (Գարեգին	
Ն. ԱՐՔ. ԾՈՂԱԿԱՆ. — Չորսուց գիրք	Բ. Կարողիկոսի)	234
Մովսիսի Խորենացու	ԳՐԱԿԱՆ. —	
Դ. Դարու հայերեն	Կ. ՄԻՂԱՆԵԱՆ. — Եւ կարողայ	32
211	Գ. ՃԱՐՏԱՐ. — Հայանցիկ ակնարկ մը	
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ. —	Սիրուհու գրականութեան վրայ	149
Մ. ՄԱՆՈՒԿԱՆ. — (բրգմ.) Զայլ	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —	
Հարցիկ ուղեւորությունը (Լորս	Ե. — Խորեն Երեմուր	10
Պայրլնի)	Օսկան երկ եւ այսօր	242
33, 82, 144, 206	ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ. — Ս. ՄԻՂԱՆԻ	
Եկուր երեմուց	օրհնությունը	130, 194
299		
Գ. ՃԱՐՏԱՐ. — Կամուրջը		
37		
Հազար յարգանք		
86		
Փակուած դռներ		
148		
Լուին աղբի		
210		

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 1983 տարու ընթացքին Ս. Յակոբեանց Մայր Յան արքեպիսկոպոսի Ս. Մարգարեանց եղած հետեւեալ բարեպաշտական հաշիւները:

1. — Եգիպտոսէն, Տիար Արամ Օննիկ Պլըքտանեանէ՝ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ Նկարին համար ործաթագած կանթեղ մը:

2. — Երուսաղէմաբնակ Երէցիկին Եղիսաբեթ Անդրէասեանէ՝
 ա) Զեռագործ կորփուրայ մը Ս. Աստուածածնայ գերեզմանին, երկու սեղանի աշխատուած ծածկոցներ եւ երկու խաչի բռնիչներ:

բ) Զեռագործ սկիւրի ծածկոց մը, Մայր Տաճարի Ս. Յովհ. Կարապետի սեղանին համար ծածկոց մը եւ կորփուրայ մը:

3. — Ամերիկայէն, Հոգը. Տ. Հայկազուն Վրդ. Միլլընեանէ՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին համար կորփուրայ մը:

4. — Պէրսուսէն Տիկին Վարդուհի

Սրապեանէ՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին եւ Ս. Գլխադրի սեղանին համար մէյ մէկ ոսկեթել աշխատուած ծածկոցներ:

5. — Ետֆայէն Տէր եւ Տիկին Զաւէն Մաղաքեանէ՝ Ս. Աստուածածնայ Տաճարի Հայր Յովսէփի գերեզմանի ժամարան համար կարմիր թաւշայ վարագոյր մը:

6. — Ետֆայէն Տիկին Եսթեր Մաղաքեանէ՝ Ս. Աստուածածնայ գերեզմանին համար աշխատուած երկու ծածկոց եւ երկու կորփուրայ:

7. — Երուսաղէմացի Տիկին Արշալույս Պէլեանէ՝ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ պատկերին համար ործաթագած կանթեղ մը:

8. — Երուսաղէմացի Տիկին Ռընէ Պէլեանէ՝ Նման կանթեղ մը եւ:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ԳԱՅԱՆԶԵԱՆ

ՀԱՅԱՐԱՐԱԿԱՆ Ս. ԱՐՈՒՅ

Կ Ր Օ Ն Ի Կ Ա Ն . —

ՌՈՒԲԷՆ ՎՐԳ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. —

Ամանորի պատգամ

ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ. — Գերա-

զանց Յոբելանը

Հոգեւոր կեանք

Աստուծոյ արգարութիւնը

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ. —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Երկայն

Ընկուզաց Վանք

Մպասայ Վանք

Խլպաշի Վանք, Ս. Կարապետ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ. —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Կորիւն

Վարդապետի երկերը 38, 87, 152

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն . —

ՌՈՒԲԷՆ ՎՐԳ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. —

Մխիթարեանները 43

Գրիգոր Նարեկացի 155, 219

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Մարիուն

(Մարիամ) բազումի 90

Սաղիմական տառագրութիւն 214

ՍԻՓԱՆ ՎՐԳ. ՄԻՍՅԱՆ. — (բրգմ.)

Վարազայ Վանքին կողոպուտը 160

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ՔԻՐԻՇԵԱՆ. — Մասնա-

ւոր պատմագրութիւն Ս. Նեան

Վանքին Սեբաստիոյ 163, 224

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ. —

ՌՈՒԲԷՆ ՎՐԳ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. —

Յարուրիւն Քնյ. Շմաւոնեան 92

ՅԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ. —

Կիլիկիոյ Վեհ. Տ. Բագդէս Լ.

Արքուկից Կարողիկոսին

այցելոյ թիւը 50

Վսխնանում Հ. Յակոբոս Վ.

Տաւեանի 50

Մանր լուրեր 102

Սեմանեւորի Տ. Յիլեհ Դուրեան

Պատրիարքի շիրմին շինութիւնը 176

Հայաստանի համարագիտարանը 176

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր այցը

Ամման 176

Հանգստեան Հարիւրամայի Յոբելանի

Ս. Յակոբեանց Տպարանին 236

«ՍԻՈՆ»Ի ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Առաւորի ստեղծարարութեան

բուհականի մասին 102

Շաբարապանութեան մասին 175

Քաւարանի մասին 175

Տ Խ Ր Ո Ւ Ն Ի. —

Վահրամ Մովսէս 55

Տէր. Վարդգէս Մկրտչեան 185

Վահէ Հայկ 187

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —

Յունուար-Մարտ Ամսօրայ լուրեր 56

Ապրիլ-Յունիս » » 118

Յուլիս-Սեպտեմբեր » » 179

Հոկտեմբեր-Նոյեմբեր » » 237

Դեկտեմբեր » » 300

Ա Յ Լ Ե Ւ Ա Յ Լ Ք. —

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ-ՊՈՂՈՍ Բ. ՊԱՊ —

Կոչ՝ շեղադատութեան Օրհնուան

առթիւ 20

ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ. — Տօնա-

ցուցային կարգ մը վրեպներու

մասին 45

Գ. — Եկեղեցիներու միութեան հօրն-

ետակը երուսաղէմի մէջ 61

Գ. ՃԱՐՏԱՐ. — Երեւոյ գրչեղբոր մը

անբաւարար յիշատակին 54

Հայ Գրականութեան նահապետը 228

ԱԱՀԱԿ ԳԱԼԱՑՃԵԱՆ. — Տարեկան

Տեղեկագիր Երուսաղէմի Կիւլ-

պենկեան Մասնադարանին 60

ԿԻՐԻՍՎ ԵՊՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ. — Տարե-

կան Տեղեկագիր Ս. Թարգմանաց

Երկրորդական Վարժարանին 107

ՍԻՓԱՆ ՎՐԳ. ՄԻՍՅԱՆ. — Ս. Յովհ.

Ոսկեբերանի ուսուցումը աղօթքի

մասին 76

ՎԱՀԱՆ ԲԺՇԿԵԱՆ. — Ուսումնասի-

րութիւն տարականաց 97, 172, 230

Գ. Ճ. — Համառօտ եւ բարդաշատկան

ակնարկ՝ մեր եւ փոքր եկեղեցի-

ներու Տօնացոյցներուն վրայ 167, 226

Յ. ՕՇԼԱԿԱՆ. — Վերանորոգաց 274

ՎՄակ-պտուկը 278

ՎՄարիկ Միլիթանեանց 282

Դանիէլ Վարդապետ 287

ԻՍԱՀԱԿ Մ. ՎԴԻ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ. — Ալեւոր գրապետը	290	Ամալիւրի Հանգես Ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի	104
Պատրիարքական Կնդրակ՝ ուղղուած Գերբ. Տ. Քորզով Արքեպս. Մանուկեանի	2	Ամալիւրի հանդիսութիւնք Ս. Քարզ- մանչայ Երկր. Վարժարանի	117
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ի Մննչեան Բարոյր	4	Ջեկոյց՝ Հ. Բ. Ը. Միութեան	123
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ի Զատական Բարոյր	66	Գերբ. Տ. Քորզով Արքեպս. Մանուկ- եանի ուղերձը	137
Ամեն. Ս. Պատրիարք Լոր Մննչեան պատգամը Բեքլեհեմի Ս. Այրեն	6	Չեռնադրութիւններ Ս. Արտոյոյ հո- վանքին տակ	177
Կենսագրական գիծեր Խորեն Վեհափառի	15	Գերբ. Տ. Սերոբէ Արքեպս. Մանուկ- եան Կարգեւատրութեան Ֆրանսական Կառավարութեան շնորհագրով	183
Շնորհաւորական գիր՝ Մեծի Տանն Կթիկիոյ Կաթողիկոսարանէն	16	Վանքում Մովսէսի յիշատակին	184
Շնորհաւորութեան գիր՝ Ն. Ս. Օժուրին Տ. Տ. Գորեպին Բ. Կաթողիկոսէն	17	Մ. Հայկենցի խօսած դումբանականը (ՏԻՐ. Մկրտիչեանի մահուան առթիւ)	186
Շնորհաւորական գիր՝ Ռուսաց Պիմեն Պատրիարքէն	18, 74	Կենսագրութիւն Յակոբ Օտականի	270
Շնորհաւորական հեռագրերէն՝ յղուած Ս. Արտուկէն	19, 73	Մասենագրութիւն » »	272
Ամանորի Հանգես Ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի	53	Ցանկ՝ Կիւլպէնկեան Մասենագրարանի կողմէ ստացուած գրքերու	61, 124, 189, 239
68րդ Տարեգումը Ապրիլեան Եղեռնի	103	Բարեպաշտական նուէրներ	301

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱՆ ԽՄՐԱԳՐԱԿԱՆԻ

— Օճական երեկ եւ այսօր	Ե.	242
Կենսագրություն Յակոբ Օճականի		270
Մասնագրություն Յակոբ Օճականի		272
«Մնացորդաց»	Յ. ՕՇԱԿԱՆ	274
«Ծակ – պսուկը»	» »	278
«Մարիկ Միրիխանեանց»	» »	282
Դանիել Վարուժան	» »	287
Ալեուր գրագեթը	ԻՍԼԱՀԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ	290
Հայ Գրականությունն նահասակը	Գ. ՀԱՐՏԱՐ	294

ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ

— Յակոբ Օճականին	ԱՇՏԻՇԱՏ	298
— Եկուր երբեմն	Խ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	299

Ա. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Եկեղեցական – Բեմական		300
— Պատճառական		300
Բարեպաշտական նուիրներ		301
Յանկ նիւթոյ 1983 թաւոյ		301